

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Universitas nationalis Odessae

Записки
з ономастики

Випуск 7

*Власні назви у мові
та художньому мовленні*

Збірник наукових праць

Opera
in onomastica

Fascicullum 7

Одеса
«Астропринт»
2003

ББК 81.031.4я5

З-324

УДК 801.311/.313(066)

Редакційна колегія

д-р філол. наук *Ю. О. Карпенко* (відп. редактор),

канд. філол. наук *М. І. Зубов* (заст. редактора),

ст. викл. *С. П. Павелко* (відп. секретар)

д-р філол. наук *О. І. Бондар*,

д-р філол. наук *Т. О. Бровченко*,

д-р філол. наук *І. М. Железняк*,

канд. філол. наук *Г. Ю. Касім*,

д-р філол. наук *Т. Ю. Ковалевська*,

д-р філол. наук *І. М. Колегаєва*,

д-р філол. наук *В. В. Лучик*,

д-р філол. наук *А. К. Смольська*,

канд. філол. наук *Л. Ф. Фоміна*,

д-р філол. наук *Н. М. Шляхова*,

д-р філол. наук *В. П. Шульгач*,

канд. філол. наук *Т. Ф. Шумаріна*

Рекомендовано до друку Вченою радою ОНУ.

Протокол № 4 від 23 грудня 2003 р.

«Записки з ономастики» внесені до переліку № 4 наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата філологічних наук: Постанова Президії ВАК України № 2-02/2 від 9.02.2000 // Бюлетень ВАК України. — 2000. — № 2. — С. 74.

3 $\frac{4602000000-209}{318-2003}$ Без оголош.

ISBN 966-318-069-2

© Одеський національний
університет, 2003

**ПРОБЛЕМА ПОШУКУ КАВКАЗЬКИХ ПАРАЛЕЛЕЙ
УКРАЇНСЬКИХ ГІДРОНІМІВ**

Мета статті — показати можливість установалення паралелей української й кавказької (передусім картвельської) гідронімії.

Проблема давніх стосунків слов'янських мов із середземноморськими й кавказькими зачіпалась у працях П. Кречмера, М. Я. Марра, В. Пізані, В. Полака, В. Махека, В. В. Іванова та ін. Той факт, що в Україні кавказознавство тільки нині зароджується, призвів до недооцінки давніх слов'янсько-кавказьких мовнокультурних контактів навіть в “Етимологічному словнику української мови”. Проте вивчення таких контактів є актуальним, незважаючи на значну дискусійність багатьох запропонованих етимологій (праці В. Чапленка, А. Д. Вагапова, О. В. Маловічка).

Про доіндоєвропейський субстрат слов'янських мов слідом за А. Мейє говорить Й. Губшмід [23:236], який також указує на наявність, зокрема, у південних слов'ян доіндоєвропейської ономастики [23:238]. Про важливість проблеми дослов'янського субстрату свідчить опитування перед IV з'їздом славістів [15:210–220]. За субстрат слов'янських мов висловлювалися й інші дослідники [21:77, 80], припускаючи й дослов'янське походження багатьох слов'янських етнонімів [21:211]. В. М. Щербаківський припускає кавказько-малоазійський субстрат праслов'янської мови [26:141]. “Українсько-черкеські і північнокавказькі зв'язки, очевидно, мають бути виявлені в народному образотворчому мистецтві, орнаментиці, етнографії, мові, але всі ці питання ще чекають своїх дослідників”, — пише відомий антрополог В. Д. Дяченко, який серед давніх племен, асимільованих на території України, називає й північнокавказькі [2:106, 109]. За словами В. П. Петрова, “питання про доіндоєвропейську добу в місцевих мовах півдня Східної Європи є важливим і чекає на своє розв'язання” [13:12]. Важливе значення мають новітні студії авторитетного українського дослідника ономастики Ю. О. Карпенка в галузі вірогідних залишків доіндоєвропейської оронімії в Українських Карпатах [6:43–52].

Зв'язок північнопричорноморської й кавказької топонімії відзначений ще в часи Овідія [14:144] й досліджуваний у сучасній

науці [7:94–96; 9]. Традиції пошуку українсько-кавказьких ономастичних зв'язків доволі давні. Ще акад. П. Г. Бутков (1775–1857) (відомий обстоюванням паралелі *козак — косог*) пов'язував давню назву антів і склавинів *спори* зі *сперами* Грузії [7:23–24]. Тривалу історію має питання про тотожність давньої назви слов'ян — *анти* — з фольклорною назвою адигів *антихе*. “Прихильники однієї з найдавніших гіпотез убачали в антах кавказьку народність (за іншою версією — династію) адигів... На користь цієї гіпотези свідчать численні, хоч і не завжди чіткі й прямі свідчення... Можна відзначити також наявність адиго-кавказького субстратного шару в мові, топонімії й культурі населення Східного Прикарпаття, Дніпровсько-Дністровського й Нижньо-Дунайського басейнів. Спектральний аналіз металевих виробів трипільської культури... показує, що переважна частина їх зроблена з миш'яковистої міді кубанської групи” [7:92–93]. Наявність кавказьких мов на території України в V–IV тис. до н. е. припускають і сучасні українські археологи [8:126].

Явні кавказькі відповідники мають такі праслов'янські лексеми без переконливої індоєвропейської етимології, як **bokъ*, **gajъ*, **jkiъtenъ* (знах. відм. при вторинності називного), **(j)ugъ*, **(j)utro*, **kolsъ*, **kohnъ*, **meubъ*, **mndъ*, **motylъ*, **peuatъ*, **pъsъ*, **sliva*, **xalupa*, **xlmъ*, **ъipъ*, **zito*. Яскравий приклад із власних назв — *Ворскла* (пропоновано непереконливі пояснення зі слов'янських, іранських, тюркських, фінно-угорських мов) з притокою *Полузир'я*, пор. груз. *varsklavi* “зірка”. Пор. також *Галійка*, *Галка* — річки в Полтавській обл. і мегрело-чанськ. *γali* “річка”, груз. *γele* “яр, річка”; *Котельва* — притока Ворскли, *Кодра* — притока Тетерева і груз. *na-kad-uli* “струмок”, мегр. *koda*, *kodi* “джерело”, *Кодорі* — річка в Грузії; *Лтава* — притока Ворскли і груз. — мегр. **lt'w-* “мочити” (пор. [3:83]), груз. *lt'oba* “сильне намочування”, *lt'o* — річка в Кахетії; *Мерло* — притока Ворскли і сван. *mdrol* “хмара”, пралезгинськ. **марльв* “дош”, ругульск. (дагестанськ.) *мыри* “ручай”; *Псел* і груз. *sila*, мегр. *psila* “пісок”; *Сула* і груз. *kceuli* “розлитий” або, вірогідніше, груз. *sweli* “мокрый” (пор. [5:24]). Компактність розташування “кавказоїдних” гідронімів очевидна.

Позамовна інтерпретація цих паралелей — перебування на території Лівобережної України громад картвельських металургів,

які контактували з трипільцями в районі Дніпра (просування картвельських металургійних громад на захід припускають археологи: див., наприклад [11; 24]). Для датування появи “картвелоїдних” гідронімів на території України важливими є археологічні свідчення про переселення племен із Закавказзя у Східну Європу (зокрема, на територію України) ще до виникнення металургії, в новокам’яному віці [1:18].

Етнограф О. І. Стоянов писав: “Уявіть же собі мій подив, коли, спускаючись у Мулах [село у Сванетії. — Ю. М.], я зустрів жінку, одягнуту в суто малоросійський костюм: на ній була плахта й намітка. Група чоловіків, що підійшла до нас і принесла нам обід, вразила мене ще більше... Якби не сванська мова — мені здалося б, що я в самому центрі **Полтавської** [виділено нами. — Ю. М.] губернії...” [16; пор. 10:112]. Підкреслимо, що наявність паралелей деяких із названих вище гідронімів на інших слов’янських територіях не обов’язково спростовує їхню кавказьку етимологію: носії слов’янських мов могли по-своєму їх переосмислити за аналогією з іншими слов’янськими гідронімами.

Для назви *Хорол* раніше були запропоновані слов’янські, іранські, тюркські, монгольські паралелі [3:171; 18:68]. На наш погляд, *Хорол* (варіант — *Корол*) співвідносно передусім із назвою грузинської річки *Хороліс-цхалі*. Варіативність *Хорол* / *Корол* може пов’язуватися зі специфікою грузинського звука [q’], який можна передати у слов’янських мовах і як *x*, і як *k*; однакова й модель *Хорол-річка* — *Хороліс-цхалі*, буквально “хорольська вода”.

Корінь, очевидно, співвідноситься з аварськ. *h’or* (множ. *h’oral*) “річка”, далі з баск. *(h)ur* “вода”, енісейськ. *ur* “вода” — це, мабуть, “палеоевразійський” корінь. Подібні моделі: укр. *Сни-вода*, *Сно-поть*, *Сно-пород* — груз. *Snos-c’q’ali*, букв. “Сносська вода”, “Сно-вода”; укр. *Кінські води* — груз. *Sxenıs-c’q’ali*, букв. “Кінська вода” (при вірогідному зв’язку прасл. **konь* і груз. *sxeni*, давньо-груз. *hune*, *une*, *one* “кінь”).

На користь картвельських паралелей назв *Хорол*, *Ингул* (груз. наз. відм. **Хоролі* при родовому *Хороліс*; *Енгурі/Ингурі*) свідчать і їхні варіанти — *Хороль*, *Ингуль*, котрі відбивають картвельське кінцеве *-i* (нині наявне в грузинській, мегрельській і чанській, а реконструйоване для сванської, отже — пракартвельське), пор.

рос. *марань* “приміщення для зберігання вина”, *Алазань* і навіть *Руставель* від груз. *марані*, *Алазані*, *Руставелі* [23:280].

Підкреслимо: більшість досліджених нами гідронімів (зокрема, *Південний Буг*, *Інгул*, *Хорол*, *Псел*, *Ворскла*) досі вважаються назвами нез’ясованого походження [20:9, 13].

Традиційна думка про іранізм гідронімів із компонентом *dVn* не пояснює наявності таких гідронімів на Балканах та на Криті й далі на захід — в Італії, Франції, Британії (на території останньої — річки *Don*, *Edendon* за наявності р. *Eden* окремо, також в Ірландії *Bandon*), а також у Палестині (р. *Йордан*). Натомість басксько-кавказька теорія (при наявності баскізмів і в давньоірландській мові) дозволяє пояснити деякі архаїчні гідроніми Європи давнім поширенням кавказьких мов (кавказькі етимології окремих західноєвропейських топонімів давно пропонувались у працях Й. Карста, В. Бріма, М. Я. Марра та ін.).

Так, наприклад, Дунай (*Danub-*, *Donab-*) відомий паводками при таненні альпійських снігів [17:203], що узгоджується з груз. *dnoba* “танення”. Традиційне тлумачення назви *Дунай* — пов’язання з незасвідченим (гіпотетичним) кельтським коренем — не підтверджується наявними нині мовними фактами. Припущення про доіндоевропейське походження назви Дунаю бачимо у працях А. де Жубенвіля, М. Я. Марра та ін. (докладніше див. [12:66–67]).

До традиційно пов’язуваних із Кавказом гідронімів типу *Псел* В. П. Кобишев додає, наприклад, притоку Ірпеня *Унава*, яку він порівнює з адигейськ. *унэ*, кабард. *уьне* “дім”, указуючи на те, що недалеко є річка *Домашня*. Більше того, дослідник звертає увагу на слово *унеин* у “Повчанні” Володимира Мономаха (яке М. М. Карамзін пов’язував із тим самим адигським *унэ* “дім”) і бачить у пам’ятці “відгомін живого адигського мовлення” [7:94] (при тому, що наявність адигських слів у східнослов’янському тексті засвідчують і давні писемні пам’ятки [19]).

Є підстави сумніватись у слов’янській етимології назви *Свинь*, *Свинка*. Пор. назву річки *Синка* на Житомирщині (за І. М. Железняк, “з відсутньою будь-якою етимологічною інтерпретацією”), яку порівнюють із назвою річки *Синка* на Піренейському півострові (притока Сегре — притоки Ебро) [4:12]. Пор., зокрема, чанськ. (картвельська група) *s’vin-* “вода” — при тому, що *Сегре* (латин.

Sicoris), притокою якої є піренейська *Синка*, також має точні паралелі в картвельських мовах (апелятиви — груз. *c'q'aro* “джерело”, мегрельськ. *c'q'ari* “вода, річка” тощо, реконструйоване мегрело-чанське *c'q'or-* “вода” (реконструкція за [25:22]). Нарешті, варто зважати й на такий кавказький відповідник (із документа 1319 р.): “за рекою за Терком... на реце Сивинце” (докладніше див. [12:75]).

Отже, коли назви українських річок мають, за висновками авторитетних українських ономастів, паралелі на Балканах і навіть на Піренейському півострові [4:12], а то й у Південній та Східній Азії [5:30–31], то хіба не варто спробувати дослідити гідронімі зв'язки з Кавказом?

Усвідомлюємо, що будь-яка з наведених нами паралелей може виявитися збігом, але численність і певна системність таких паралелей, а також деяка узгодженість їх із археологічними й етнографічними свідченнями змушують поставитися до цих відповідностей із увагою. Не виключено, що деякі спільності пояснюються інакше (наприклад, корінь *sn-* у гідронімах може пояснюватись іранським впливом і на Україну, і на Закавказзя). Однак усе ж гадаємо, що матеріал для вивчення українсько-кавказьких гідронімічних зв'язків є, і студії над ним актуальні.

Перспективи дослідження — визначення масиву “кавказоїдних” українських гідронімів і детальне вивчення їхньої етимології.

1. Даниленко В. Н. Неолит Украины. — К., 1969.
2. Дяченко В. Д. Антропологічний склад українського народу. — К., 1965.
3. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Укл. І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко, О. С. Стрижак. — К., 1985.
4. Железняк І. М. Слов'янсько-трансевропейські топонімічні ареали // XI Міжн. з'їзді славістів: Слов'янське мовознавство. Доповіді. — К., 1993.
5. Карпенко О. П. Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини. — К., 1989.
6. Карпенко Ю. О. Прослідки доіндоєвропейської оронімії в Українських Карпатах // Записки з загальної лінгвістики. — Одеса, 2001. — Вип. 2.
7. Кобычев В. П. В поисках прародины славян. — М., 1973.
8. Кравченко Н. М., Павленко Ю. В. Коментар до праці “Походження українського народу” // Петров В. П. Походження українського народу. — К., 1992.
9. Лавров Л. И. О происхождении народов Северо-Западного Кавказа // Сб. статей по истории Кабарды. — Нальчик, 1954. — Вып. 3.
10. Марр Н. Я. Избр. работы. — Л., 1933–1937. — Т. 5.

11. Мерперт Н. Я. Об этнокультурной ситуации IV–III тысячелетий до н. э. в циркумпонтийской зоне // Древний Восток: этнокультурные связи. — М., 1988.
12. Мосенкіс Ю. Л. Мова трипільської культури. — К., 2001.
13. Петров В. П. Скіфи: мова і етнос. — К., 1968.
14. Подосинов А. В. Произведения Овидия как источник по истории Восточной Европы и Закавказья. — М., 1985.
15. Сборник ответов на вопросы по языкознанию (к IV Международному съезду славистов). — М., 1958.
16. Стоянов А. И. Путешествие по Свании // Записки Кавказского отделения Русского географического общества. — Тифлис, 1876 (окр. відбиток).
17. Стрижак О. С. Етніонімія Геродотової Скіфії. — К., 1988.
18. Стрижак О. С. Назви річок Полтавщини. — К., 1963.
19. Турчанинов Г. Ф. Эпиграфические заметки. IV. Кабардинская приписка на памятнике славяно-русского письма XI в. из-под села Приградного // Изв. АН СССР. Отделение лит. и яз. — 1948. — Т. VIII. — Вып. 1.
20. Франко З. Т. Хто ми? Звідки родом? — К., 1990.
21. Хабургаев Г. А. Этнонимия “Повести временных лет” в связи с задачами реконструкции восточнославянского глоттогенеза. — М., 1979.
22. Хубшмид И. Дославянские и дороманские этимологии // Этимология 1967 / Отв. ред. О. Н. Трубачев. — М., 1969.
23. Чантуришвили Д. С., Шадури Т. Н., Голетиани Г. Г., Хидешели А. А. О грузинских заимствованиях в русском языке // Взаимовлияние и взаимообогащение языков народов СССР / Отв. ред. Ю. Д. Дешериев. — М., 1987.
24. Черных Е. Н. Циркумпонтийская провинция и древнейшие индоевропейцы // Древний Восток: этнокультурные связи. — М., 1988.
25. Чкадуа А. К. Об основных принципах топонимических соответствий и этиолого-этимологические разыскания топонимов картвелоязычных территорий: Авт. дис. ... канд. филол. наук. — Тбилиси, 1979.
26. Щербаківський В. М. Формация української нації. — Прага, 1941.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ імені І. І. МЕУЖИКОВА

О. Ю. Карпенко

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОНІМІЧНИХ КОМПОЗИТІВ

Про концепти тепер говорять дуже часто і дуже по-різному. При “величезному інтересі до вивчення концепту як ментальної сутності” спостерігаємо “різnobій в розумінні цього терміна” [1: 131]. Одні розглядають концепти “як концентроване вираження духовно-емоційного досвіду певного етносу” [3: 40], тобто право бути концептом одержують не всі складники мови, а тільки якась обрана, порівняно невелика їх частина. Інші, як відомий учений Ю. С. Степанов, виводять концепти далеко за межі мови, пов’я-

зуючи з ними зокрема живопис і підкреслено іменуючи концепти двома лексемами, що заперечує нерозривність їх зв'язку з мовою, пор. назви концептів рос. “Страх. Ужас”, “Опьянение. Пьянство” [11: 8]. О. О. Селіванова серед різних трактувань концепту виділяє “сім основних” [9: 111]. У матеріалах Другої Міжнародної школи-семінару з когнітивної лінгвістики І. А. Тарасова припускає, що “на лінгвальному рівні певним аналогом концепту виступає гіперлексема — інваріантна одиниця кодування смислового змісту, в якій ототожнюється ряд однокорених слів”. Приклади: *сияние* — *сиять* — *посиять*, *торжество* — *торжествовать* — *торжественный* — *торжественно-бесчеловечный* [13: 195].

Не поділяючи думки про аналог концепт — гіперлексема хоча б тому, що ця думка фактично заперечує розмежування в ментальному лексиконі частин мови — семантично дуже різних слів, ми водночас поділяємо висловлену О. С. Кубряковою, чільним у СНД фахівцем з когнітивної лінгвістики, ідею про те, що “концепт є різносубстратною одиницею етносвідомості” [6: 7], “операційною змістовою одиницею пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingva mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці” [7: 90]. Проте зразу ж уточнимо, що відзначена різносубстратність залишається в межах мови і тільки через мовні засоби виходить на уявлення, образи тощо. Різносубстратність концепту проявляється в тому, що, як це сформулювала Л. В. Бабіна, “Одні концепти можуть бути репрезентовані за допомогою лексем чи фразем, інші — за допомогою висловлень, і нарешті, є такі концепти, репрезентація яких здійснюється цілими текстами” [1: 131-132].

До цього варто додати два уточнення: 1) висловлення чи цілий текст репрезентують концепт тільки в тому випадку, коли вони наявні в ментальному лексиконі людини, а не пов'язуються з концептом уже дослідником чи самим господарем ментального лексикону. Тільки в тому разі, коли людина добре знає напам'ять “Заповіт” Т. Г. Шевченка, цей цілий текст є для неї концептом. Репрезентантами концептів є ті компоненти мови чи мовлення, які відтворюються в готовому вигляді, а не творяться;

2) нижчим мовним рівнем, що репрезентує концепти, є не лек-

сичний, а морфологічний. Не слово, а морфема, можливо, є головною одиницею, що упорядковує ментальний лексикон у мозку людини.

Без визнання морфемної організації ментального лексикону важко витлумачити механізм появи нових слів — як власне неологізмів, так і okazіоналізмів. Спробуємо розгорнути й обґрунтувати цю тезу на прикладі онімічних композитів. Коли в 1928 р. Михайль Семенко писав: “Так ми ідем у вічність. | *Атлант-ель-стан*, | *Ніл-ель-стан* — | змінє наш | *Дніпр-ель-стан*” [15, 2:179], то свої okazіоналізми *Атлант-ель-стан* і *Ніл-ель-стан* він створив за аналогією до композита *Дніпр-ель-стан*, як тоді в поетично-піднесеній формі часто іменували споруджувану Дніпрогес (уведена в дію в 1932 р.). Узвичасним було написання *Дніпрельстан*, без дефісів. М. Семенко їх запровадив саме для підкреслення аналогічності своїх побудов. Але ж ці дефіси виділяють морфеми — у кожному слові по два корені й одному афіксу, який у даному вжитку є інтерфіксом, а генетично — тюркською видозміною арабського артикля *аль*, *ал* [пор. 4: 64]. Побудова слів з морфем за аналогією до вже існуючих слів виявляє повний ізоморфізм до побудови речень із слів за існуючими в мові й докладно описаними в літературі схемами речень. Так, власне, й функціонує ментальний лексикон.

Відомі з індоєвропейських часів дієслівно-іменникові антропонімі композити по суті початково являли собою словосполучення, що згодом лексикалізувалися. “Этимологический словарь славянских языков” серед численних антропонімів такого типу фіксує, приміром, три утворення з першим компонентом **bori* (форма наказового способу в другій особі однини від дієслова **boriti*) і другим, що називає об’єкт, на який скерована дія **bori*: 1) **vojь* (зовнішній об’єкт, який треба побороти: “поборюй воїв”), 2) **gnmь* (внутрішній небажаний об’єкт, який теж треба поборювати: “поборюй гнів”), 3) **slavь* (внутрішній бажаний об’єкт, який треба виборювати: “виборюй славу”): **borivojь*, **borignmь*, **borislavь* [18: 202-204].

Усе це генетично двочленні фрази-побажання, якими батьки нагороджували новонароджених. Злившись, ці фрази стали універбами-антропонімами. Двослівній фрази-побажанню **bori gnmь*

у ментальному лексиконі носіїв праслов'янської мови відповідали, зрозуміло, два концепти, репрезентовані в мові дієсловом *boriti та іменником *gpmъ. А чи при їх злитті в одне слово, в антропонім-комполит bogigpmъ концепти теж злилися? Саме в композиті *bogigpmъ вони, звичайно, злилися, але за його межами продовжували окреме існування. Їх злиття в складі імені *bogigpmъ виробило зрештою складний концепт *Боригнів*, що не заважало їх окремому ментальному існуванню як простих концептів. Як зауважив А. Ченкі, “Злиття концептів — це динамічний процес, при якому мовець втягує елементи з різних ментальних просторів (чи “входів” - “inputs”) в єдиний інтегративний простір, у так званий “змішаний простір” [17: 6-7].

“Змішаний простір” концепту *Боригнів* пізніше зник з ментального лексикону, коли це язичницьке ім'я вийшло з ужитку. Для імені ж *Борислав*, яке збереглося досі [10: 43], ментальний лексикон утримав не лише два прості (вихідні) концепти, як для зниклого імені *Боригнів*, а всі три — і два джерельні вихідні, і складний, чи “змішаний” (сам композит). Власне, для кожного похідного слова (не тільки композита і не тільки оніма), поки мовці сприймають його як похідне, у ментальному лексиконі наявний концепт як для цього слова в цілому (точніше, для його лексичного значення), так і для морфем-цеглинок, з яких побудоване це слово. Коли ж похідний характер слова носіями мови перестає сприйматись, то в ньому зникають і ці ментальні цеглинки. Воно саме, спрощуючись, стає первинною цеглинкою — новим коренем.

Те ж ім'я *Борислав*, скоротившись за продуктивним у праслов'ян типом (перший компонент + перший звук другого компонента, пор. *Вадимир* > *Вадим*, *Радимир* > *Радим*) у Борис і увійшовши в таку форму у християнські святці після канонізації перших українських святих — князів Бориса і Гліба, синів Володимира Великого [12: 19], уже не пов'язується в сприйнятті мовців з *Бориславом* і становить єдину кореневу морфему, що має єдиний відповідник у ментальному лексиконі. Уточнимо, що граматичні аспекти значення слів у даному разі ми не зачіпаємо, зазначивши лише, що для них, для їх систематизації, осмислення і для оперування ними, ментальний лексикон має свої комплекти концептів, стандартні для всіх носіїв даної мови [пор. 5: 11], що різко відрізняє

їх від власне семантичних концептів, які починаються в ментальному лексиконі з коренів та словотвірних афіксів і не є тотожними навіть у двох носіїв одної мови.

Подібний шлях зміни структурної формули та її когнітивного забезпечення пройшла більшість композитних антропонімів у різних мовах. Так, імена германської генези, що увійшли до англійської мови досить різними шляхами, Bardolph (іст. barta “сокира” + wolf “вовк”), Conrad (іст. kuoni “мудрий” + rat “рада”), Gunter (іст. gunt “бій” + heri “армія”), Marvin (іст. maerl “славетний” + wine “захисник”), Mathilda (іст. macht “могуть” + hiltja “бій”), Walter (іст. waltan “керувати” + heri “армія”) [8: 45, 63, 98, 142, 194] нині свій древній сенс “мудрий порадник”, “славетний захисник”, “керівник армії” тощо вже давно втратили й існують у ментальному лексиконі пересічного носія англійської мови як прості кореневі концепти.

Їх “змішаний” характер відомий лише тим мовцям, які спеціально займалися етимологією цих імен. Однак і в цьому випадку знання про концепт не заступає самого концепту. Якщо мовець знає, що ім’я William походить від злиття герм. willo “бажання” та helm “шолом” [8: 135], то це не означає, що в його ментальному лексиконі дане ім’я існує як “змішаний” концепт, який поєднує прості концепти “бажання” й “шолом”. Вони, ці прості концепти, з антропоніма William уже вивітрились, а сам він став репрезентантом простого концепту, що належить тільки до одного ментального простору — онімічного.

Вже цитований Алан Ченкі як ілюстрацію злиття концептів наводить приклад Дж. Фауконнера — “новотвір land yacht, який легко інтерпретується як позначення великої, дорогої машини — на підставі наших знань про яхти (що це дорогий, великий засіб водного транспорту) і уявлень про їх можливі еквіваленти на землі” [17: 7]. Приклад цей є яскравим завдяки своїй свіжості і незвичності поєднання двох концептів: новотвір виводить яхту з води на суходіл. Для такого виведення використовується концепт, що має мовну репрезентацію land “земля, суходіл”.

Ця ж лексема, але вже в постпозиції, слугує в англійській мові стандартним засобом утворення назв країн та взагалі хоронімів, пор. England, Ireland, Iceland, Greenland, Holland, Jutland, Finland та

ін. Компонент *land* (корінь, що фактично став суфіксоїдом) може долучатися як до назв людей, що мешкають у даній країні, — до етронімів (*Ireland*, *Finland*), так і до назв характерних ознак території — *Iceland* “Льодова країна”, *Greenland* “Зелена країна” та ін. Штат США *Maryland*, колишня англійська колонія, заснована в 1632 р., названий за ім’ям дружини англійського короля Карла I Генрієти-Марії [14:297].

Традиція вільного долучення кореня *land* до розмаїтих перших компонентів, у тім числі й до антропонімів, дозволила Уолту Діснеєві назвати створений ним славетний парк атракціонів під Лос-Анджелесом *Disneyland*, а Льюїсу Керроллу створити неологізм *Wonderland* “Країна чудес”, куди потрапила його героїня Аліса. Лексема *Wonderland* завдяки величезній популярності цієї казки увійшла в англійській мові в загальний ужиток [2: 801]. Інший знаний англійський письменник Роалд Дал у своїй казці “*Charlie and the Great Glass Elevator*” тим же способом назвав вигадану ним країну, що пародіює потойбічний світ: *Minusland*. Оригінальність оказіоналізма залежить від специфічного першого члена композита — ним стала назва математичного знака *мінус*. При цьому в Даловому *Мінусленді* якраз діють закони віднімання (ознакова назва, як *Iceland*) і знаходяться *Мінуси* — особлива група людей, вік яких є від’ємним, а не додатнім (отже, *Мінусленд* водночас є й назвою відетнонімічною, за найменням людей, як *Ireland*).

Оказіоналізм *Мінусленд*, таким чином, демонструє злиття концептів, у якому “змішаний простір” виникає не тільки внаслідок поєднання двох простих концептів, вилучених з різних ментальних просторів. Різні ментальні простори виявляють себе і в різних розуміннях компонента *Мінус*. Тут можна долучити, що ідея “різних ментальних просторів”, яка прозвучала в А. Ченкі, по суті тотожна поняттю семантичних полів, а отже — фреймів [7: 187-189; 16:54, 58-59]. Композити в цілому, онімічні -особливо, становлять сферу, де представники різних фреймів поєднуються не на лексичному, а на морфемному рівні. Такими зокрема є нині призабуте узуальне *Дніпрельстан* та оказіональне *Ніл-ель-стан*, яким, до речі, М. Семенко передбачив Асуанську греблю. Адже перське з походження *стан* семантично накладається на англ. *land*, пор. *Афганістан*, *Казахстан* тощо, а в композиті *Дніпрельстан* та

Семенкових утвореннях *стан* долучається до гідронімів, до назв води, а не суші.

Проте частіше композити народжуються в межах одного фрейма. Такими є майже всі композити-антропоніми, які у давніх германців виникали переважно на грізно-бойовому семантичному полі, а у давніх слов'ян — на мрійно-побажальному. Пор. і такі оригінальні своєю взаємооберненістю оказіоналізми, що творять вторинний псевдоантропонім, вибудований з реальних первинних імен: “Цей кадр число один в коштовній скриньці | з твоїм ім'ям і прізвиськом — | рекла- | ма точності роботи залізниці,| але не в сенсі розкладу, а доль,| наш бос мені кивнув — це ваша доля!| Нас викрала у *вікторіє* і *оль*| істота на ім'я *Віктореоля* | чи *Олевіктор*. Все залежить від| розташування кореня і крони” [15, 4: 466]. “Цей кадр” належить відомому членові відомої групи “Бу-ба-бу” *Віктору* Неборакові, увиходячи до третього з “Листів, знайдених у пляшці з-під львівського пива”. Починається цей третій лист словами: “Чи пригадаєш мить, коли рука| *Неборака* тебе торкнулась вперше?” Комбінація й рекомбінація “істоти на ім'я *Віктореоля* чи *Олевіктор*” може репрезувати різні життєві ситуації: розташування на верхній та нижній полиці вагону, підкреслення рівності відношень, навіть фізичне взаєморозташування осіб.

“В кінцевому рахунку, — як зазначає О. О. Селіванова, — всі спроби моделювання структур знань зводяться до інтерпретації концепту, а всі методики інтегруються під егідою одного методу — концептуального аналізу” [9: 110-111] Хоч розбіжностей у розумінні цього аналізу, мабуть, не менше, ніж у розумінні концепту (Р. М. Фрумкіна, наприклад, нарахувала чотири типи концептуального аналізу [9:123-124]), основною його засадою є рух від думки до слова, що ґрунтується на ізоморфізмі мовної семантики та концептів ментального лексикону і на розумінні концепту як структурної організації, що здатна членуватися, як семантика членується на семантичні компоненти (семи) [Пор. 9: 116-122].

В онімічних композитах, які ми розглянули, структурність концепту проявляє себе як злиття простих концептів, репрезентантами яких є поєднані кореневі морфеми. Цей процес особливо виразно простежується в оказіональних утвореннях, які увиразнюють дуже вагому роль морфем (точніше, їх психічних відповід-

ників) в організації ментального лексикону. Зазначене злиття концептів у композитах може бути однофреймовим або різнофреймовим, причому структурність одержаного складного концепту зберігається доти, доки він утримує зв'язок зі злитими простими концептами, які продовжують своє існування в ментальному лексиконі. Усунення цієї умови, тобто зникнення зазначеного зв'язку або випадення з ментального лексикону хоч одного з джерельних простих концептів приводить до того, що складний концепт-композит втрачає свою складність, обертаючись у простий концепт. Сьогодні, приміром, жоден носій мови не сприймає гідроніми *Дніпро* і *Дністер* як композити, хоч історично вони є саме композитами.

1. Бабина Л. В. О вторичной репрезентации концептов в текстах литературной прозы // Когнитивная семантика. Материалы Второй Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. — Тамбов, 2000. — Ч. 1.

2. Большой англо-русский словарь/ Под рук. И. Р. Гальперина. — 3-е изд. — М., 1979. — Т. 2.

3. Голубовська І. О. Душа і серце в національно-мовних картинах світу: На матеріалі української, російської, англійської та китайської мов// Мовознавство. — 2002. — № 4-5.

4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. — К., 1982. — Т. 1.

5. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов// Когнитивная семантика. Материалы Второй Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. — Тамбов, 2000. — Ч. 2.

6. Кочерга Г. В. Мотивація відіменникових дієслів у сучасній українській мові. Автореф. дис.... канд. філол. наук. — Одеса, 2003.

7. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. — М., 1997.

8. Рыбакин А. И. Словарь английских личных имен. — 3-е изд. — М., 2000.

9. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. Монография. — К., 2000.

10. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. Словник-довідник. — 2-е вид. — К., 1996.

11. Степанов Ю. С. Концепт культуры “в разрезе”// Когнитивная семантика. Материалы Второй Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. — Тамбов, 2000. — Ч. 1.

12. Талалай М. Г. День ангела. Справочная книга по именам и именинам. — СПб., 1992.

13. Тарасова И. А. Писательский тезаурус vs. словарь концептов?// Когнитивная семантика. Материалы Второй Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. — Тамбов, 2000. — Ч. 1.

14. Томахин Г. Д. США. Лингвострановедческий словарь. — М., 1999.

15. Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття. — К., 2001. — Кн. 1-4.

16. Филмор Ч. Фреймы и семантика понимания// Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1988. — Вып. 23.

17. Ченки А. Конструкции, метафоры и слияние концептов// Когнитивная семантика. Материалы Второй Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. — Тамбов, 2000. — Ч. 2.

18. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. — М., 1975. — Вып. 2.

А. П. Романченко, О. І. Тельпіс

СКЛАД І ЧИННИКИ ФРАЗЕОЛОГІЗАЦІЇ ОНІМІВ

Оніми є частиною історії українського, як і будь-якого іншого, народу, оскільки в них відображається його побут, звичаї, традиції, вірування, історичні, культурні та етнічні зв'язки. Оніми з давніх-давен привертали увагу вчених. Історію їх виникнення, значення, зв'язок з історією людства, із докільям, а також метаморфози, які відбувалися з ними протягом довгого часу, вивчали та вивчають представники різних галузей науки: історії, географії, етнографії, літературознавства, психології. Але в першу чергу вони стали об'єктом пильної уваги мовознавців. Будь-яка назва, у тому числі онім, — це слово, і як слово воно входить до системи мови, створюється за законами мови, за певними законами реалізується в мові й піддається змінам.

Останнім часом зріс інтерес дослідників до ономастикону різних регіонів України (В. П. Шульгач, С. О. Вербич, С. Л. Брайченко, Д. О. Жмурко, І. Д. Фаріон, Т. В. Кравченко, Г. В. Бачинська, С. П. Павелко). Менше вивчена літературна ономастика (Ю. О. Карпенко, В. М. Калінкін, Л. О. Белей, М. Р. Мельник, Е. В. Боева, Т. І. Крупеньова). Проблеми ж фольклорної ономастики частково вирішувались у працях Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченка, Н. С. Колесник, А. П. Коваль. Фольклорним онімам присвячені роботи О. О. Порпуліт, О. В. Юдіна, Є. С. Якубовської, Б. П. Кирдан тощо. Так, О. О. Порпуліт, Є. С. Якубовська досліджували ономастику українських та російських казок [11;22], О. В. Юдін проаналізував імена зміїв у східнослов'янських замов-

ляннях [21], об'єктом дослідження Б. П. Кирдан стали антропоніми в українських народних думках [3], а Н. С. Колесник та Л. В. Чувашової — імена в народних піснях [4]. На матеріалі фразеологічних одиниць вивчались оніми Н. Д. Бабиц, яка досліджувала власні назви як компоненти фразеологізмів у буковинських говорах [1], П. П. Грищенком, який проаналізував фразеологізми з власними назвами в українській діалектології [2], Н. А. Москаленко, котра характеризувала антропоніми у фразеологічних одиницях [8]. Серед праць, які з'явилися останнім часом, привертають увагу кандидатські дисертації Н. М. Пасік “Власні назви в українській фразеології та пареміології” [10] і О. А. Мороз “Фразеологічні одиниці з компонентом “власне ім'я” в сучасній українській мові: структурно-семантичний аспект” [7]. В останній із них ідеться й про фактори, які зумовлюють фразеологізацію власних імен.

У даній статті маємо на меті з'ясувати джерела виникнення, фразеотворчу активність онімів різних розрядів і, виходячи з цих даних, встановити чинники фразеологізації онімів, внівши деякі уточнення у висвітлення цієї проблеми дослідницею О. А. Мороз.

Фразеологічне багатство української мови можна поділити на фразеологізми, які поповнюються і змінюються на основі власних ресурсів, за внутрішніми законами розвитку мови, і ті, що поповнюються на основі прямого запозичення і калькування фразеологізмів, пристосування їх до граматичного ладу й лексичного складу мови, в яку їх запозичено. Поширеними в українській, як і в російській та інших слов'янських мовах, є фразеологізми міжнародного типу: кальки з давньогрецької й латинської, почасти і зі східних мов, у тому числі й біблійного походження. Виходячи зі сказаного вище, виділимо корінні та запозичені фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом. Як корінні, так і запозичені фразеологічні одиниці, у складі яких наявні оніми, мають свої джерела виникнення.

Серед корінних фразеологізмів виділяємо народнорозмовні, творцем яких є український народ. Джерелом їх виникнення є звичаї, повір'я, легенди, казки, пісні, історія українців, християнські звичаї. Найчастіше у складі корінних фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом наявні особові чоловічі (частіше) і жіночі (рідше) імена. Ці імена, зафіксовані у досліджуваних фра-

зоологічних словниках і збірниках прислів'їв [9;12;13;14;17;19], як правило, мають офіційну форму: *Андрій, Антін, Архип, Василь, Гаврило, Герасим, Григорій, Дем'ян, Євдоким, Іван, Ілля, Кіндрат, Кирило, Кузьма, Лука, Макар, Марко, Мирон, Мартин, Матвій, Микита, Микола, Мусій, Наум, Петро, Пилип, Семен, Сидір, Тарас, Трохим, Федот, Хома, Юхим, Ярема; Варвара, Векла, Ганна, Дарія, Катерина, Марина, Орина, Улита, Уляна*. Поряд з офіційними іменами поширені їх розмовно-побутові варіанти. Це і усічені (скорочені) форми імен: *Панас* (від Опанас), *Федь* (від Федір, Федот), *Ганка* (від Агапія), *Хима* (від Юхимія), *Настя* (від Анастасія); здрібніло-пестливі: *Андрійко, Гаврилко, Захарко, Івась, Левко, Матвійко, Нестірко, Хомушка, Яремушка; Варварка, Катруся, Кася, Луця* (від Лукерія), *Маруся, Одарочка, Тереса* (від Тереза), *Федорка*; згрубіло-зневажливі: *Андруха, Стецько, Феська*. Крім цього, фразеологізми відображають діалектні варіанти імен: *Андрей, Анця, Марушка, Хведько, Штефан* (куме *Андрею, не будьте свинею, коли вас люди величають; як у поле — Анцю в боці коле, як до танцю — вже не коле Анцю; бо то не грушку, вкусити Марушку; споживай, Хведьку, то хрін, то редьку; Герасим попросив, а Штефан узяв сам*).

Як вже зазначалось, нерідко у прислів'ях зафіксовано тільки зменшено-пестливі чи згрубіло-зневажливі варіанти чоловічих і жіночих імен [15:78]. На нашу думку, типові для української мови утворення на *-ко, -ка* (Грицько, Панько, Савка) залежно від ситуації мовлення можуть передавати чи то пестливість, чи то згрубілість. У фразеологічних одиницях вони функціонують здебільшого із негативною конотацією: *Мацько зробив, Мацько з'їв; з нашого Захарка ні богу свічка, ні чортів угарка; біда Савці і на печі і на лавці; Стецько з печі, Стецько на піч*. Зменшено-пестливі та згрубіло-зневажливі оніми надають фразеологізмові особливої експресивності і емоційності.

Апелятиви на позначення осіб, які функціонують у фразеології, різноманітні. Вони позначають взагалі особу чоловічої або жіночої статі (людина, чоловік, баба: *сталь гартується в огні, а люди ни — у труді; не борода робить чоловіка мудрим; літом і баба сердита на піч*), особу за родом діяльності (коваль, купець, швець, тесляр, кравець, писар: *добре тому ковалеві, що на обі руки кує;*

швець без чобіт, а тесля без воріт; без сокири не тесляр, без голки не кравець), особу за родинними та іншими зв'язками (батько, мати, ненька, дитина, син, дочка, брат, сестра, тітка, дядько, жінка, чоловік, мачуха, свекруха, зять, кума, приятель, ворог: рідна мати високо замахає, а помалу б'є; по дочці і зять милий, по невістці і син чужий; які самі, такі сини; такий родич, як чорт козі дядько; голодній кумі хліб на умі), особу за соціальним станом (пан, підпанок, цар, дяк, піддячий, піп, монах, ченець, становий, вїйт, багач, бідняк, наймит, мужик, козак, бурлак: скачи, враже, як пан каже; від багача не жди калача; мужик хліб засіває, а пан хліб поїдає; наймит ходячи наїється, а стоячи виспитья; безрідному бурлаці, як собаці, піп та дяк звикли надурняк; не дай монахові — одніме) тощо. Оніми у складі фразеологічних одиниць є заміниками назв осіб за їх соціальним станом чи за їх негативними властивостями: Іван — бідняк, Стецько — дурень, Гапка — недоук. Використання онімів для характеристики людини є дошкульнішим, вразливішим, ніж застосування невласних найменувань [5:26].

Широко вживаються у складі фразеологізмів, прислів'їв та приказок імена святих християнської церкви: Микола, Петро, Юрій (*на Миколи та ніколи; до Миколи не сій гречки і не стрижи овечки; не до Петра, а до Різдва; Юріїв день; на маленького Юрія*). Найчастіше вони виступають у загальнонаціональних варіантах, які виникли у процесі освоєння давніх запозичень і відображають давню взаємодію літературно-книжної та усно-розмовної традицій у розвитку української мови [16:9].

До складу використаних онімів входять також топоніми. Серед них наявні назви географічних об'єктів України (*язик до Києва доведе; на городі бузина, а в Києві дядько; дурний і в Києві не купить розуму; на Поділля хліб по кілля, а ковбасами хлів городять; піди за Карпати, то й там треба бідувати; від Карпат і до Паміру наші люди прагнуть миру; у Лавру, що в шинок, не йдуть без грошей*) та інших держав (*відкривати Америку; єгипетська кара; єгипетський полон; китайська стіна; де Крим, де Рим, а де попова груша; пройти Крим і Рим і мідні труби; Карфаген повинен бути зруйнованим; попи однакові, що в нас, що в Кракові; піди до Кракова, всюди біда однакова; від Києва до Кракова — всюди біда однакова*). Спираючись на згадані фразеологічні словники та збірки

прислів'їв і приказок, виділимо в межах виявлених назв географічних об'єктів хороніми (*Крим, Радянський Союз, Поділля*), астіоніми (*Київ, Рим, Краків, Москва*), ороніми (*Карпати, Памір*).

Прізвиська і прізвиська, які входять до складу народнорозмовних фразеологізмів, називають відомих осіб України, пов'язаних із різними історичними подіями: *Мономах, Махно, Денікін, Петлюра, Пилсудський, Скоропадський, Будионний, Ленін, Гітлер, Геббельс*. У більшості з відтворених ситуацій відбито негативне ставлення до подій та осіб.

Українська фраземіка відбиває натурфілософські погляди, символіку українського народу, побудовану на персоніфікаціях, своєрідному образному сприйманні картини світу. Фразеологічні одиниці репрезентують специфічно національне бачення людського буття через призму поведінки тварин, маніфестуючи своєрідне анімалістичне сприйняття живої природи [5:22-23]. Досить широко використовуються в них зооніми *Сірко (як у Сірка зубів; як Сірко на базарі; як Сіркові на перелазі; поживився, як Сірко паскою; пропав, як Сірко на ярмарку)*, *Рябко (працюю, як коняка, а їж, як Рябко)*, *Сивко (як Сивко на прив'язі; як Сивко у пеклі)*, *Гривко (не один пес Гривко)*.

Оніми в корінних фразеологічних одиницях книжного походження пов'язуються з певним художнім твором української літератури. Виявлені антропоніми фразеологізувалися завдяки *І. С. Нечую-Левицькому: баба Палажка й баба Параска*.

У запозичених фразеологізмах зафіксовані оніми античного, біблійного та євангельського походження. Так, у фразеологізмах античного походження оніми — це особові імена персонажів античних міфів (*як з рога Амальтеї; стріла Амура; лаври Герострата; ланцюг Гіменей; сади Семіраміди; нитка Аріадни*) і топоніми (*Карфаген повинен бути зруйнований; перейти Рубікон*). Оніми біблійного та євангельського походження — це особові чоловічі і жіночі імена: *Адам, Аллах, Бог, Богородиця, Господь, Ірод, Іуда, Каїн, Лазар, Понтій Пілат (починати від Адама; Аллах знає; мати Бога в серці; збір Богородиці; хай Господь помагає; іскаріотський Іуда; скорчити Лазаря; відсилати від Понтія до Пілата)*. Найпопулярнішими онімами є Бог, Адам, Іуда, Каїн. Топонімів, які пов'язані зі змістом Біблії чи Євангелія, зафіксовано у фразеологізмах набагато менше: *іти на Голгофу; Содом і Гоморра*. У складі запо-

зичених фразеологічних одиниць трапляються оніми художньо-літературного походження, які прийшли зі світової літератури.

Досить часто в запозичених фразеологізмах використовуються семантично пов'язані з онімами відономастичні прикметники, які є ядром фразеологічного значення, оскільки містять в собі багату позамовну інформацію: *Дамоклів меч; Прокрустове ложе; Авгієві стайні; Геркулесові стовпи; Ахіллесова п'ята; Сізіфова робота; Еолова арфа; Аннібалова клятва; Піррова перемога.*

Отже, ономастична фразеологія представлена надзвичайно різноманітно. Проте з існуючого комплексу власних назв усіх розрядів до складу фразеологізмів входять ті оніми, яким народ-творець надає особливої ваги. Тож з'ясуємо, які чинники зумовлюють фразеологізацію онімів. О. А. Мороз найважливішим вважає широку популярність, частотність і соціальну значущість онімів [7:14]. Справді, найбільшу здатність ставати компонентом фразеологізму мають звичні для українців імена, насамперед це імена, які раніше вживалися в середовищі селян, міської бідноти: *Гриць, Хома, Іван, Омелько, Гаврило, Микита, Хима, Параска, Катерина.* За твердженням В. Д. Ужченка, для фразеології більш значущою є не стільки етимологія імені, скільки його належність до тієї чи іншої лексичної групи, його фонові ознаки [18:23]. Внаслідок поширення і належності до певної групи ім'я, ставши символом, починає співвідноситися з типовою діяльністю чи властивістю багатьох людей. Назвемо цей чинник соціальним.

На фразеологізацію особових імен впливає фонетичний чинник. Зовнішня форма онімів відіграє значну роль в структурі їх семантики і пов'язана із сприйманням їх краси чи некраси, евфонії чи какофонії. Дуже часто фразеологізми містять імена із звуками [х], [ф] (*Хома, Хима, Юхим, Солоха, Хведько, Хвеська, Пархім, Трохим, Федот*) та імена, які легко римуються (*влітку і качка прачка, а зимою і Тереса не береться; розумна Парася на все здалася; для нашого Федота не страшна робота; на тобі, Гаврило, що мені немило; їж, Мартине, мати ще підкине; от Юхим — і із води вийде сухим; от вам і Лука: рукавиці за пазухою, а він їх шука; у всякої Федорки свої одговорки; посидь, Уляно, бо ще рано*). Зауважимо, що імена із звуками [х], [ф] характеризують невдах, недотеп, дурнів, пустобрехів: *торохтить Солоха, як діжка з горохом; заробив, як Хома на качал-*

ках: одну продав, а дев'ять на плечах баби побили; нате і мій глек на капуста, щоб і я була Химка.. Зовнішня форма оніма вступає у протиріччя з його семантикою, оскільки за семантикою ці оніми мають позитивну конотацію: Юхим — благочестивий, Солоха — мир, Федот — даний богами, Феська, Федір — божий дар.

Прізвиська, прізвиська, топоніми фразеологізуються завдяки суспільно-історичному чиннику¹. У деяких фразеологізмах приховуються важливі історичні відомості, пов'язані з відомими особами та подіями: *важка шапка Монамаха*; *видно орла по польоту, а Скоропадського по німцях*; *і Махно помахав, і Денікін пропав*; *бреше, як Геббельс*. У таких фразеологізмах віддзеркалюється ставлення народу до названих осіб і подій, з'ясовується їх місце в історичному минулому, роль у житті суспільства.

Імена святих, імена античних міфів, біблійних та євангельських легенд, оніми художньо-літературного походження фразеологізуються завдяки культурно-історичному чиннику, оскільки релігія, антична культура вплинули на розвиток усіх європейських культур. Біблія залишила помітний слід у багатьох мовах світу, адже Біблія сьогодні — це не лише священна книга для віруючих, це ще й одна з найдавніших пам'яток культури для всього людства. Грецька міфологія становить не тільки арсенал грецького мистецтва, але і його ґрунт. Без того фундаменту, який заклали Греція і Рим, не було б і сучасної Європи [6:12]. Більшість фразеологічних одиниць з онімами міфологічного та біблійного походження утворилася внаслідок експресивно-афористичного згортання того чи іншого образного сюжету міфу, притчі чи розповіді з життя героїв Святого Писання.

Виходячи з вищезазначеного, виділяємо чотири чинники фразеологізації онімів: соціальний, суспільно-історичний, культурно-історичний та фонетичний. Перші три чинники є більш важливими, оскільки вони позаомовні. Завдяки впливу названих чинників оніми переосмислюються і узагальнюються. Узагальнені оніми ускладнюють метафоричний зміст фразеологізму, дають поштовх новому асоціативному осмисленню. В основі української фраземи

¹ О. А. Мороз окремо виділяє історичний та суспільно-історичний чинники.

лежить образне світосприймання, яке ґрунтується на метафоризованому осмисленні буття, традицій, звичаїв, обрядів, вірувань із врахуванням психоповедінкових архетипів, емоційно-почуттєвої цілісності “української душі” [20:97].

1. Бабич Н. Д. Имена собственные как компоненты народных фразеологизмов (на материале буковинских говоров) //СОЛА. — 1971.

2. Грищенко П. П. Заметки о фразеологизмах с именами собственными в украинской диалектологии // СНТ. — Томск, 1976. — №519.

3. Кирдан Б. П. Антропонимы в украинских народных думах // Антропонимика. — М., 1970.

4. Колесник Н. С., Чувашова Л. В. Імена в народній пісні // Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки. — К., 1992.

5. Кононенко В. І. Українська народна фраземіка: трансформація образу // Мовознавство. — 1993. — №5.

6. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо. — Харків, 1982.

7. Мороз О. А. Фразеологічні одиниці з компонентом “власне ім'я” в сучасній українській мові: структурно-семантичний аспект: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Донецьк, 2002.

8. Москаленко Н. А. Фразеологізми з антропонімами в українській мові // Питання сучасної ономастики. — К., 1976.

9. Народ скаже — як зав'яже. — К., 1985.

10. Пасік Н. М. Власні назви в українській фразеології та пареміології: Автореф. ... дис. канд. філол. наук. — К., 2000.

11. Порпуліт О. О. Ономастичний простір українських чарівних казок (у зіставленні з російськими казками): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Одеса, 2000.

12. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми. — К., 1991.

13. Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру. — К., 1990.

14. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність. — К., 1989.

15. Романченко А. П., Андоньєва О. І. Своєрідність функціонування онімів у фразеології // Записки з ономастики. — Одеса, 2002. — Вип. 6.

16. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. — К., 1986.

17. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: В 2 т. — К., 1984.

18. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму. — К., 1988.

19. Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. — К., 1999.

20. Шлемкевич М. Душа і пісня // Українська душа. — К., 1992.

21. Юдин А. В. Об именах змей в восточнославянских заговорах //Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки. — К., 1992.

22. Якубовская Е. С. Ономастическое пространство русских и украинских волшебных сказок // Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки. — К., 1992.

ОНИМЫ КАК ТЕРМИНОЭЛЕМЕНТЫ

(в составе планетонимов)

В современной терминологии, как известно, собственные имена могут фигурировать в составе *эпонимических терминов*, образующих словосочетания разного вида. Сам же термин *эпоним*, происходящий от древнегреческого *ἔπωνυμοσ* (эпоним, дающий чему-л. свое имя, “тот, именем которого что-л. названо” [6:655]), используется для обозначения лица, чем-л. знаменитого, имя которого послужило для образования любого другого онима [19:165; 20:150]. Кроме того, собственные имена могут быть подвергнуты терминологизации (Ампер > ампер) и приобрести свойства термина.

Весьма интересным следует признать факт утверждения собственных имен в качестве терминоэлементов¹ терминов, обозначающих собственные имена любых природно-физических объектов на планетах, т. е. планетонимов². Речь идет о терминах *ареоним*, *венусоним*, *геоним*³, *селеноним*, *марсионим*, *меркурионим*, препозитивные терминоэлементы (ПТЭ) которых имеют в языке-реципиенте (как и имели в языке-источнике) отношение к именам собственным. Лексикографически зафиксированы следующие термины:

¹ Терминоэлементами (ТЭ) в данной работе считаются “латино-греческие компоненты в искусственно созданных терминах” [22:102]

² Термином *планетоним* было предложено (по нашему мнению, вполне обоснованно) заменить термин *астротопоним*, поскольку последний может быть понят как топоним, образованный из астронома [19:110]. Именно в таком значении употребляет этот термин Т. М. Гарипов, наряду с терминами антропотопоним, этнотопоним, гидроойконим, потамокомоним, лимнокомоним, гелокомоним [5:99]. Кроме того, по своей грамматической структуре термин *астротопоним* занимает промежуточное положение между терминами с двумя ПТЭ и терминами с одним ПТЭ, соответствуя первым по составу (четко выделяются два препонента), а вторым — по семантической нагрузке, обозначая единичный объект. Правда, в последующем издании Словаря русской ономастической терминологии термин *планетоним* вообще не отмечен.

³ Общеизвестному термину *геоним* омонимичен авторский термин В. Г. Дмитриева (далее у нас — *геоним-2*), который определяет “псевдонимы, указывающие место рождения или жительства автора” [9:26]. Некоторые особенности этого термина будут рассмотрены ниже.

Венусоним — Вид астротопонима. Собственное имя любого природно-физического объекта на Венере [20:45]

Геоним — Вид астротопонима. Собственное имя любого природно-физического (преимущественно крупного) объекта на Земле (при сопоставлении с селенонимами, марсионимами, меркурионимами и т. д.) [20:47]

Селеноним — Вид астротопонима. Собственное имя любого природно-физического объекта на Луне [20:115]

Марсионим — Вид астротопонима. Собственное имя любого природно-физического объекта на Марсе [20:78]

Меркурионим — Вид астротопонима. Собственное имя любого объекта на Меркурии [20:45]

Каждый из приведенных терминов имеет свои этимолого-семантические, структурно-семантические и функциональные особенности, раскрытию которых посвящена настоящая статья.

Прежде чем приступить к функциональному анализу терминов, обратимся к языку-источнику в целях установления связи семантики современного терминологического элемента со значением его этимона, поскольку, как известно, “терминологизированную единицу и исходный этимон античных языков разделяет изрядная семантическая дистанция” [22:185]. Подобный анализ назван нами **векторно-семантическим**, т. к. описывает исходную точку и конечный результат “изрядной семантической дистанции” [22:185] (слово в языке-источнике и ПТЭ в составе лингвистического термина на *-оним* в языке-реципиенте соответственно). В результате определяются, по терминологии Ю. А. Жлуктенко, **дистантные межъязыковые связи**, возникающие при отсутствии какого бы то ни было непосредственного контакта носителей языков и двуязычия [11:12]. Речь идет об установлении межъязыковых семантических соответствий в языках реально существующих, но действующих в разных временных и пространственных плоскостях, т. е., в языках, не совпадающих темпорально и локально. Все это приводит к выделению, по В. В. Виноградову, пограничных зон смысловой области многих научных терминов (добавим — и ТЭ), каждая из которых имеет многочисленные переходные оттенки [4:3]

Из перечисленных выше терминов три (т. е. половина!)¹ (*венусоним, марсионим, меркурионим*) не имеют гомогенной структуры: их препонент восходит к латинскому языку. Термины *ареоним, геоним, селеноним*, образованные на греческом материале, древнегреческому языку неизвестны.

Препозитивные терминологические элементы всех терминов восходят к этимону, являющемуся в языке-источнике именем собственным.

Прежде всего речь идет о терминах, препоненты которых восходят к древнегреческим астрономам, образованным, в свою очередь, от теонимов; причем те и/или другие (т. е. астрономы и/или теонимы) продолжают функционировать в языке-реципиенте.

ареоним (Ἄρης — Арей или Арес (отождествл. с римск. Mars, сын Зевса и Геры, бог войны и воинских доблестей) [6:232]),

геоним (Γη — Гея (богиня земли, дочь Хаоса, мать Урана, Понта, Океана, Иапета, Мнемосины и др.) [6:322]),

селеноним (Σελήνη — Селена (дочь Гипериона, сестра Гелиоса, богиня луны, вполсл. отожд. с Артемидой) [7:1467]).

Далее следует выделить термины, препоненты которых восходят к латинским астрономам, образованным, в свою очередь, от теонимов:

венусоним — Venus — Венера, богиня красоты, любви и брака, жена Вулкана, мать Амура, Купидона и Энея (а потому — по официальной римской версии — родоначальница рода Юлиев) [8:612]);

марсионим (марсоним) (Mars — Марс, сын Юпитера и Юноны, вначале бог — покровитель полей и стад, которому был посвящен месяц март, впоследствии — бог войны, отождествлен с греч. Аресом, отец Ромула, ему были посвящены волк, дятел и дуб [8:473]);

меркурионим (Mercurius — Меркурий, сын Юпитера и Майи, крылатый вестник богов, проводник душ усопших, покровитель гимнастики, торговли, красноречия, изобретатель лиры (соотв. греч. Гермесу) [8:481]).

Таким образом, этимолого-семантической особенностью исследуемой группы терминов является то, что все входящие в их со-

¹ Общее же соотношение между терминами на *-оним* с ПТЭ древнегреческого и латинского происхождения 3:1, что свидетельствует о большей распространенности терминов, составленных ТЭ одного языка.

став ПТЭ имеют в качестве этимона имя собственное, которое транспортировано в язык-реципиент иногда в модифицированном виде.

Четкое определение этимона ПТЭ ведет к установлению синтагматических свойств основы оним и ПТЭ и, следовательно, закономерностей их сочетаемости в составе слова; все это позволило определить пределы фонетического варьирования ТЭ и фонетического оформления термина.

Все препоненты исследуемых терминов морфологически соотносятся с этимоном — именем существительным в форме генитива. Если основы номинатива и генитива совпадают (или почти совпадают), то для образования препонента термина на *-оним* используется основа номинатива, утрачивающая в древнегреческом языке окончание номинатива — η (Σελήνη > *селеноним*), а в латинском языке — окончание номинатива *-us*: Mercurius, gen. Mercurii > *меркурионим*. Препонент термина *ареоним* сохранил первую гласную окончания родительного падежа εωσ: ἄρης — gen. ἄρεωσ.

Без учета исходных форм языка-источника созданы препоненты терминов *геоним* (Γε), *венусоним* (Venus, gen. Veneris), *марсионим* / *марсоним* (Mars, gen. Martis). Несомненно, закреплению в ономастической терминологии первых двух терминов благоприятствовали экстралингвистические факторы. Появление третьего термина, препонент которого недостаточно распространен в подобной функции в международной терминологии, не было бесспорным (что подтверждается изначальным существованием лексикографически зафиксированных фонетических вариантов *марсионим* / *марсоним*). Это позволило Ю. А. Карпенко вполне обоснованно предложить четко выдержанный этимологически термин *ареоним*, препонент которого функционирует в препозиции (*ареография*)[13:233].

По частеречной отнесенности этимоны ПТЭ всех анализируемых терминов относятся к именам существительным.

Не без влияния этимологических факторов сформировались и структурно-семантические особенности каждого ПТЭ, определившие его место в системе русского терминообразования.

ПТЭ всех анализируемых терминов употребляются как в препозиции композита, так и в функции свободного корня, зачастую

обладающего способностью образовать префиксальные и/ или суффиксальные производные, что свидетельствует о высокой степени освоенности ПТЭ языком-реципиентом: **ареоним** (*Арес, ареография*), **венусоним** (*Венера*), **геоним** (*Гея, география*), **селеноним** (*Селена*), **марсионим** (*Марс*), **меркурионим** (*Меркурий*).

Далее представлен анализ процесса освоения ПТЭ терминов словообразовательной системой русского языка, в основе которого лежит валентный анализ исследуемых терминов, выявляющий их способность к правому и левому развитию. Правовалентностные свойства терминов выявляются в результате анализа существующих суффиксальных производных от терминов на *-оним*, демонстрирующего зависимость между употребительностью терминов и количеством образованных от них производных. От термина **селеноним** образованы 4 деривата: существительные **селенонимика** [2:37; 14:27; 19:121; 20:116], **селенонимия** [19:121; 20:116; 1:209] и прилагательные **селенонимический** [19:121; 20:116], **селенонимный** [15:62]. От термина **геоним** произведены прилагательное **геонимный** [19:82; 20:79] и существительное **геонимия** [19:82; 20:79]. От термина **марсионим** образованы прилагательное **марсионимный** [19:82; 20:79] и существительное **марсионимия** [19:82; 20:79]. От термина **ареоним** произведено существительное **ареонимия** [13:232]. Термином **меркурионим** мотивировано существительное **меркурионимия** [19:83; 20: 79]. От термина **венусоним** не произведены суффиксальные дериваты.

Полученные данные можно представить в таблице, по вертикали в которой представлены исследуемые термины на *-оним*, а по горизонтали — форманты, с помощью которых образуются суффиксальные дериваты. Знаком X обозначаются дериваты, отмеченные в сфере фиксации терминологии, а знаком O — дериваты, выявленные в сфере ее функционирования.

	ический	-ия	-ика	-ный
селеноним	X	X	X	X
марсионим	X	X		
геоним	X	X		
ареоним		O		
меркурионим		X		

Таким образом, из шести анализируемых терминов пять реализовали способность к суффиксальному словопроизводству. (В скобках заметим, что максимально возможное количество суффиксальных производных — 33 — зафиксировано от термина *топоним*).

Пустые клетки в таблице, т. е. в настоящее время не созданные суффиксальные производные именно от данной производящей основы с помощью данного форманта, — явление, несомненно, временное, поскольку теоретически препятствий для образования производного с помощью любого форманта от любого термина на *-оним* не существует. Следовательно, клетки остаются таковыми до тех пор, пока в нашем распоряжении не окажутся примеры, которые могли бы их заполнить.

Префиксальные дериваты зафиксированы от терминов *селеним* (*антропоселеним* [18:155], *геоселеним* [2:39; 19:10; 20:12]) и *геоним-2* (*псевдогеоним*), хотя, конечно же, любой из исследуемых терминов способен их образовать. ПТЭ *гео-* фигурирует в абсолютном начале трехкомпонентных терминов *геогидроним*, *геодромоним*, *геоселеним*, *геотопоним* и в интерпозиции термина *псевдогеоним*.

Термины *ареоним*, *венусоним*, *геоним*, *селеним*, *марсионим*, *меркурионим*, построенные по однотипной структуре, реализуют один тип синтаксических отношений. Определению типов отношений, заключаемых в данных производных на *-оним*, способствует анализ их дефиниций, в основе которого лежит учение Аристотеля о дефиниции и разработанная им методика установления дефиниции:

definitio	fit per	genus proximum	et	differentiam specificum
определяемое =		родовое понятие	+	видовые отличия
определяемое =				определяющее

Дефиниция встречается в форме уравнения, в котором между определяемым (в нашем случае — термином на *-оним*, содержащим ТЭ, имевшими отношение к собственному имени) и определяющим, представляющим собой сумму родового понятия и видовых отличий (в нашем случае — синтаксической конструкцией, свернутой для образования термина на *-оним*) имеются отношения тождества.

Итак, для установления семантических отношений между компонентом *–оним* и его прототипом в дефиниции необходимо вычленить родовое понятие, раскрывающее существенные признаки термина. В дефинициях всех терминов компонент *–оним* соотносится со значением термина **оним**, являясь его смысловым эквивалентом [19; 20]. Тем не менее, в словарной статье **название (имя, наименование)** — компонент термина-описания, обозначающего некоторые категории онимов, приведены следующие примеры: географическое название (топоним), название города (астионим), название отрезка времени (хрононим), название планеты (астроном) [20: 85]. Использование термина **название** в подобных словосочетаниях способствует созданию нечеткости, размытости семантических границ, поскольку *географическим названием* можно считать лексемы *город, страна* и т. д., *названием города* — лексемы *столица, райцентр* и т. д., *названием отрезка времени* — лексемы *сутки, год* и т. д.

Для определения соотношения между грамматической структурой термина на *–оним* и свернутой для его образования синтаксической конструкцией следует указать возможные синтаксические реализации видовых отличий.

Создание терминов **ареоним, венусоним, геоним, марсионим, меркурионим, селеноним** предопределено необходимостью охарактеризовать особенности номинации предметов (природных объектов) по месту их нахождения

Все эти термины сводимы к трехкомпонентному словосочетанию с более или менее выраженными обстоятельственными отношениями, совмещенными с обстоятельственными определительными.

В распространенном виде данное словосочетание представляется словосочетанием, созданным при примыкании существительного *объект* в родительном падеже, согласуемого с причастиями *расположенный* или *находящийся*, управляющими формой предложного падежа (с предлогом *на*) того существительного, которое называет ориентир:

Модель термина:	рг – оним
Модель словосочетания	N ₁ - объекта, расположенного (находящегося) на N ₆

ареоним					/	Марсе
венусоним					/	Венере
геоним ¹	опум	объекта	находящегося	на		Земле
марсионим			расположенного		\	Марсе
меркурионим					\	Меркурии
селеноним						Луне

Причем и существительное *объект* в родительном падеже, и согласуемые с ним причастия *расположенный* или *находящийся* выражены в терминах **ареоним, венусоним, геоним, марсионим, меркурионим, селеноним** имплицитно.

В редуцированном виде данное словосочетание может быть развернуто в словосочетание, созданное при примыкании формы предложного падежа (с предлогом *на*) того существительного, которое называет ориентир:

Модель термина: рг — опум

Модель словосочетания N_1 - на N_6

ареоним					/	Марсе
венусоним					/	Венере
геоним ¹	опум		на		--	Земле
марсионим					\	Марсе
меркурионим					\	Меркурии
селеноним						Луне

Двухкомпонентный термин **геоним-2**, сводимый к словосочетанию, содержащему информацию о способе образования данного онима, по своей семантической нагрузке приближен к терминам с двумя препонентами.

Модель термина: рг — опум

Модель словосочетания N_1 - part на N_4

Специфика отношений между компонентами в термине с двумя ПТЭ заключается в том, что для них характерна модель со строго зафиксированным положением ПТЭ, в которой каждая первая морфема является видовой по отношению к производящему двуморфемному слову. Необходимо подчеркнуть огромнейшую смысловую роль, которую играет порядок следования компонентов: в непосредственной близости к компоненту *-оним* находится несущий

щий основной признак ПТЭ, перед которым помещен ПТЭ, выражающий добавочное значение. В зависимости от этого добавочного значения препонента термина с двумя ПТЭ выделяются следующие группы:

1. Препонент терминов, образующих данную группу, показывает происхождение имени из той или иной категории онимов: **антропоселеноним** [18: 155], **геоселеноним** [2:39; 19:10; 20:12]. Эти термины могут быть развернуты в словосочетания со следующей грамматической структурой $Adj_1 N_1, N_1 Adj_2 N_2, N_1 Part N_2$.

В структуре $Adj_1 N_1$ существительным является термин с одним ПТЭ, мотивирующий термин с двумя ПТЭ, а основой прилагательного служит термин с инициальным ПТЭ. Выявлены суффиксальный (с помощью суффиксов –ическ-, -н-) и префиксально-суффиксальный (с помощью префикса ап- (апо-) и суффикса –ическ-; с помощью префикса от- и суффикса –ическ-; с помощью префикса от- и суффикса -н-) способы образования прилагательного. Продуктивным в лингвистической терминологии признается тип, объединяющий прилагательные с префиксом от- и суффиксом –н- со значением “происшедший (происходящий) от того, что названо мотивирующим словом” [21:314; см. также 3:14] (напр., *отантропонимный селеноним*). Вторая модель $N_1 Adj_2 N_2$ определяет понятие, выраженное опорным компонентом словосочетания, по его происхождению от понятия, легшего в основу прилагательного. Существительным в именительном падеже является термин с одним ПТЭ, который мотивирует термин с двумя ПТЭ; существительным в родительном падеже — существительные *происхождение, характер, деривация*; производящей основой прилагательного, согласуемого с существительным в родительном падеже, служит термин с начальным ПТЭ. Выявлены суффиксальный (с помощью суффиксов –ическ-, -н-) и префиксально-суффиксальный (с помощью префикса от- и суффикса –ическ-; с помощью префикса от- и суффикса -н-) способы образования прилагательного. В словосочетаниях, образованных по модели $N_1 Adj_2 N_2$, рекомендуется, в отличие от модели $Adj_1 N_1$, суффиксальный способ образования прилагательных (суффикс –н-). (напр., *селеноним антропонимного происхождения*). Использование префиксально-суффиксального способа в последнем случае (префикса от- и суффикса –н-) приво-

дит к ненужной семантической тавтологии В модели $N_1 \text{ Part} N_2$ существительным в именительном падеже является термин с одним ПТЭ, который мотивирует термин с двумя ПТЭ, причастиями — слова *образованный, произведенный, возникший*; существительное в родительном падеже выражено термином на –оним с одним ПТЭ, который является препонентом термина с двумя ПТЭ. Особенностью данной модели является ее употребление при семантизации терминов с двумя ПТЭ в словарных статьях (напр., *селениом*, *возникший из геонима — геоселениом* [21:12]).

2. Препоненты терминов, образующих данную группу, находятся в гиперо-гипонимических отношениях, т. е. ПТЭ, непосредственно примыкающий к основе –оним, указывает на тип имени собственного, а ПТЭ, расположенный в абсолютном начале термина, указывает, в какой сфере ономастического пространства этот оним фигурирует. В качестве первого элемента терминов с двумя ПТЭ употребляется препонент, в семантике которого нашла отражение модель N_1 - на N_6 , характеризующая опорный компонент по сфере его функционирования: *геогидроним* (ИС водного объекта на Земле) [16:3], *геодромоним* (ИС наземного пути) [16:3], *геотопоним* (ИС географического объекта на Земле) [16:3]. Термины, составляющие данную группу, могут быть развернуты в словосочетания со следующей грамматической структурой: $\text{Adj}_1 N_1$, где существительным является термин с одним ПТЭ, мотивирующий термин с двумя ПТЭ, а производящая основа прилагательного образована термином на –оним с одним ПТЭ, являющимся инициальным в термине с двумя ПТЭ. Рекомендуется суффиксальный способ образования прилагательного с помощью суффикса –н- со значением “свойственный, принадлежащий тому, что названо мотивирующим словом” [21:272] (напр., *геогидроним — геонимный гидроним* и т. д.).

Обращает на себя внимание термин *псевдогеоним* (подпись, маскирующая истинное место рождения или жительства автора [10:278]). По своей грамматической структуре он занимает промежуточное положение между терминами с двумя ПТЭ, соответствуя им по составу (четко выделяются два препонента), и терминами с тремя ПТЭ, приближаясь к ним по семантической нагрузке, поскольку мотивирующим для этого термина является семантичес-

ки эквивалентный термину с двумя ПТЭ термин *геоним-2*, опорный компонент которого имеет значение *псевдоним*. Это обстоятельство привело к тому, что в составе термина *псевдогеоним* существуют два ТЭ *псевдо-*, один из которых выражен имплицитно (в ТЭ *-оним*), а другой — эксплицитно, причем оба имеют одинаковый смысл. Для ликвидации фонетической и семантической тавтологии можно обратиться к весьма оригинальному опыту семантического противопоставления ПТЭ *псевдо-* и *квази-* в терминах *псевдогеоним* (сконструированное либо фальсифицированное имя несуществовавшего божества) и *квазигеоним* (слово, фактически не являющееся геонимом) [12:223] и рекомендовать к использованию в качестве препонента термина с двумя ПТЭ ТЭ *квази-*, имеющий то же самое значение (“мнимый”, “ложный” [21:244]): *псевдогеоним* → *квазигеоним*. Но и в этом случае не снимается чрезвычайная семантическая насыщенность термина *псевдогеоним*.

Таким образом, в статье представленный комплексный (этимолого-семантический, структурно-деривационный и функциональный) анализ терминов на *-оним*, определяющих собственные имена любых природно-физических объектов на планетах, позволяет предложить к использованию в ономастике термины *ареоним*, *венусоним*, *геоним*, *меркурионим*, *селеноним*.

Ареоним — Вид планетонима. Оним любого природно-физического объекта, расположенного на Марсе.

Венусоним — Вид планетонима. Оним любого природно-физического объекта, расположенного на Венере.

Геоним — Вид планетонима. Оним любого природно-физического объекта, расположенного на Земле.

Меркурионим — Вид планетонима. Оним любого природно-физического объекта, расположенного на Меркурии.

Селеноним — Вид планетонима. Оним любого природно-физического объекта, расположенного на Луне.

1. Бондалетов В. Д. Русская ономастика. — М., 1983.

2. Бондарук Г. П. Прикладная селенонимика // Теория и практика топонимических исследований: Материалы Топонимической комиссии 1973/1974 гг. — М., 1975.

3. Бучко Д. Г. Украинские топонимы на -івці, -инці. Автореф. дис...канд. филол. наук. — Львов, 1972.

4. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова // Вопросы языкознания. — 1953. — № 5.
5. Гарипов Т. М. К изучению тюркских названий населенных пунктов Башкирии // Ономастика Востока. — М., 1980.
6. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь. Т. 1. А–Л. — М., 1958.
7. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь. Т. 2. М–Ω. — М., 1958.
8. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь: ок. 50000 слов. — М., 1986.
9. Дмитриев В. Г. О псевдонимах и их классификации // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. — 1975. — №5 (89).
10. Дмитриев В. Г. Скрывшие свое имя (Из истории анонимов и псевдонимов). — М., 1977.
11. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия. — К., 1974.
12. Зубов Н. И. Древнерусская теонимия (проблема собственного и нарицательного): Дис...канд. филол. наук. — Одесса, 1982.
13. Карпенко Ю. А. Марсианские названия // Zbornik u iast Petru Skoku o stotoy obljetnici rodenja. — Zagreb. — 1985.
14. Комков А. Н. Селенонимика и ООН: научно-технические и международно-правовые аспекты номинации топографических объектов поверхности Луны // Теория и практика топонимических исследований: Материалы Топонимической комиссии 1973/1974 гг. — М., 1975.
15. Мезенко А. М. Объем и структурные особенности единиц урбанонимного пространства (на материале Белоруссии) // Российский этнограф. Этнологический альманах. Антропология. Культурология. Социология. N 15. Ономастика. Ч. II. — М., 1993.
16. Ономастична термінологія / Укл. О. Нагуш та інші. — Одеса, 1994.
17. Петрова О. В. Особливості української псевдонімної номінації за відношенням “людина — природа” // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту. Серія: Мовознавство. — Тернопіль, 2003. — Т. I (IX), част. 2.
18. Подольская Н. В. Модели дефиниций в словаре ономастических терминов // Проблематика определения терминов в словарях разных типов. — Л., 1976.
19. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. — М., 1978.
20. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. — 2 изд., перераб. и доп. — М., 1988.
21. Русская грамматика: В 2 т. — М., 1982. — Т. 1.
22. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории. — М., 1989.
23. Тригуб Л. Г., Бевз Е. В. К вопросу о суффиксальном образовании урбанонимов в деловой письменности русского языка XIV-XVII в. в. // Ономастика східних слов'ян. Тези доповідей наукового семінару. — К., 1996.

Ю. О. Карпенко

ГУМОРИСТИЧНИЙ ПРИНЦИП У ЛІТЕРАТУРНІЙ ОНОМАСТИЦІ

Десь десять років тому автор цих рядків спробував обґрунтувати думку, що існує три принципи [типи] художнього застосування власних назв — ліричний, епічний та гумористичний, причому називалося лише дві прикмети останнього: “сполучення несполучуваного, настанова на сміх” [6]. Якось розгортаючи цю думку, спробую докладніше зупинитися на гумористичному принципі роботи з власними назвами. Йдеться передусім не про вигадані гумористичні прізвища на взірець запровадженого О. Вишнею **Перевернипляшка**, а про прізвища і взагалі антропоніми реальні, належні конкретним людям, про їх гумористичне переоснащення, про роботу гумористів з іменнями конкретних діячів, переважно письменників. Основним джерелом матеріалу є прекрасна “Антологія сатири та гумору ХХ ст.”, разом з наступним розділом “Українська література ХХ ст. в дзеркалі і у задзеркаллі” уміщена в четвертій книзі “Українського слова” у його другому виданні [1]. У гумористичній обробці антропонімів, що має на меті не тільки викликати посмішку, а й якось оцінити, певним чином піддати критиці, застосовуються розмаїті прийоми.

1. **Фонетична видозміна** прізвища, найчастіше — за типом метатези. Можуть також додаватися, відніматися, заступатися окремі звуки. Внаслідок видозміни антропоніма він, залишаючись зрозумілим читачеві, нашоухе на ту чи ту асоціацію, що надає йому іронічного звучання.

а) **Метатеза**. У збірці Теодора Куріпти “Карикатури з літератури” про поета Святослава Городинського говориться: “У в’язницю літератури впхав його злочинно Д-р Михайло **Дурницький**” [1:743], а в списку друкарських і коректорських помилок зазначається: має бути Д-р Михайло **Рудницький** [1:755]. Професор Михайло Рудницький, автор відомої книги “Від Мирного до Хвильового”, з яким я мав честь бути особисто знайомим, був, зрозуміло, зовсім не дурним, а дуже розумним і знаючим. Та дотепний жарт Куріпти, видобутий простою перестановкою двох літер,

жартом і залишився. Без таких жартів літературне життя було б нуднішим.

Там же є й складніша метатеза. Умисне накопичення дурниць у примітці про походження слова **гуслі** завершується метатезою імені та прізвища Маркіяна Шашкевича, що й застережено в переліку помилок: “Походить від прізвища Гус (Іван Гус — еретик. Згадка про нього є в поемі “Гайдамаки” **Шашкіяна Маркевича**)” [1: 747].

А в фейлетоні “Проект автономії” Марко Бараболя просто за вимогами жанру (треба чогось кумедного!) переставляє місцями перші дві приголосні в прізвищах відомих закарпатських діячів: “вже сотні тисяч літ веде наш народ тяжку боротьбу за автономію (его ж веде!). Тисячі лицарів-героїв полягло у цій важкій боротьбі. Згадати хоч бл. п. **Худновича, Вапловича, Тимрака** або із новіших бл. п. **Басова, Себкида, Руктяка** і сотні-мільйони інших” [1:628]. Така суцільна метатеза іноді породжує якийсь новий етимологічний сенс, переважно недоречний (**Худович, Басов**), частіше не породжує (**Ваплович, Себкид**). Серед названих тут діячів найпізніше, у 1934 р., помер Євменій Сабов, впливова фігура серед русофілів. А ще названі Олександр Духнович (1803 — 1865), найвідоміший з них — людина з великими заслугами серед закарпатців; Олександр Павлович, “маковицький соловій”; Олександр Митряк, знаний лексикограф; Антін Бескид, з 1923 р. до смерті губернатор Підкарпатської Русі; Іван Куртяк, прихильник мадярської лінії. Метатеза у прізвищах у цьому масовому її застосуванні явно знецінюється. Це не той рівень, що Д-р Михайло Дурницький.

б) **Долучення літери.** У дотепному фейлетоні того ж Марка Бараболи “Гальо! Гальо! Радіо Кошце!” [1: 630-631], скерованому проти утисків українців Закарпаття у міжвоєнний час і поданому як пропонуванa радіoproграма, читаємо: “Подкарпатскіи русини, проч вас так Іштен побил”, — исполняет балалаечный оркестр о-ва “Возблужденіє” под управлением **Брондія**”. І там же: “Народный марш: “Ильен, наздар, новий год — пробудился наш народ” [...]. Акомпанирует **Квасиленков**” [1: 631]. Тут **Брондій** — Андрій **Бродій**, діяч москвофільської орієнтації, що видно з мовного оформлення відповідного тексту й “балаласчного оркестру”. Водночас він ревно служив мадярам [4,1:177], що акцентовано вжитком мад. Іштен “Бог”. Переробка назви товариства “Воз-

блужденіє” (насправді воно мало назву “Возрожденіє”) оцінює це “общество” і семантично перегукується з прізвиськом **Бродій**. пор. **бродити** — рос. **блуждать**. А літера **н**, що з’явилась у формі **Брондій**, робить її іронічно-образливою. Тут асоціації і з **бронтозавром**, і з лексемами **дрантя**, **фантя** “лахміття”, **фурфантя** “дрантя” [13:562,656]. А **Квасиленков** — то Василенков, діяч такого ж плану, тільки менших масштабів. Долучення ініціального **к** пов’язує це прізвисько з **квасом** і всіма його асоціаціями. пор. рос. **квасной патриотизм** тощо. У тому ж фейлетоні знаходимо й таку позицію: “Народная песня “Тиса, Тиса, мать родная”, — исполняет смешанный хор под управлением **Цмуркановича**”. Тут ідеться про **Цуркановича**, ще одного москвофіла. І пісня — пародійна алюзія до “Волга, Волга, мать родная”, і поява в прізвисьці **м** роблять його кумедним, пор. **цмок**, **цмокати**.

в) **Вилучення літери**. У вже цитованого Т. Куріпти у звичайному ніби посиланні знаходимо: “(С. **Под ляк**. Українська Трибуна, ч. 29 (53), стор. 5)” [1:740]. У прізвисьці цитованого автора випала одна літера. Такі огріхи друку трапляються нерідко, а за тогочасної техніки (1947 р.) — дуже часто. Однак цей “суто технічний” недогляд, акцентований у списку запримічених помилок: надруковано С. **Под ляк**, а треба С. **Подоляк** [1:755], перетворюється в ушіпливе позначення — **Подляк**, пор. просторічне **подлий**, **подляна**, літ. **підлий**, **підлота** тощо. І не причепишся, і в суд не подаси: то ж друкарська помилка, яку ми дбайливо виправили!

г) **Заміна літери**. Вже цитований М. Бараболя подає й такий пункт пропонованої радіопрограми: “Комедія: “Как адін турист испортил русскую девушку” — исполняет драматический круг о-ва **Бухновича**” [1:631]. Тут знову постраждав О. Духнович: заміна початкового приголосного **д** на **б** переінакшує внутрішню форму антропоніма, знижуючи її, пор. **дух** — і **бух**! Але сатирична стріла скерована не проти нього, а проти товариства, що прикривалося його славетним ім’ям, проводячи русофільську, антиукраїнську діяльність [4, 2: 607]. у тому ж фейлетоні Степан Фенцик, один із засновників згаданого товариства Духновича і водночас прогурський діяч, що дійшов аж до фашизму [4, 9: 3495], фігурує як **Пішта Хвенцлик**. Тут у прізвисьці приголосний **ф** заступлений на **хв**, що є поширеною просторічною та діалектною субституцією

даного звука. Поза цим у кінцевому **-чик** вставлено л: —**цлик**, що звучить явно комічніше. Проугорські настрої Фенцика підкреслені мадярською формою імені: не Степан, а **Пішта**. При цьому обрано фамільярну, знижену форму цього імені. Повна, офіційна — Штефан.

В. Ярошенко у своїх “Пастелях”, пародії на вірші Павла Тичини, узявши за епіграф рядки поета “Укрийте мене, укрийте. | Я — ніч, стара”, пише: “Умийте мене, умийте (гумористичне переінакшення першого рядка епіграфа — Ю. К.): **Тицинка** — я, | Невмивана” (прихована гумористично-антонімічна алюзія до другого рядка епіграфа), Ніби говорить то дитина, що оволоділа ще не всіма звуками, пор. там же: “Та хай дульний Михайль мовчить” [1: 719]. Згадаймо тичинівське: “дитинно, злотоцінно”! Не вимовляє дитина **ч**, то й заступає цей звук на **ц**: Тицинка, мовчить. А раз дитина, то й зменшувальний суфікс **-ка** з’являється — не Тицина, а Тицинка. І коли дитина — то невмивана. І влучно, і смішно, і необразливо. Вдало переграв гуморист прізвище нашого великого поета.

2. **Морфологічна трансформація** антропоніма, яка може бути досить розмаїтою, але найчастіше зводиться до гри на категорії числа. Йдеться про вжиток множини замість однини. Такий ужиток, як відомо, має досить широку гаму змістових та експресивних осмислень, які в гумористичних творах зводяться до знижувального забарвлення, щоправда різної градації. Пор. у Євгена Дударя: “У нашій землі бацिला рабства розкошує уже чотири століття. А які національні штамми: мусієнки, мойсеєнки, вітренкі, марченкі. сіманенкі, ткаченкі. А які генетичні різновиди: довгані і найди, кочерги і коцюби, терещуки і бондарчуки...” [1: 646]. Інший план — теж гумористичний, але не знущальний — маємо при збереженні великої літери антропоніма: “Але в козацьку Січ — клич чи не | клич — | віддавна не пускають **Беатріч**” (П. Горотак) [1: 665].

Гра на відмінковій формі трапляється значно рідше. Ще в 1924 р. у Подебадах була надрукована карикатура Ю. Матушевського, на якій у вигляді римського поета, увінчаного лаврами, був зображений Євген Маланюк. Підпис: Poetus Malanjukus. Л. Куценко, що описав деякі карикатури Маланюка, назвав свою статтю

“Поетус Маланюкус” [10: 223, 225], тобто транслітерував подебрадський латинізований жарт. Зважаючи на замилювання поета антикою і його формулу “Степова Еллада” [7: 103-107], подібна латинізація ймення молодого поета була влучною і дотепною. В узусі української мови форма **Маданюкус** — своєрідний, неіснуючий різновид називного відмінка однини.

Антропоніми — іменники, а тому з точки зору морфології гумористи можуть тут обігрувати граматичні категорії числа, роду, відмінка, категорії істот — неістот, тобто те, що у іменників є. Це — міркуючи логічно. А міркуючи гумористично, з морфологією прізвища можна зробити що завгодно. Василь Симоненко в епіграмі на Євгена Гуцала перетворив прізвище письменника у дієслово минулого часу, причому нічого в ньому не змінюючи, тільки дібравши відповідний контекст: “Я їхав. Я йшов. Потім рачки ліз. | Мене це пекло і мучило. | А потім до дядька скочив на віз: | — Вези! Бо про славлю. Гуцало” [1: 775]. Тут останнє слово є не підписом, а безособовим реченням від дієслова **гуцати**: дядько таки повіз, а на вибоїнах підкидало — **гуцало**.

3. **Словотвірна робота** гумориста з антропонімом буває двох досить розбіжних типів. Це: 1) жартівливе осмислення будови та словотвірної мотивації антропоніма і 2) творення від антропоніма не менш жартівливих похідних okazіоналізмів.

Перший тип прекрасно ілюструється славетним Порфірієм Горотаком (за ним збірним псевдонімом ховаються Юрій Клен, Леонід Мосендз та Мирон Левицький) увесь вірш якого “Вірю і не вірю” побудований на гумористичних інтерпретаціях знаних прізвищ. Доводиться цитувати майже весь вірш, у якому семантико-етимологічні асоціації онімів настільки прозорі, що не потребують коментарів. Зазначу тільки, що в основі переробки антропонімів у вірші лежить ресемантизація, а ще частіше умисна семантична переорієнтація за типом народної етимології. Вагомість ресемантизації серед гумористичної онімії акцентував Ю. Ф. Касм, який поділив літературні антропоніми на п’ять груп, у кожній виділяючи ту чи ту ресемантизацію твірної основи [8: 6]

Отже: “Я вірю: лев родився від левиці | і буйний тигр від буйної тигриці, | [...] | тож від **Самчухи** родиться **Самчук**, | а від **Маланки** тільки **Маланюк**. | І віри лиш мені не йметься, | що родиться осел

від оселедця, | що народивсь **Наполеон на полі** | і що **де-Голі** родяться не **голі**, | [...] | і що **Осьмачці** скрізь живеться **смачно** | та що йому не страшно і не лячно, | [...] | з довженною **косою** ходить **Косач** | і мудрості три коші нам **накосить**, | що **Ситник** тільки **ситнім** хлібом **ситий**, | коли поеми нам почне трусити, | що **буряком** живиться **Буряківець** | і що **Манило** всіх **зведе нанівець** (тут псевдоетимологізуючий зворот “на манівці” заступлений з потреб ритму й рими синонімічним “звести нанівець” — Ю. К.), | що вірш **Холодної** бував **холодним** | і що **Гординський** випестить **город** нам, | та що **Багрянний** є **багрянородним** | і не настрочить одіозних од нам, | і що не є **Славутич** хлопцем **славним** | або **Державин** критиком **державним**, | що генієм не оголосять **Барку** | (бо хто не вірить — хап того за **барки**) | і що за мурами (натяк на об’єднання українських письменників в еміграції МУР — Мистецький Український Рух, головою якого був Улас Самчук, а заступником Юрій Шерех-Шевельов — Ю. К.) усіх топ cher’ів | не візьме під високий захист **Шерех**, | [...] | що **заклене** нам **Клен** Лілі Марлен | і попелом засипле весь терен” [1: 664-665]. У останньому рядку — натяк на поему Юрія Клена (неокласика Освальда Бурггардта) “Попіл імперій”. У цьому вірші гумористичний словотвірний аналіз, жартівливе “етимологічне” розтлумачення одержали аж 17 прізвищ чи псевдонімів, з яких усі, окрім Наполеона та де Голля, стосуються української літератури.

Такого ж типу, лише більш ущільнений словотвірно-етимологічний підхід, фактично — відновлення реальної, але вже не усвідомлюваної етимології бачимо в епіграмі Сави Голованівського “Три Олійники”. При цьому текст побудовано так, що саркастична інтерпретація прізвища адресується тільки одному з трьох Олійників: “Борис поет і, значить, мрійник. Степан — відомий гуморист. А є Микола — теж **Олійник**: цей до **олії** має хист” [3: 260]. Переосмислення реальних прізвищ реальних людей, переважно з умисним переінакшенням їх структури та твірної основи, належить до найпоширеніших форм онімічної роботи гумористів. На рівні непристойності той же С. Голованівський осмислив прізвище гумориста Богдана Жолдака: “Він ще й таку істотну має ваду: | у всіх людей середньої руки | “**олдак**” попереду, | а “**ж**” позаду, | а в нього, як не дивно, навпаки!” [3: 256].

Другий тип словотвірної гумористичної обробки прізвищ — творення похідних слів — може найяскравіше ілюструється рядками **“Засосюрилося небо. Затичинилась земля”**, які знали (мабуть, і тепер знають) усі школярі України ліпше, ніж творчість цих великих поетів, що так весело трансформували свої прізвища під пером М. Сайка [1: 730]. Пор. у пародії П. Грунського (псевдонім Остапа Вишні) побудовану в тому ж дусі дієслівну словотвірну конструкцію на базі прізвища В. Сосюри: **“Ососюри в молодь. Пройшов фронти”** [1: 714]. А в пародії Юрія Івакіна на Бориса Олійника джерелом дієслова стає вже не поет, а вбивця поета: **“Чи віддантесились дантеси? | Чи мо’, я й справді не поет, | Коли не заслужив Дантеса | Націлить в серце пістолет?”** [1: 777]. Пор. ще у В. Шукайла (за матеріалами О. Жижоми): **“Всі колишні кравчу-кісти враз покучманіли”** [5:107].

Творення похідних слів від прізвищ не є привілеєм гумористів. Пор. хоч би наукові терміни **дарвініст, мічурінець**, політичні — **марксист, бандерівець** тощо. У ліричному стилі можливі й негумористичні відпрізвищеві дієслова, пор. у Івана Драча (теж з матеріалів О. Жижоми): **“І треба ж в прізвищі самому осолов’тгись так до дна”** [5: 109] — мова про славетного співця Солов’яненка. Але у відантропонімічних утвореннях, побудованих не за гумористичним принципом, усмішка, сема гумору відсутня. В утворенні І. Драча відчувається ніжність, повага. А ось в епіграмі Сави Голованівського, де теж присутні солов’ї (твір адресований відомому літературознавцю Елеонорі Соловей, якій С. Голованівський залишив свої епіграми для публікації в майбутньому і яка написала до них вступне слово) і теж присутня ніжність і повага, все одно наявна й сема гумору, є усмішка — у даному разі доброзичлива: **“Нехай би знов настав матриархат — | поезія, либонь, не знала б лиха, | якби у нас над співом солов’ят | вершила суд подібна солов’їха”** [3: 260]. У гумористичному принципі використання власних назв сема гумору є облігаторною.

4. Таке використання має й свій **лексичний рівень**. Найчастіше йдеться про зіштовхування різних наймень або ж про підкреслену заміну одного наймень іншим. Станіслав Тельнюк, гостро виступаючи проти русифікації у вірші **“Забувайте українську мову”**, звернувся й до онімичного аспекту: **“Хай Оксана Ксенією стане, |**

А **Петренко** стане хай **Петровим**... | Не гайнуйте часу, громадяни! | Забувайте українську мову” [1: 639]. Конкретні приклади заміни українського антропоніма російським тут слід визнати невдалими. У тій же хрестоматії “Українське слово” у розділі “Антологія пісні літературного походження, що в ХХ ст. стала народною” надруковано чарівний і загальновідомий текст Романа Савицького “Гуцулка **Ксеня**” [15, 4: 351] і праці відомого українського вченого й письменника (літературні твори писав під псевдонімом Домонтович) Віктора **Петрова** [15, 2:110-160]. Ні гуцулка Ксеня, ні Віктор Петров не русифікувалися, мають традиційні українські ймення. Ім’я **Ксеня, Ксенія** є досить поширеним серед гуцулів, зокрема на Косівщині воно було популярним до середини 50-х років ХХ ст. [11: 24-25]. Українські прізвища на -ов, рідше з переходом **o > i**, пор Роман Кирчів, є питомими [пор. 9: 24-27]. Але сам напрямок цього щирого, благородного твору з самвидавівського шістдесятництва є правильним, потрібним, актуальним і сьогодні. Заміну українських прізвищ їх російськими відповідниками висміював ще М. Гоголь.

Значно влучніше іронічну гру з русифікаційною заміною (нібито заміною) прізвища славетного українського філософа запропонував Богдан Жолдак, відтворюючи фантазійну відповідь студента на екзамені (теж, на жаль, фантазійному) з українізації: “нарешті настав час сказати правду: скільки ми будемо терпіти знущання од русифікаторів? Адже справжнє прізвище філософа, провісника світового екзистенціалізму (sic!) — воно козацьке, наше таки — **Пательня. Сковородою** його зробили церковні чинуші, записавши отак його до церковно-приходської школи!” [1: 676].

А Порфирій Горотак зумисно зіштовхує підкреслено українські імена з польським, французьким та німецьким жіночими іменами — мовляв, усе одно хто, аби жіночої статі: “Коли хочеш ти в поети, | щоб у римів дзвінкосплети | для **Параски** чи **Одети**, | **Приськи, Муськи, Ванди, Грети** | майструвати тріолети[...]” [1: 662]. Тут **Параска, Пріська, Муська** — розмовні та розмовно-фамільярні форми українських жіночих імен Парасковія, Єфросинія, Марія [12:139, 158, 172], а **Одета** — французьке (з німецького джерела). **Ванда** — польське, **Грета** — німецьке (гіпокористика від

Маргарета) жіночі імена [14: 555, 561, 582, 589]. Таке зіштовхування антропонімів звучить дуже іронічно.

Заміна прізвища (чи імені) на інше нібито схожа на псевдонім, однак не є ним, бо псевдонім обирає або приймає сам його носій, а йдеться про перейменування, запроваджене кимось іншим, у нашому випадку — гумористом. Тому таке перейменування, до того ж обов'язково гумористичне, ближче не до псевдоніма, а до прізвиська. Пор. у цитованій вище гуморесці Б. Жолдака: “поруч із деканом **Білоштаном**, якого свого часу народ охрестив **Дебілоштаном**” [1: 675]. Тут заміна ґрунтується на фонетичній співзвучності. А може ґрунтуватися й на семантичному переґуку, як у випадку вже згадуваної уявної заміни **Сковорода** — **Пательня** або, з функціонально-політичною оцінкою не стільки прізвища, скільки його носія: “соло пайот на грамафоне бабушка **Држимордская**”, до чого в авторській примітці пояснення: “бабушка Држимордская — бабушка Брешко-Брешковская” [1: 631]. Цей останній текст узятो з фейлетону М. Бараболі “Гальо! Гальо! Радіо Кошці!”, у якому гумористична переробка прізвищ конкретних осіб є, як ми пересвідчилися, провідним гумористичним засобом. Катерина Брешко-Брешковська померла в 1934 р. (тому “на грамафоне”) під Прагою у віці 90 років (тому “бабушка”). Це відома російська революціонерка, одна з засновниць партії есерів, яка після Жовтневого повстання емігрувала, а з 1924 р. мешкала в Чехословаччині [2:29]. Запроваджене Бараболею “прізвище” явно узятє від гоголівського Держиморди, але з чеською специфікою. Замість російського дієслівного компонента **Держи-** “тримай” запроваджено чеське **Држи** (друга особа однини наказового способу др• “тримай”), робить цей оказіональний антропонім ніби чеським, а це додає йому гумористичності.

Як бачимо, гумористична обробка реального антропоніма, наймення реальної, конкретної особи, може бути дуже розмаїтою. Однак завжди обов'язковим компонентом (якщо не єдиною метою) такої обробки є внадрення в антропонім певної сміховинки — гумористичної семи з широкою амплітудою: від поблажливої чи дружньої посмішки до вбивчого сарказму. Наявність такої семи стає перепусткою власної назви в гумористичний текст, ознакою гумористичного принципу використання власної назви

в художньому творі. Без такої семи власні назви, ужиті в гумористичному тексті, не працюють на цей текст.

1. Антологія сатири та гумору ХХ ст; Українська література ХХ ст. у дзеркалі і задзеркаллі // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття. — 2-е вид. — К., 2001. — Кн. 4.
2. Большая советская энциклопедия. — 3-е изд. — М., 1971. — Т. 4.
3. Голованівський С. Епіграми // Вежа. — Кіровоград, 1996. — № 3.
4. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. — Львів, 1993-2000. — Т. 1-10.
5. Жижомо О. О. Індивідуально-авторські новотвори в поетичному дискурсі 80-90-х років ХХ століття. Дис.... канд. філол. наук,— Донецьк, 2003.
6. Карпенко Ю. О. Питання типології літературної ономастики // Проблеми контрастивної лінгвістики: Тези міжвузів. наук. конф. — Кіровоград, 1993.
7. Карпенко Ю. О. Антична міфологія як поетична зброя // Записки з ономастики. — Одеса, 2002. — Вип. 6.
8. Касім Ю. Ф. Мовні засоби комічного у творах українських радянських сатириків і гумористів: Програма спецкурсу для філологічного факультету. — Одеса, 1972.
9. Керста Р. Й. Українська антропонімія ХУІ ст.: Чоловічі іменування. — К., 1984.
10. Куценко. Поетус Маланюкус: Портрет у жанрі шаржу // Вежа. — Кіровоград, 1997. — № 6-7.
11. Павелко С. П. Традиція і релігія як мотиви вибору імені у гуцулів // Записки з ономастики. — Одеса, 1999. — Вип. 1.
12. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник. — 2-е вид,— К., 1996.
13. Словник української мови: В 11 т. — К., 1979. — Т. 10.
14. Справочник личных имен народов РСФСР. — 3-е изд. — М., 1987.
15. Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття. — 2-е вид. — К., 2001. — Кн. 1 — 4.

Е. В. Боєва

**ХУДОЖНІЙ ТОПОС В АВТОРСЬКОМУ ВСЕСВІТІ
В. ВИННИЧЕНКА**

Предметом розгляду даної статті є топонімікон прозових творів Володимира Винниченка, його конотативне і функціональне наповнення у художніх текстах (ХТ) письменника. Як відомо, топонімія посідає особливе місце у тканині літературного твору. Як і всі власні назви, топоніми підлягають загальним

законам художності контексту, вони експресивні й стилістично марковані. Саме вони підкреслюють таку чітку художню домінанту в текстовому розгортанні, стають втіленням однієї з констант нашого буття — **місця**. Досить згадати, як “грає” в творах різних митців топонім **Україна** або **Дніпро**, щоб утворився надто визначений настрій, певна тональність — перспекція на всю оповідь.

Останніми роками розробка української літературної ономастики помітно активізувалась. Проте літературні топоніми значно менше привертала увагу дослідників, ніж антропоніми. Це можна пояснити, по-перше, антропоцентричністю ХТ, коли у центрі тексту стоїть людина (персонаж). По-друге, “не в кожному літературному творі можна зустріти топонімічні одиниці і в такій кількості, яка б дозволила виконати їх лінгвістичний аналіз”, — відмічає І. І. Маруніч [11: 3].

Крім того, з позицій поетичної ономастики (В. М. Калінкін) вкрай мало розглядалась мова тих письменників, знайомства з творчістю яких довгий час був позбавлений український читач. В першу чергу це стосується творів “мовного образотворця” Володимира Винниченка. Безумовно, для кожного художника характерний свій особливий підхід до використання топонімів і манери вписування їх у контекст, хоча в різних творах навіть одного автора цей властивий йому топонімічний почерк може проявлятися по-різному. У Винниченковому топоніміконі спостерігається явище багатой символічної семантизації внаслідок поширення конотативного значення топонімів, на що вказували українські дослідники ономастичності письменника Г. П. Лукаш і Т. В. Немировська [9; 10; 12].

Метою даного дослідження є встановлення комунікативно-прагматичного потенціалу топонімів у прозі В. Винниченка в їх системній організації і функціонуванні та з’ясування особливостей ономастичного письма митця як елемента його ідіостилю. Топонімія в творчому доробку В. Винниченка становить солідний лексичний шар, представляє різні класи цього онімного розряду, має широкий діапазон дії в ХТ і дає конкретну можливість уявити розмаїтій і різноплановий всесвіт одного з найталановитіших письменників ХХ століття.

Наше дослідження топонімікону Винниченкової прози, його організації базується на теоретичному обґрунтуванні функціонування літературних топонімів, що міститься в працях О. І. Фоянкової, Ю. О. Карпенка, М. В. Горбаневського та ін. [14; 7; 6]. Зокрема, О. І. Фоянкова звернула увагу як на парадигматичну організацію топонімічного простору в ХТ, так і на синтагматичну його структуру, що досі випускалося дослідниками з поля зору.

За нашими спостереженнями, топоніми — промовистий прийом Винниченкового письма, і, відбираючи їх з мовних джерел народу, черпаючи з цієї неоціненної криниці, письменник і сам створює їх у своєрідному ключі, узгоджуючи із своїм світобаченням і відтворенням оточуючої дійсності. Варто вдуматись у ці назви — містечко **Задрипане** (“Чекання”), **Гнилятина** (“Таємність”), село **Лементарівка** (“Краса і сила”), **Цурпалки** (“Біля машини”), **Криві Гарбузи** (“На той бік”), **Широка Могила** (“Чекання”), **Мандриківка** (“Записна книжка”), як повстає образ ошуканої, забитої, темної, напівколоніальної **України**, що все життя митця була його незмінною любов’ю й неவிгойним горем.

Володимир Винниченко користується цим лексичним прийомом надзвичайно широко, вкладаючи в сюжетно-тематичний рух і сполучаючи із своєю концепцією твору. В усьому оригінальний і неповторний, письменник будує модель географічного простору ХТ по-своєму “в залежності від власних художніх методів і прийомів, від жанру твору, його теми і отже, меж зображуваного простору і часу” [9: 62]. Письменник вживає топоніми то одинично, то купно, то розташовуючи їх ланцюжком, то суворо обумовлюючи контекстуальним тлом, вкладаючи в них то саркастичний підтекст, то вживаючи з лагідною посмішкою, й щиросердним подивом перед неосязними можливостями слова з його внутрішньою формою й образним наповненням. І така топонімічна деталь, вжита навіть одинично й неповторювано, стає тим камертоном оповіді, з яким сполучається авторський погляд на створюваний ХТ.

Три Копанки і Копанки у дитячому оповіданні із збірки “**Намисто**” (1992 р.) під назвою “**Гей, ти, бочечко...**” — приклад того, як вдумливо вводить митець топонім у контекст твору. На невеличкому просторі цей мікротопонім сконцентрований згустком,

що кілька раз повторюється у цьому тексті з певним художньо-образним навантаженням:

“— Сьогодні поженемо череду до **Трьох Копанок**”, — суворо каже **Семен Гедзь** до **Семена Комара**...

Семен Комар зиркає на **Гедзя**...

...**До Трьох Копанок** — так до **Трьох Копанок**. Він ніби до всього готовий, на все старанний. Скажи йому **Семен Гедзь**, що сьогодні вони поженуть до трьох чортів, він так само тільки сьорбне носом і побіжить одчиняти ворота.

А тим паче до **Трьох Копанок!** Паші ж бо там — на сто черід вистачить...” [2: 46-47].

Одинадцять раз вживає в оповіданні митець мікротопонім у своєрідному словосполученні — до **Трьох Копанок**, з яких двічі повторює в поєднанні до **Трьох Копанок** — так до **Трьох Копанок**. Такий згусток створює не лише певний мікросюжет з центральним словом-мікротопонімом **Три Копанки**, а й відбиває дитячий світ, лагідність і розважливність маленького трударя, його беззахисність і прагнення будь-що прислужитися старшому пастуху, теж дитині, тільки старшій віком. Підсилення до **трьох чортів**, що перегукується з мікротопонімом, і наступні топонімічні вкраплення без першого компонента — **Копанки**, вжиті теж з перегуком в безіменному ключі — **копанка, середня копанка, де череда скупчується й довго п’є**, в цілому стає центром оповіді, тут відбувається і кульмінація, і розв’язка сюжетного плинну, сюди, до **копанок**, веде хлопчаків степова доріжка, тут вони, нарешті, порозумілися, звідси вони повертаються ввечері додому, женуть череду, кусають раз — хліб, а раз бублик, принесений бабусею **Семена Комара**, і співають, обійнявши один одного, на весь степ: “Гей, ти, бочечко...”.

В доробку дитячого циклу топонімічна лексика так широко представлена лише в цьому оповіданні. В інших творах циклу “Намісто” вона вживається надзвичайно економно і в процентному відношенні становить невелику частину лексики — 0,003 %.

Оповідання “**На лоні природи**” — взірць того, як майстерно повертає топонім письменник, як жонглює ним, видобуваючи сатиричний ефект. В. Винниченко в цьому оповіданні сполучає усі компоненти онімного і безіменного планів, які починають мікроконтекст і прилучаються до “гри” з топонімом:

“Сонце стало велике і червоне, наче на його напнули круглий пурпуровий абажур. **Андрія Григоровича** висадили на березі біля невеличкої будочки, що мала бути за пристань. Біля цієї пристані його вже четвертий вечір виглядав хазяїн його дачі, **селянин Петро Бутель**. Дачний виселок, що теж звався **Бутлі**, був гонів за троє від пристані **Бутлі**. Тут усе чогось називалось **Бутлями** — і люди, і хати, і берег” [1: 727-728].

Все оповідання — “гра” з цим топонімом, який то стає власним ім’ям хазяїна дачки, то апелятивом — **бутлі, бутленята** тощо. Додаючи до них іще виселок **Бутлі**, **Дніпрову затоку**, **село Бутлі** і пейзажі з потамонімом **Дніпро**, макротопонімом **Африка**, сполучаючи з зоонімами, локалізуючою і темпоральною лексикою, письменник досягає величезного сатиричного ефекту, повертаючи топонім різними гранями і видобуваючи все новий і новий ефект.

Бутлі — люди, що живуть у селі **Бутлі**, біля пристані **Бутлі**, мають безліч **маленьких бутленят**, що під впливом іще одного топоніма **Африка** дістають у письменника нову назву **кокосенята** — все це сповнює контекст добре відчутною саркастичною усмішкою письменника, яка тут же трансформується в сарказм по відношенню до головного “героя” з його витонченими нервами й психікою.

Особливе місце серед топонімії В. Винниченка займають криптоніми. В оповіданні “**Антрепреньор Гаркун-Задунайський**” (1903 р.) дія відбувається в **Н**. Топонімія, крім цього криптоніма, відсутня, лише в п’єсі, поставленій акторами, згадується **Сахалін** як місце ув’язнення, каторга. Здається, топонімія у творі зайва. Але криптонім, його анонімність утворює добре відчутне узагальнення — скрізь в повітовій глибинці можлива така ситуація і такий сарай-театр, і такі “вистави”, і такі одіозні фігури акторів.

Автор 10 раз вдається до використання у тексті цього криптоніма, вибудовуючи справжній ланцюжок варіантів, де в центрі супроводжуючих лексем криптонім **Н**: довести мене до **Н**. — Як приїду я в **Н**. — Чи далеко ще до **Н**.? — До **Н**.? — Ну... а як **Н**. — хороший город? — **Н**.? — Город як город. Ми в’їжджали в бажаний **Н**. — А це вже і **Н**. — “Так оце **Н**.!” — **Н**., знаєте, таке болото... — спроможність виїхати з **Н**.

Ланцюжок варіантів з криптонімом у центрі створює справжній каркас топопростору, і це обумовлює і сарай-театр, і низький

рівень вистави, і акторську халтуру: в такому **N**. все можливе. Криптонім — це та важлива деталь-скріпа, на якій тримається й сюжетне розгортання, й характеротворення образів оповідання.

У В. Винниченка топодеталь у текстовому розгортанні найчастіше представлена в оповіданнях невеликим числом лексем, нерідко це єдиний топонім, який так або інакше знадобився письменникові. Таким в оповіданні **“Мнімий господін”** (1905 р.) стає оронім **Шипка** у складі біблїоніма — назви опуса фельдфебеля **Сидора Івановича** **“Історія Н-ського полка або как ми ходілі на турков во время Шипки”** та у назві картини **“Взятіє Шипки”** [1: 187, 174]. **Шипка** і ті асоціації, які виникають від цього ороніма, стають контрастною опозицією по відношенню до справжнього ества фельдфебеля, характеризуючи його істинну суть. Лаконізм такої деталі та її вагомість важко переоцінити, вона створює в модельованому письменником тексті своє **“поле тяжіння”**, спрямоване на характеротворення персонажа аж ніяк не героїчного.

Опозиція також створена двома одиничними топонімами в оповіданні **“Маленька рисочка”** — **Галичина** і **Київ**. Вони окреслюють тут просторовий обрій твору, сполучаються з надзвичайно промовистим лексичним оточенням: **Якась Галичина**, країна визиску, насильства і нужди [4, т. III: 299] та у **Києві**, розуміється, зараз в тюрму [4, т. III: 307] і ненав’язливо, стишено діють у плані характеротворення — **і в’язня, і жандарма**.

Топонімія для Винниченка — надто важлива й промовиста деталь, хоч не в усіх оповіданнях він вдається до неї. Так, із 70-ти проаналізованих нами творів **“малої форми”** в 20-ти топонімів взагалі немає, митець обходиться іншими локалізуючими чинниками, вибудовуючи в основному текст замкненого простору — **тюрма, ув’язнення, солдатчина**, де людина поставлена в інші екстремальні умови — умови відлучення від нормальних життєвих обставин. Але й тоді автору іноді знадобляться топонімічні фарби. Так, в оповіданні **“Темна сила”** (1906 р.), що побудоване на численних локалізуючих безіменних компонентах і стишених імпресіоністичних фарбах письма, письменник вдається до топонімічних позначок. Це **Сибір** — переосмислення в значенні **заслання** й адміністративні хороніми — назви губерній, звідки родом арештанти: з **Саратовської губернії, з Київської** [1: 389].

Посідаючи своє вагоме місце в оповіданнях В. Винниченка, топонімія значно зростає в романістиці письменника, адже жоден роман не обходиться без цих важливих онімних фарб. Скрізь митець використовує таку лексику як важливий прийом письма, який створює й окреслює межі художнього простору, позначає місце дії, її напрям і рух, супроводжуючи дорожні сюжети, вдаючись і до переосмислень, обігрувань і асоціацій.

У романістиці письменника читач завжди переноситься в ті місцевості, де розгортається сюжет. І тоді топонімія окреслює художній простір своїми позначками-віхами. “Кожна топонімічна система чітко територіальна. Тому можна говорити про топонімічну систему певного району чи області”, — стверджує О. В. Суперанська [13: 59]. Однак, літературні топоніми кожного письменника теж складають топонімічну систему і ця система є “чітко територіальною з огляду на вплив авторського “географічного досвіду” і індивідуальною з точки зору своєрідності письменницького дару” [9: 63].

Усі романи Винниченка за “географією” поділяються на дві частини. До першої належить той його доробок, в якому дія відбувається на батьківщині. Це **“Чесність з собою”** (1909 р.), **“Хочу!”** (1915 р.), **“По-свій!”** (1913 р.), **“Божки”** (1914 р.), **“Заповіт батьків”** (1913 р.), **“Записки Кирпатого Мефістофеля”** (1916 р.), **“Слово за тобою, Сталіне!”** (1950 р.). До другої — твори, присвячені “географії” зарубіжжя, до них відносяться **“Сонячна машина”** (1924 р.), **“Рівновага”** (1902 р.), **“Поклади золота”** (1927 р.), **“Вічний імператив”** (1936 р.), **“Лепрозорій”** (1938 р.), **“Нова заповідь”** (1948 р.). У **“Сонячній машині”** дія відбувається в **Німеччині, в Берліні**, усі інші твори закордонної групи присвячені **Франції, Парижу**.

Особливе місце займає у творчості письменника повість **“На той бік”** — твір, написаний Винниченком після кількох років творчого “голоду” у червні 1919 року. Григорій Костюк зазначає: **“Повість “На той бік” — це один з яскравих фрагментів трагедійної ситуації й героїчної постави української людини в роки боротьби за національно-державне відродження України. Це один з епізодів отого трудного, “з надлюдським зусиллям” тягання каміння, з якого будувався підмурівок першого будинку щойно відродженої української держави”** [8: 5].

Місце дії проявлюється в контексті повісті певним топонімічним ареалом: **Стара Соснівка** [3: 32], **Велика Соснівка** [3: 50] і просто **Соснівка** [3: 61] — той комонім, куди направляються персонажі в своєму сюжетному русі, сполученому з дорожнім тематичним проявом. Зустрінеться їм і **Любомирка** по названню [3: 57]; візник **Юдка** ладен доставити баришню і в **Америку**.

Персонажі призначають побачитись **на розі Казанської й Середньої вулиць** [3: 53], **по Казанській вулиці** котиться “файтон”, який має доставити героїв “На той бік”; на кінці **Казанської** кінчається “той страшний брук, яким тільки пекло могло бути вимощене для в’їзду найбільших грішників” [3: 55]. Топонімічні позначки легко вписуються в оповідь, щільно переплітаючись із сюжетно-тематичним тлом повісті, з дорожнім просуванням персонажів до своєї мети — дістатися **на той бік**.

Письменник вибудовує текстові фрагменти, вводячи і топонімію, і “гру” з топонімічними компонентами, і щільно сполучаючи її з текстовим тлом. Таким природним, цілком закономірним уявляється нам діалог персонажів під час поїздки:

— “Хіба ви теж з села?! Селянин чи поміщик?”

— “Потомствений, почотний”, з діда прадіда селянин!

Панна Ольга раптом визволила з-під хустки руку й незручно, але рвучко-весело простягла її докторові:

— Так здоровеньки ж були, земляче! Якої губернії?

— **Київської, Сквирського повіту, деревні Осиковатої!** А ви?

— **Полтавської губернії, Золотоносського повіту, села Криві Гарбузи.** У нас з давніх-давен родили все чогось криві гарбузи. Та так нас і прозвали **Кривими Гарбузами**.

А в руці доктора лежала така тонка, ніжна, тепла рука, яка ніяким чином не хотіла асоціюватися з **Кривими Гарбузами**. І цей шикозний капелюх, і англійський костюм, і ця королівська постава, і ці очі — повні певності і влади? Невже це з **Кривих Гарбузів?** А чому ж ні, зрештою? Чому **Наяді** не перебраться у **Кривих Гарбузах** у людський образ? Та й чи не частіше за все вони перебираються по **Кривих Гарбузах, а не гнилих містах?**” [3: 56]. Обігрування комоніма **Криві Гарбузи** посилюється тут йменням — **Наяда** й усім контекстовим тлом, що додає таких яскравих фарб до портретної характеристики героїні, обігрується й сама назва села,

тлумачиться принцип, за яким з'явилася ця назва — **родили все чогось криві гарбузи**. Назва села зрине ще раз побіжно — в дорозі холодно, доктор раз у раз стає навколішки на возі й закутує пледом ноги **Наяди**, а вона так мило посміхається на це, “наче вони їхали не на божевільну мрію (вбити командуючого армією — Е. Б.), а на Великодні Свята в свої **Криві Гарбузи**” [3: 73].

Письменнику вдається поєднати вир почуттів, що насунув на персонажів, з контрастно поєднуваним **Наяда — не Шарлотта Корде з Кривих Гарбузів — самі Криві Гарбузи — тисячі, сотні тисяч Кривих Гарбузів**, узагальненим не лише множинними формами, а й повторюваною лексемою **ненависть**, вжитою як обрамлення надто важливого для всього контекстуального тла абзаца:

“...сила **ненависті** була в цієї жінки **не ненавистю** одної людини. **Іменно точка перехрещення сил цілого народу, що віками сидів у ямі**. Сині очі **Наяди** зникли. Це були дві темні, каламутні, з тьмяним, моторошним блиском западини. Малинові вуста покрилися сірим попелом і весь час дрібно дрижали, до того виразно, що вона сама часом прикушувала їх. Це й **не Шарлотта Корде з Кривих Гарбузів** стояла тут серед маленької кімнатки, вкритої наївними ряденцями, **а самі Криві Гарбузи, тисячі, сотні тисяч Кривих Гарбузів** вилізли з ями й трусились од перелитої через вінця віків **ненависті...**” [3: 71].

Узагальнення **самі Криві Гарбузи, тисячі, сотні тисяч Кривих Гарбузів** стають прозорим образом уярмленої, протягом віків знедоленої **України**. І тема **України** стає в романістиці Винниченка наскрізною, до неї так або інакше звертається письменник протягом усього свого творчого життя, вона проявляється тяжкими роздумами над долею народу. Метафоричний вислів — **Україна летіт!** містко, лаконічно, образно втілює трагедію народу, “що віками сидів у ямі”, переповнений “перелитої через вінця ненавистю...”. Топонімічні фарби дають можливість митцеві створити образні узагальнення, втілюючи трагічність нації в образ одного персонажа і, відштовхуючись від нього, знову повернутись до національної біди. Утворюється замкнене коло, в якому чільне місце посідають топоніми та їх обігрування у контекстовому розгортанні, де вони трансформуються, наповнюючись новим змістом і підтекстовими природженнями.

Українська тема була дуже важливою для В. Винниченка: “Україна, якою вона була, є і буде. Ця тема була його пафосом, керувала ним від перших рядків і до кінця письменницької роботи. Україна була головним предметом і постійним джерелом його творчості” [5: 125].

Винниченкові роздуми, спогади про шлях до державності, мрії про майбутнє, туга за її красвидами — все це породжує постійний біль, що проявлюється в його творах такими чарівними сторінками, насиченими українським топопростором, топопозначками, коли навіть поодинокий топонім стає ознакою краю і створює найдивовижніші ефекти в ХТ.

Якою тугою, любов’ю і смутком звучить присвята до “**Сонячної машини**”, як перегукується із заголовком роману і всією творчістю письменника: “**Присвячую моїй сонячній Україні**”. На сторінках “Щоденника” він не раз повернеться думкою до рідного краю, в скупих, лаконічних рядках висловить свій пекучий біль: “Туга за продуктивною працею. **Туга за Україною**, виразна, пекуча. А коли доведеться там бути?” /7. III. 1925/; “Туга за матеріалом з **України**. Думка нелегально пробратись і походити кілька місяців **по Україні**, як колись” /26. VI. 1925/; “Питання повороту мучить. Їхати **на Україну** тепер — значить знову йти на розп’яття. З якої речі мушу брати на себе цей хрест? Хто мене жене на це? Чого сам себе катую?” /15. IX. 1925/.

За своїм ставленням до цього животрепетного питання — **Україна**, її самостійність — персонажі у Винниченка чітко розподілені на два табори. Немає рації багато говорити про таких персонажів, варто лише навести лаконічну репліку, вбивче словосполучення, щоб визначити статус героя чи антигероя; наведемо для цього лише кілька фраз з роману “**Божки**”:

- вони також **Україну** спасають [4, т. VIII: 248];
- гине **Україна** [4, т. VIII: 249];
- ще не вмерла **Україна** [4, т. VIII: 249];
- що таке **Україна**? Черета мужиків... [4, т. VIII: 250];
- всякий дійсний син **України** — наш одностудець [4, т. VIII: 252] тощо.

На цьому сюжетному стержні — усвідомлення себе як сина нації — будує письменник тематичну лінію в романі “**Хочу!**”

й образ поета **Халепи**, далекі предки якого належать до славних часів **гетьмана Дорошенка**. З цим персонажем пов'язана велика топонімічна лінія **України**:

“Ось тут колись пливали запорізькі байдарки. На горі не було різнофарбної накиданої купи будинків, — самі могили стояли там, стережучи волю й простори зелених незайманих степів. І предок **Халепи** теж, можливо, був серед засмажених, м'язистих, диких володарів **Запоріжжя**, властителів “дїбр і маєтностей **землі Української**”, такий самий засмажений, дикий, волелюбний. Звучно й многоголосо лунав гомін по тихому обширу **батька Дніпра**. Блискали дула пістолів і списи, а на могилах маленькими мушками чорніли сторожеві братіки-козаки, готові на найменшу небезпеку димом смолоскипів та огнищ подати вість **по всій Україні**.

Тепер тільки нахабні моторові човни шмигляють, а по берегах **“батька”** куряться влетенські димарі заводів та фабрик. І нащадки засмажених поборників волі, “вольностей і маєтностей” **України**, забувши про те, хто вони, в димові, в чаду, одурілі й жовті від хвороб, в грохоті машин з ранку до вечора прокладають собі шлях до тяжкої безвісної смерті” [4, т. VIII: 218-219].

В. Винниченко постійно наголошує на приниженому становищі батьківщини, використовуючи оті назвиська, якими образливо називають **Україну**, переважаючи їх з образливими назвами росіян, викликаними їх агресивністю. Так, в оповіданні **“Уміркований”** та **“ширий”** (1907 р.) на цьому побудований сюжет, сполучений з викривальною партією “широго”, його войовничим патріотизмом: **Малоросія — Геть Хохлатчину!** Хай живе єдина, неподільна **Русь!** [4, т. X: 242]; **Бий мазепинців!** Урра! **Бий мазепню!** — **малоросіянство — по-кацапські** чеше [4, т. VIII: 313, 248] — ці презирливі назви часто зустрічаються в творах Винниченка, сполучаючись з контекстом, з макротопонімом **Україна**, вжитим один раз або з повторенням. Підтвердженням цьому — будь-який ХТ романів письменника, повісті **“На той бік”**, більшості оповідань.

Таким чином, результати дослідження топосу прози В. Винниченка показали, що завдяки високій активності і своєрідним ознакам топоніми становлять важливий елемент ідіостило письменника, його мовної палітри і виявляють при цьому власну манеру

ономастичного письма автора. В авторській майстерні митця топонімія — розмаїта, різнопланова, що охоплює, по суті, увесь реальний топопростір і батьківщини, і закордону, стає лаконічним художнім прийомом письма, яким письменник оперує надзвичайно економно й майстерно, створюючи або відбираючи з реалій життя в такий спосіб, щоб топонімія “грала” на сюжетну течію, характеротворення персонажів, відбиваючи одночасно власні переживання й життєві колізії митця, пов’язані з його непростою долею справжнього патріота України, приреченого на еміграцію й забуття, на довголітнє замовчування його творчого доробку. Здійснене дослідження має допомогти у студіях літературної ономастики, специфіки художньої образності, у пізнанні тонкощів роботи письменника із словом.

1. Винниченко В. К. Краса і сила: Повісті та оповідання. — К., 1989.
2. Винниченко В. Намисто: Разок перший з додатком оповідань “Білесенька” та “Стелися, барвінку, низенько”. — Канада, Вінніпег, 1976.
3. Винниченко В. На той бік. — Нью-Йорк, 1972.
4. Винниченко В. Твори. — К. — Відень, 1919. — Т. III, VIII, X.
5. Гнідан О. Д., Дем’янівська Л. С. Володимир Винниченко. — К., 1996.
6. Горбаневский М. В. Ономастика в художественной литературе: филологические этюды. — М., 1988.
7. Карпенко Ю. О. Мова топонімів — мова землі: Онімизація тексту як художній засіб у романі Л. Костенко “Берестечко” // Историко-литературный журнал. — 2000. — № 5.
8. Костюк Г. Повесть про людей буреломних років // Передмова до видання: Винниченко В. На той бік. — Нью-Йорк, 1972.
9. Лукаш Г. П. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка: Дис. ... канд. філол. наук. — Донецьк, 1997.
10. Лукаш Г. П. Парадигматична структура літературних топонімів в прозових творах В. Винниченка // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. — Донецьк, 1996. — Вип. 2.
11. Маруніч І. І. Топоніми в ідіостилі письменника: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 1994.
12. Немировська О. Ф., Немировська Т. В. Хронотопія в онімному просторі художнього тексту // Записки з українського мовознавства. — Одеса, 1999. Вип. 6.
13. Суперанская А. В. Типы и структура географических названий // Лингвистическая терминология и прикладная топонимика. — М., 1964.
14. Фонакова О. И. Имя собственное в художественном тексте: Учебное пособие. — Л., 1990.

ФУНКЦІЇ АНТРОПОНІМІВ У ЗБІРЦІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА
“СТИЛЕТ І СТИЛОС”¹

Як зазначає Микола Неврлий, “Програму свого життя і творчості визначив Маланюк вже назвою своєї першої збірки — “Стилет і стилос” [5: 17]. “Стилет — зброя в руках воїна, Стилос — перо літописця. Меч вчорашнього дня — по програній війні — замінив поет на перо. Стилос в його руках стає стилетом” [5: 17]. Ця невеличка збірка (32 вірші) вийшла друком 1925 року. Сюди увійшли вірші, написані в 1923-1924 рр. Усього в збірці використано 70 різних онімів, ужитих 89 разів. Тобто на кожен вірш, що містить оніми (а їх 21 із 32, наявних у збірці), припадає у середньому 4,2 їх ужитки. Серед онімів же переважають антропоніми — їх у збірці 34.

Вірш Є. Маланюка “Сучасники” складається з двох частин, присвячених Максиму Рильському та Павлу Тичині. Антропоніми з’являються тільки в присвятах, але текст вірша — про цих великих поетів. Про Тичину поруч з обоженням його звучить гіркий докір: “...Від кларнета твого — пофарбована дудка зосталась” [1: 47]. Євген Маланюк першим дав Тичині найвищу оцінку і першим сказав йому сувору правду. Рильському, як і Тичині, поет не шкодує найвищих атестацій, називає його “алхіміком мудрих слів”. “Краси величний кондотьєре, | Несете хрест свій там, ген-ген, | Серед похмуро-рідних прерій” [1: 46].

Євген Маланюк присвячує вірш і відомому поету, своєму побратиму, ім’я якого з’являється вже в самій назві, а не в присвяті: “Юрієві Дараганові”.

У літературному світі прапором пробудження української національної мислі Євген Маланюк вважає Пантелеймона Куліша, який написав: “Народе без пуття, без чести, без поваги”. Вірш “Пам’яті Куліша”, включений у першу збірку Є. Маланюка [1: 42-43], має скорботну присвяту “Малоросам” і в якійсь мірі розгортає думку цього рядка (і всього пізнього П. Куліша) — думку, яка не раз бринітиме в пізніших віршах поета: “Чим чорніш, чим кри-

¹ Науковий керівник — Ю. О. Карпенко.

вавіш регоче | В моім лютім безсиллі душа. | Тим простіш, тим страшніш мені в очі | Насувається шлях Куліша” [1: 43].

Юрій Дараган, Пантелеймон Куліш, Максим Рильський, Павло Тичина — це чотири антропоніми, що позначають об’єкти поетичного зображення. Більшість же ужитих у збірці антропонімів виконують зовсім іншу роль — вони є засобами вираження поетичної думки, своєрідними і дуже місткими образами. Так, звертаючись до М. Рильського, поет говорить: “Ви — еллін, схимник і **Гоген**” [1: 46]. Славнозвісний французький художник Поль Гоген поставлений в цей ряд не за особливостями своєї творчості, а за особливостями біографії. **Гоген** залишив Париж і подався аж на Тихий океан, на Таїті, де створив свої найславетніші картини. Рильський нікуди з України не подавався. Але вдумаймося в ряд: **еллін** — то древній грек (отже, минуле), **схимник** — то відлюдник, уникає людей (отже, відчуження від суспільства), **Гоген** — хоча б мислене вибуття з більшовицького раю. Інакше кажучи, Маланюк відверто натякає на “внутрішню еміграцію” М. Рильського.

А з П. Тичиною поет поєднує... “божевільну **Офелію**” в степах, які після утвердження радянської влади знову стали половецькими [1: 47]. Трагічна шекспірівська героїня ніби втілила трагедію Тичини, що залишився з пофарбованою дудкою замість кларнета. П. Кулішеві ж поет адресує зіставлення зі старозавітним біблійним пророком: “А ти, | Малоросійський **Єреміє**, | Ще блимай відблиском мети! | Довершуй непотрібні вірші” [1: 42]. Пророк Єремія провіщав загибель Вавілона, що полонив єврейський народ, та оплакував спустіння й руїну Єрусалима [3: 926-1025]. Про подальший же розвиток “переконаного хахла” Маланюк у цьому вірші пише, що він “вже носить краватку вміє | І слинить **Маркса** вже” [1: 42]. Себе ж самого поет печально хотів би пов’язати з героїчним сподвижником і продовжувачем Мазепи Пилипом Орликом: “...І даремно профіль **Орлика** | Схиляється наді мною” [1: 43]. Печально тому, що “Дням не розквітнуть — весною” [1: 43]. У зв’язку з Юрієм Дараганом поет ще більш тужливо передбачає: “Один, полишений скорботам, | Боюсь: розвіється імла — | **Петроній** стане **Дон Кіхотом** | А вітряками — демон зла...” [1: 37]. Уславлений давньоримський письменник (і водночас високий урядовець) Петроній, від якого до нас дійшли тільки окремі вірші та

фрагменти сатиричного роману “Сатирикон”, гостро висміював суспільне зло і віру в різні чудеса. Для самого Петронія демоном зла став жорстокий імператор Нерон, який у 66 р. змусив його до самогубства [6: 427]. Проти сатири Петронія дії Сервантесового Дон Кіхота означають, що “демон б’є останню карту, | Перемагаючи добро” [1: 37].

У цих випадках лексема **демон** є загальною назвою. А в циклі “Вічна” вже є власною, бо то персонаж М. Лермонтова, хоч і вжитий у множині: “Був **Лермонтов** п’яний Вами, [...] | **Лермонтов** вимріяв **Демонам** | Пекучі очі **Тамар**” [1: 58]. Узагальнююча множина і Демона, і Тамари, оспіваних М. Лермонтовим, поширюється на всіх красунь-грузинок, у тім числі і на зашифрований у присвяті ініціалами **Н. А.** об’єкт розглядуваного вірша. Маланюк так і називає цей об’єкт: “Замовчи, замовчи, **Грузинко!** — | Бо заріжуть, задушать уста” [1: 58]. Етнізм тут стає виразним антропонімом, власним іменем. Той же прийом поет використовує і для себе, точніше — до свого ліричного героя: “Забути, що я **Печеніг** і варвар...” [1: 57]. А в іншому місці вже інакше: “Я на Вас з куточка лиш дивлюсь, | Як **П’єро**, як **П’єро** божевільно-білий” [1: 58]. Грізний Печеніг стає персонажем комедії даль арте, у якого Арлекін відбере його Коломбіну, ще й відлупцює. А незбориму привабливість цієї загадкової Грузинки — Коломбіни поет змальовує ще таким антропонімічним образом: “очі Вам вимріяв сам **Врубель**” [1: 57].

Як бачимо, коло антропонімів, які Маланюк залучає для посилення художньої виразовості своїх віршів, є всеосвітнім і всечасним. Ми зустрілися вище з Давнім Римом (**Петроній**), біблійною Іудеєю (**Єремія**; пор. також: “Діждати й наш суботній день, | Що, по пророцтвах **Соломона**, | Обіцяно в Піснях Пісень” [1: 55]), Англією (**Офелія**), Францією (**Гоген**), Росією (**Лермонтов**, **Врубель**), Німеччиною (**Маркс**; також: “Прозорим променем **Рентгена**” [1: 72]), Іспанією (**Дон Кіхот**, пор. ще: “Камінним кроком **Командора**” [1: 41]), Італією (**П’єро**), Грузією (**Тамара**, **Грузинка**). З’являється і Бельгія — епіграф до “Уривку з поеми” належить Емілю Верхарну. До речі, і епіграф, і підпис Маланюк дає по-французьки, що у розглядуваному виданні переданий як E. Verharene [1: 70], а у виданні М. Неврлого — як E. Verhaeren,

причому в примітках наведені слова Верхарна приписані...Уолту Уйтмену [2: 45, 423].

Але найбільше антропонімів залучено з України. Переважно це визначні історичні особи, найдавніша з яких — літописець **Нестор** (1055-1114) [4, 5: 1756]. Вірш, що називається “Зловісне” і змістом відповідає цій невеселій назві, закінчується так: “Й новий про це напише **Нестор** | В самотній катакомбі храму” [1: 44]. З українських гетьманів, крім уже названого Пилипа Орлика, згадується його славетний попередник Іван Мазепа і ще більш славетний Богдан Хмельницький. Обидва останні — в “Уривку з поеми” [1: 70-71]. Йдеться, власне, про готовність до боротьби, про “запорозьку кров” — про українську ментальність, “чия упевнена рука | Зміцняла сивого **Мазепу**”, від чого “Рокоче запорозька кров | Міцних поплічників **Богдана**” [1: 70]. Тут характерні й номінація гетьмана за іменем, а не прізвищем, й ужиток слова **поплічник** у значенні “сподвижник”, “співучасник в якій-небудь почесній справі”. Слово це має також негативний сенс “спільник”, “співучасник яких-небудь ганебних дій” [7, 7: 210], але контекст однозначно виділяє перше, а не друге значення лексеми.

У тому ж “Уривку” і з тими ж підставами згадані й найвідоміші учасники й керівники Коліївщини: “Коли взяли свячений ніж — | **Залізняка** майбутні діти!”, “Та враз підвівсь і запалав, | І з серця кров’ю крикнув **Гонта**”. Зазначимо, що з 34 антропонімів збірки повторюються тільки 5 (отже, всього маємо 39 їх ужитків). Але з п’яти повторюваних чотири — у тому ж вірші, тобто повторення слугує для виразу чи розгортання того ж образу. І тільки Максим Залізник з’являється ще раз в іншому вірші. З’являється дуже яскраво, сильно: “встає хоробрий | З заліза кутий **Залізник**” [1: 68]. З’являється також відомий український художник у діаспорі Петро Холодний [4, 10: 3622] з ближче невідомою нам Наталочкою, яка цікавить поета, хоч він і поміщає себе в могилу, більше, ніж художник: “На могилу прийде і **Наталочка**, може, | Певно, з **Холодним**, не сама” [1: 50]. Як автори епіграфів, обраних поетом, названі також **Г. Сковорода** [1: 73] та **Антін Павлюк**. Останній — український поет, що був на еміграції, але в 1932 р. повернувся до радянської України, де й зник без сліду [4, 5: 1921].

Як бачимо, антропоніми стають під пером Маланюка могутні-

іми виразовими засобами. Він пише про людей, думає про людей і іменами людей користується як дорогоцінним скарбом, що збагачує його поезію.

У кількісному відношенні онімний простір збірки Євгена Маланюка “Стилет і стилос” має таку структуру

Розряд	Кількість		%	
	Одиниць	Ужитків	Одиниць	Ужитків
Антропоніми	34	39	48,6	43,8
Топоніми	18	22	25,7	26,9
Теоніми	9	17	12,9	19,0
Хрононіми	7	9	10,0	10,1
Астрононіми	1	1	1,4	1,1
Ідеоніми	1	1	1,4	1,1

У якісному ж відношенні усі вжиті в збірці оніми відзначаються поєднанням денотативного та конотативного значення. Але якийсь із цих двох компонентів переважає, висувається на перший план. І за цією прикметою оніми збірки можуть бути розділені на дві групи: 1) ті, де переважає денотація і 2) ті, де переважає конотація.

Перших значно менше, ніж других. Денотація переважає (при наявності також і конотативних відтінків різного плану):

1) у прямих наймень об'єктів зображення (**Юрій Дараган, Максим Рильський, Павло Тичина, Куліш**); якщо ж об'єкт зображення називається непрямо (наприклад, етнічний шифронім замість прямого наймення: **Грузинка**), то в нім переважає вже конотація;

2) у позначеннях авторів епіграфів (наприклад, **Г. Сковорода, Антін Павлюк**);

3) в поодиноких випадках ужитку онімів у тексті, якщо вони виступають там у прямому значенні і не входять до складу якоїсь стилістичної фігури (**Київ, промінь Рентгена**).

Панують же в збірці оніми з переважно конотативним сенсом (їх близько 80 %), причому денотативне значення може лишатися на периферії і бути ледве окресленим. Але воно ніколи не губиться повністю, бо інакше сутність конотативного значення теж уневиразнюється, пор. звернення до жінки: “Сузір'я зорь моїх, **Волосожар**” [1: 54]. Не зловживаючи онімами, поет використовує їх як

могутнє джерело виразовості, як спосіб сформулювання нового аспекту, нового забарвлення, нового почуття.

1. Маланюк Є. Стилет і стилос // Є. Маланюк. Поезії. — Львів, 1992. — С. 31-74.
2. Маланюк Є. Земна Мадонна. Вибране. — Братислава; Пряшів; Лондон, 1991.
3. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. — К., 1973.
4. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. — Львів, 1993-2000. — Т. 1-10.
5. Неврлий М. Поет боротьби й вселюдських ідеалів // Є. Маланюк. Земна Мадонна. Вибране. — Братислава; Пряшів; Лондон, 1991.
6. Словарь античности / Пер. с немецкого. — М., 1989.
7. Словник української мови. — К., 1970-1980. — Т. 1-11.

Г. В. Шотова-Ніколенко

**ФУНКЦІ КОСМОНІМІВ У ТВОРАХ
ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО**

Вивчення літературної ономастики значно просунулося вперед, з'явилися праці Л. О. Белея, В. М. Калінкіна, описано чимало письменників з точки зору вжитку онімів у художніх творах. Але ономастика творів Юрія Яновського досі ще не вивчалася. Дана стаття присвячена такому розряду онімів, як космоніми — власним іменам у межах космічного простору [5: 4].

З усіх романів письменника, а їх чотири, космоніми наявні тільки у двох творах — “Майстер корабля” та “Вершники”. За мету обрано — з'ясувати, в якій кількості та з якою метою письменник вживає космоніми у художніх творах.

У цих неоромантичних творах, таких різних за композицією та сюжетом, ужито сім космонімів, у тому числі три назви сузір'їв — **Віз**, **Південний Хрест**, **Дівка з відрами**, одна назва зоряного скупчення Плеяд **Волосожар**, народна назва Галактики **Чумацький Шлях**, зоря **Альдебаран** та планета **Земля**.

Найчастіше, бо аж тричі, згадується зоря **Альдебаран** у новелі “Шлях армій” з твору “Вершники”: “От перед нами, ледве вступає на тьмяно-блакитній високості **червона зоря Альдебаран** на сході, вона підноситиметься вище й вище, скоро все сузір'я, вісім

видимих зір, проступить на потемнілому небі — гострим кутом, журавлиним ключем вічності” [7: 379]. Зоря **Альдебаран** знаходиться в сузір’ї Тельця [2: 55] і як зазначає Ю. О. Карпенко: “Назва славетної зірки **Альдебаран** означає в перекладі з арабської “та, що йде услід”, бо зірка ця рухається по небу за Плеядами, ніби доганяючи їх” [2: 66]. Письменник персоніфікує зірку, як і інші астроніми в новелах твору, та включає їх до “**журавлиного ключа вічності**”: “...високо над ним (Чубенком) миготів **Альдебаран** і все сузір’я — **журавлиний ключ вічності**” [7: 382]. Це сузір’я нагадувало героєві новели журавлиний ключ восени, коли він летить у вирій. Коли вбили його друга, друзі його заспокоюють: “Війна кінчається”, — сказав Герт. “Сталь варитимеш, Чубенко”, — осміхнувся Половець. “Зоря **Альдебаран**, — для чогось сказав Чубенко, — **журавлиний ключ вічності**” [7: 395]. В цьому реченні зоря **Альдебаран** стає символом туги за втраченим другом Чубенка — Максимом.

Зоря **Альдебаран**, α Тельця, дійсно є червоною, на відміну, приріом, від блакитної Веги [4: 119]. Сузір’я Тельця, точніше його видимі зорі, дійсно нагадує журавлиний ключ, очолюваний, до речі, не **Альдебараном**, а зіркою γ Тельця (словесної назви не має). Це добре видно на зоряних картах [1: 114]. За зіркою γ Тельця в одному ряду “журавлиного ключа” іде **Альдебаран**, а другий ряд завершується яскравою зіркою Натх, β Тельця [3: 196]. Усе це так: письменник адекватно відтворив шматок зоряного неба. Але чому в одній новелі **Альдебаран** з’являється аж тричі, і всі три рази його супроводжує вираз “**журавлиний ключ вічності**”? Звернемо увагу, що Ю. Яновський пише про “все сузір’я, вісім видимих зір”, але назви сузір’я не наводить: наймення **Телець** з “**журавлиним ключем**” семантично не контактує. Проте “**журавлиний ключ вічності**”, оповитий романтикою і смутком, фактично є оказіональною назвою сузір’я, якою письменник заступив назву **Телець**.

Космонім **Земля** вживається двічі у романі “Майстер корабля” та персоніфікується автором: “Ніби за туманом, десь унизу, на колосальнім віддаленні виліскувала кругла планета **Земля**, і всі моря її ось-ось мали затопити сушу” [7: 49] — ось таке враження про одеський вечірній берег мав письменник. У іншому випадку: “...виходжу на балкон. Я чую безліч ніг, що топчуть **землю**. Я бачу

її всю — вогку і плідну, родючу **планету Землю**” [7: 161] автор використовує цей онім у двох значеннях: в першому — як “**грунт**”, а у другому **Земля** набуває масштабного сенсу — планетарного, письменник ніби спостерігає за нею з космосу. Багатозначне слово **Земля** примушує автора, коли він говорить про космічне тіло, уживати цю лексему з детермінативом **планета** і, зрозуміло, з графічним виділенням — великою літерою, бо в цьому випадку загальна назва **земля** стає власною.

Наступний астронім **Південний Хрест** — нове сузір’я, адже на зоряних мапах воно з’явилося лише в епоху великих географічних відкриттів у XIV-XVIII ст. “Південний Хрест, відоме сузір’я південного неба, було назване через свою виразно хрестоподібну форму ще у 1520 р., під час навколосвітнього плавання Магеллана” [2: 39]. Про сузір’я **Південний Хрест** в новелі дізнаємося від Максима, “нового і найкращого кулеметника Чубенка... коваля і зброяра, який на всю армію кулемети справляв, і світ пройшов наскрізь, як журавель” [7: 377]. До речі, у цій фразі про живого коваля Максима і народжується той “журавлиний ключ вічності”: коваль “світ пройшов як журавель”, а коли загинув — ніби потрапив на небо у склад зоряного журавлиного ключа. “А тоді наді мною горів **Південний Хрест**, я лежав у пустелі Атакама, на шляху до кордону республіки Перу” [7: 379].

Південний Хрест — найвідоміше сузір’я Південної півкулі зоряного неба — з’являється в оточенні онімійної екзотики: у цьому ж реченні: Перу, держава в Латинській Америці, і пустеля Атакама, що лежить на півночі Перу. Для розповіді про щось незвичне письменнику виявилися потрібними і незвичні для українського вуха назви. І в місті Аріка, що лежить на кордоні двох держав Чилі і Перу, Максим завершив кувати залізну троянду — символ революції “у кузні місцевого коваля, під плюскіт океанських хвиль... Був 1917 рік” [7: 379].

Наступні астроніми зустрілися всі в одному реченні: “Купи зір на чорно-синьому небі, і **Чумацький шлях**, зорі, як срібний пил, зорі, як рясні вогники, зеленаві й червоні, миготіли на безмірній височині й коливалися в безмірній глибині **Волосожар** і **Віз**, і “**Дівка з Відрами**”, шаланда пливла сама в глибокій височині лиману...” [7: 354]. Зазначимо, що всі ці зоряні об’єкти мають народні ук-

раїнські назви — на противагу астронамам Альдебаран, Південний Хрест, яким автор надав поширені в науковому світі назви. І це не випадково, адже **Чумацький Шлях, Віз, Волосожар, Дівка з відрами** — це найстародавніші та найпопулярніші зоряні орієнтири у східних слов'ян. Наприклад, **Чумацький Шлях** (наукова назва Молочний Шлях або ж Галактика), який автор влучно порівнює з “срібним пилом”, дійсно є сріблястою туманною смугою, названий так за чумаками, які їздили до Причорномор'я (XV ст. — перша пол. XIX ст.). Тому і назва **Чумацький Шлях** іноді тлумачиться — “шлях, що посипаний сіллю” [2: 19]. Але сіль була дуже цінним продуктом, щоб її розсипати. І народні перекази і розташування цього космонама свідчать, що перед нами типова орієнтаційна назва. Чумаки їздили до Криму влітку та взимку (навесні та восени дороги були непридатними для поїздки), прямуючи на південь чи на південний схід [2: 19-24].

Віз — це народна українська назва найвідомішого космонама зоряного неба **Великої Ведмедиці**: “Образ воза, створений конфігурацією Великої Ведмедиці (коні, або воли відв'язані, а віз стирчить дишлом догори) лежить в основі всіх її найдавніших позначок у індоєвропейських народів” [6: 19]. Це сузір'я має сім яскравих зірок, які в свою чергу, “мають різноскеровані власні рухи, завдяки чому загальна їхня конфігурація впродовж століть трохи змінюється” [2: 31]. І зараз цей зоряний об'єкт вже не нагадує Ведмедицю, яка дивиться на ведмедика, як людям сто тисяч років тому, а нагадує Віз чи Ківш, і, як свідчать енциклопедії з астрономії, через 50 тис. років сузір'я Великої Ведмедиці взагалі буде мати зовсім іншу форму, яка мало чим буде схожа на Віз чи Ківш, і люди майбутнього вигадують свою нову назву для цього сузір'я.

Волосожар або **Волосожари** — асоціативна назва **Плеяд** у східних слов'ян. Ця назва означає “волосся, яке стирчить у небі” [2: 51]. **Плеяди** з грецької мови означає “дочки Плейони” [2: 49], згідно грецькому міфу, вони були перевтілені у зірки богами, які таким чином врятували їх від переслідувача — велетня Оріона [2: 49]. **Плеяди** — добре помітна завдяки своїй скупченості група слабких зірочок у сузір'ї Тельця. І хоча телескоп виділив у **Плеядах** 280 зірок, для стародавніх спостерігачів їх було сім [2: 48], і вони використовували це сузір'я як **зоряний годинник**.

Дівка з відрами одна з безлічі назв космоніма **Оріон**, точніше **Поясу Оріона**. “Російський народ називає цей астронім як **Коромысло** чи **Коромыслица**” [2: 47]. Як бачимо, український еквівалент сузір’я Оріон — **Дівка з відрами** включає три предмети (дівку і два відра); подібна асоціація **числа три** спостерігається й у інших народів: **Три Сестри** (у білорусів), **Три Плуги** (у німців), **Три Олені** (у індіців Північної Америки), **Три Дівчини** (у хакасів), **Троє Чоловіків** (у ескімосів) [2: 47].

Отже, Ю. Яновський, вживаючи найвідоміші космоніми, — Велика Ведмедиця, Оріон, Плеяди, Молочний Шлях — використовує їх народні українські назви — **Віз**, **Волосожар**, **Дівка з відрами**, **Чумацький Шлях**, щоб виразити і показати самобутність та оригінальність мислення українського народу. Адже ці найдавніші народні українські назви віддзеркалюють побут, соціальний устрій та світогляд українського народу. На відміну від стародавніх греків, які зробили небо суцільно міфологічним (казковим), українці створили асоціативні зоряні назви, які побудовані з реалій власного життя. Використовуючи народні зоряні назви, письменник підкреслює народну-поетичну спрямованість та романтичну неоднозначність новелістичного твору “Вершники”.

Астроніми **Альдебаран** та **Південний Хрест** підсилюють романтичність та екзотичність нарративу новел, бо вони не є поширеними та відомими орієнтирами у слов’ян, тому що, наприклад, **Південний Хрест** знаходиться взагалі в іншій півкулі, і слов’яни просто не знали про його існування, адже фольклорні народні назви народжуються в тій місцевості, де живе даний народ. До речі, означення **Південний** було уведено в це сузір’я для того, щоб відрізнити цей астронім від іншого небесного Хреста, як іноді іменують сузір’я **Лебедя**, яке знаходиться в Північній півкулі [2: 39]. **Альдебаран** — це арабська назва, яку слов’яни могли й не знати, також цю зірку можна добре побачити навесні, у квітні-травні, а сузір’я **Велика Ведмедиця**, **Оріон**, **Плеяди** можна бачити весь рік, тільки умови для їх спостереження змінюються.

А що стосується космоніма **Земля**, то поширених наукових синонімів вона не має, адже люди узнали, що вони живуть на планеті **Земля** — тільки в XVI столітті завдяки Коперникові, який змінив геоцентричну систему геліоцентричною, довівши, що **Зем-**

ля — просто планета Сонячної системи, а не центр Всесвіту [2: 80-81], тобто планета **Земля** є досить новим — значно новішим космонімом, ніж **Велика Ведмедиця**, **Оріон** чи **Плеяди**. Втім, для назви планети **Земля** вчені та фантасти іноді вживають її латинську назву записану кириличними літерами — **Терра**.

Літературна ономастика Юрія Яновського дуже глибока та функціонально насичена і тому вона потребує глибокого і детального вивчення.

1. Зигель Ф. Ю. Сокровища звездного неба. — М., 1986.
2. Карпенко Ю. А. Названия звездного неба. — М., 1981.
3. Климишин И. И. Жемчужины звездного неба. — К., 1988.
4. Куликовский П. Г. Справочник любителя астрономии. — М., 1971.
5. Ономастична термінологія. Основні терміни, поняття та визначення. Матеріали до спецкурсу. — Одеса, 1994.
6. Фомина Л. Ф. Названия звездного неба в “Толковом словаре живого великорусского языка” В. И. Даля. // Записки з ономастики. — Одеса, 2001. — Вип. 5.
7. Яновський Ю. І. Твори: В 5т. — К., 1983. — Т. 2.

О. Ф. Немировська

**АКТУАЛІЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ЧАСУ І ПРОСТОРУ
ЗАСОБАМИ ОНОМАСТИЧНОГО ПИСЬМА
(на матеріалі роману О. Т. Гончара “Твоя зоря”)**

Сучасні дослідження художнього тексту відзначаються підвищеним інтересом до вивчення художнього часу і простору (ХЧП), що пов’язане з винятковою роллю просторових і часових відносин у побудові і сприйнятті художнього цілого. Це сприяє виробленню навичок поглибленого прочитання художніх творів, розумінню авторської концепції, вихованню естетичного смаку. Ці питання знаходяться у полі зору як літературознавців, так і лінгвістів.

Мовознавчі дослідження ХЧП спрямовані, в основному, на аналіз засобів вираження часових і просторових категорій, аналіз співвідношення часу граматичного і часу концептуального [1; 4; 7; 9; 12]. Дослідження літературознавців присвячені визначенню ролі просторово-часових відносин у створенні художнього обра-

зу, у визначенні жанрового різновиду художнього твору [2; 3; 5; 8; 13]. Але досі увагу дослідників не привернули ономастичні фактори актуалізації ХЧП, що є не менш вагомими, ніж інші лексичні і граматичні засоби.

Мета нашої розвідки — спостереження над власними назвами (ВН) як носіями ознак ХЧП у романі О. Т. Гончара “Твоя зоря”. Дослідження його творчості констатують скрупульозну роботу майстра над мовою творів, над усіма рівнями художності, що тісно пов’язані з ідейною та сюжетно-тематичною спрямованістю конкретного твору. Письменник визначає часопростір у такій формі, яка узгоджується з його світобаченням і концепцією твору. Особливо показовим у цьому плані є його останній роман “Твоя зоря”, що з точки зору композиції містить різноманітні відхилення від основної лінії оповіді, які мають ретроспективний характер і створюють другий, паралельний план оповіді [4:82].

Художній світ містить три виміри реальної дійсності, що існують умовно, в авторському всесвіті — **час, місце, людина**. Вони є аналогами художньої фантазії, без них неможливою є творчість літературна і — ширше — будь-який вид мистецтва [10:1].

Час і простір — дві сторони буття людини, що є у мистецтві категорією умовною і сприймаються інакше, ніж у реальному житті. Минуле у художньому творі — **це реальність, що існує сьогодні**. Навіть тоді, коли у творі превалує минулий час, рух оповіді йде від однієї події до іншої, щось відходить, стає у творі минулим, настає новий хід подій, які існують лише для того, щоб здійснитися художньо, стати актом руху в даному тексті, і митцеві вдається відтворити **історичний час**, образ **епохи** — в подіях, образах, сюжетно-тематичному плані.

Актуалізація ХЧП багато в чому залежить від низки ономастичних факторів: їхньої синтагматики у тексті, конотативності, стійкості емоційно-логічних асоціацій. Функціонування кожної ВН у художньому мікросвіті виявляє її “особливу семантичну вагомість у системі даного естетичного об’єкту” [9:107-108]. Саме художній простір визначає локальність, що в свою чергу породжує певний топонімікон, впливаючи на всі компоненти онімного простору, а в результаті — на весь лексикон, всю систему художніх засобів. За словами Ю. М. Лотмана, художній простір — це мо-

дель світу автора, яку висловлено мовою його просторових уявлень, просторових категорій, в тому числі й характеристикою персонажів — рухливих бентежних шукачів, “героїв шляху” й статичних, інертних, бездіяльних, безпредметних мрійників, приречених на забуття й неславу [8:42].

Дія роману розпадається на дві різнопланові часові і просторові лінії — сучасність з її динамічними ритмами і ретро-план, що його названо у “Твоїй зорі” “дитячий палеоліт”. Цей сюжетний план охоплює складні 20-30 роки минулого століття в Україні з їх нелегкими проблемами, багаточисленними перекрученнями, жорстокістю і свавіллям влади.

Відповідно з цим і вирішується композиція роману, її образна система і просторово-часові параметри, що вбирають у себе дві лінії оповіді — сучасність і ретро-план. Цій меті підпорядковані також усі лексичні одиниці твору і, зокрема, топонімікон. Так, у “дитячому палеоліті” “географія” охоплює лише частину України. В основному, дія відбувається у рідній місцевості **Кирика Заболотного** та його друзів з дитинства — селі *Тернівщина*, на *Вигурівщині*, в *Кам”янському*, *Фондових землях*, *Кобеляках*, *Чаричанці*, *Нехворощі*, *Соколянах*, *Улінівці*, *Білогородових та Кишківських хуторах*, *Озерах* з багаточисленними мікротопонімічними назвами — балки *Левадна*, *Солов”їна*, *Яворова*, *Чернеча*, *Тихонова левада*, *Чаполочева гора*, *Громова* та *Козяча* могили. Лише підростаючи, покидаючи рідні місця, персонажі пов”язують своє життя з новими місцевостями. У зв”язку з цим розширюється “географія” роману, з”являються топоніми *Козельськ*, *Гадяч*, *Полтава*, *Київ*, *Ворскла*. Частково дія роману охоплює період Великої Вітчизняної війни та окупації України, що зумовлює введення топонімів *Дніпро*, *Петропавлівка*, *Вузлова*, *хутірець Синій Гай*, *Захід*, *Схід*. Автор оповідає про фашистський рай у *гітлерівській Німеччині*, про рятування художніх цінностей в *Австрійських Альпах*. Такою є “географія” просторової лінії ретро, де О. Гончар оповідає про дитинство і юність головних героїв.

Безмежні можливості використання топонімії відкриваються у площині оповіді про сучасність. **Кирило Петрович Заболотний** — сучасний дипломат, він працює в *Японії*, на *Новій Зеландії*, у *Сполучених Штатах Америки*, часто буває в різних куточках земної

кулі. Це природно обумовлює введення “американської”, “японської” та іншої “географії”. Так, японський топонімічний пласт містить низку назв: *Токіо, Токійська затока, Хіросіма, порт Ханеда, Фудзі, Японія*. З’являється чітка локалізація оповіді, що визначає інші параметри художності (зокрема, пейзаж), хоча перебуванню подружжя Заболотних в Японії в романі присвячено, по суті, один розділ з тридцяти трьох.

Місцем дії роману у сучасних часових і просторових межах є вся земня куля. І топонімікон чітко це відображає: *Париж, Франція, Нова Зеландія, Сінгапур, Індія, Цейлон, Європа, Рим, Африка, Гавайї, Полінезія, Антарктида, Океанія, Нідерланди, Канарські острови, Гімалаї, Анди, Ганг, Гонконг, Джакарта, Бангладеш, Німеччина, Гамбург, Таїланд, Бразилія, Бермуди*.

“Заокеанський рай” породжує особливу теплоту оповіді, пов’язаної з Батьківщиною. Головні персонажі часто звертаються до рідних місцевостей “дитячого палеоліту”, юності, що пройшла на робітфаці і у боях Великої Вітчизняної війни. У зв’язку з різними обставинами і вимогами сюжету широко представлена “географія” колишнього Радянського Союзу: *Радянський Союз, Союз, Харків, Київ, Україна, Перекоп, Орел, Крим, Кулунда, Самарканд, Чорне море, Заполяр’я, Полярне коло*.

Згадуючи Україну, О. Гончар уживає не тільки паралелі *Україна \ Україна*, але й англломовну трансформацію топоніма — *Юкрейн* у мовленні американського робітника бензоколонки, дід якого у свій час поїхав шукати “заокеанського раю”.

На основі аналізу топонімікону “Твоєї зорі” можна говорити про поділ топонімічного простору на дві частини відповідно з часовими і просторовими сюжетно-тематичними лініями. Якщо топонімія “дитячого палеоліту” уживається в розділах, що присвячені сучасності, це сприймається як природний факт: головні персонажі згадують своє дитинство і юність, ті місця, з якими вони пов’язані. А в розділах, де мова йде про маленьке українське село 20-30-х років, оповідь є чітко локалізованою, обмеженою невеличким географічним простором — селом *Тернівщина* і близькорозташованими місцями. У житті пастушат абсолютно неможливим, чужорідним тілом стала б така топонімічна деталь, як *Юкрейн*. У розділах про “дитячий палеоліт” це було б порушенням усіх

законів реалістичного письма, дисонансом у чіткій поліфонії топонімічного простору.

Водночас ця деталь стає яскравим прийомом в оповіді про нашу сучасність, про перебування наших пастушат, тепер літніх людей, у Америці. *Юкрейн*, як одна з варіантних форм топоніма *Україна* перетворюється в яскравий експресивно-стилістичний прийом письма, містку деталь, нарощує яруси асоціативних смислових полів. Це і передчуття трагічного фіналу, і туга за Батьківщиною у головних героїв і безіменного персонажа, що названий у романі *хлопець з Юкрейн*, і яскравий прийом, що відтворює американський мовний ареал, і вдала безіменна описова конструкція з топонімічним центром — *хлопець з Юкрейн*. Актуалізації художнього простору сприяє також описова мовна конструкція *його далеко Юкрейн*, що створює топонімічну і художньо-мовну опозицію *Україна — Америка*.

Дві площини оповіді диктують свої ономастичні закономірності, визначають деталі, характерні для періоду 20-30-х років ХХ століття або для нашої сучасності. Письменницька манера О. Т. Гончара відзначається чіткістю, правильністю й асоціативною місткістю ономастичної деталі, що безпомилково вписується у **свій** час.

Чіткий розподіл за часовими і просторовими лініями сюжету притаманний також антропонімікону “Твоєї зорі”. Власні імена персонажів з “дитячого палеоліту” відібрані з сільського іменника початку ХХ століття: *Іван, Степан, Грицько, Роман, Надія, Анастасія, Наталка, Олекса*. Вони є частотними у сільській місцевості і уживаються у традиційних формах: тричленна — *Микола Васильович Дух*, двочленна — *Роман Винник, Катря Копайгора*, паралельно уживаються *Андрій Галактіонович, Мина Омелькович, Омелькович* і *Мина*, одночленні іменування — *Клим, Хима, Наталка*, андронім *Бубиренчиха*, типово українська сільська форма іменування *Надька* без найменшого негативного відтінку. Вживаються також ономастичні форми множини для позначення родини або її частини — *дядьки Віблі та Грицаї, брати Бондаренки*. Велике місце в антропоніміконі “дитячого палеоліту” посідають прізвиська: *Але, Ваши-Наші, піп Гапон, “сількор Око”, апостол руйніцтва, лицар трощення*.

Іншим є антропонімічний пласт у розділах, присвячених сучасності. Перш за все, це головні персонажі — **подружжя Заболотних** — *Кирило Петрович* і *Софія Іванівна*, їхні антиподи — **подружжя Дударевичів** — *Валерій* і *Тамара*, другорядні та епізодичні персонажі — *Іван Маркелович*, командир авіалайнера *Ратушний*, форми імен, що притаманні англо- і франкомовному оточенню головних персонажів — *Фанні*, *Френк*, *Кет*, *Жан*, *Джонні*. Багаточисленними у цій площині є і прізвиська та антономасії: *Талейран мій* (Дударевич), *жона-оздоба* (Тамара), *той ас*, *веселий джентльмен*, *сов'єт козак* (Кирило Заболотний), *нових часів Ярославна з Н-ської стріт* (Софія Іванівна).

Власні імена історичних осіб є також чітко розмежованими на дві сюжетні лінії: 20-30-ті роки — *всесоюзний староста Петровський*, *Махно*, *генерал Шкуро*, *Ілліч*, *Димитров*, *Котовський*; сучасність — *Патріс Лумумба*, *майор Гагарін*.

Інші розряди і класи ономастичної лексики, в тому числі ергоніми, теж по-різному доповнюють і уточнюють основну оповідь у своїх часових межах: 20-30-ті роки — *“Робземліс”*, *читанка “Вінок”*, *газета “Вісті”*, *газета “Войовничий безвірник”*, *папір для цигарок “Прогрес”*, *свято Івана Купала*, *ГПО*, *МОДР*; сучасність — *Верховна асамблея ООН*, *Рада Безпеки*, *Товариство японо-радянської дружби*, *свято Перемоги*, *сигарети “Кемел”*, *варшавські “Шпильки”*.

Таку деталь неможливо переплутати у розумінні часового уживання. Вона чітко визначає свої часові межі, створює багаточисленні асоціативні зв'язки, є достовірною у своїй часовій площині і, по суті, відтворює дух епохи. Водночас завдяки уживанню такої ономастичної деталі досягається місткість і лаконізм художнього письма.

Дослідження ономастикону як одного з актуалізаторів ХЧП у романі О. Т. Гончара *“Твоя зоря”* дозволило зробити такі висновки: ономастичний простір *“Твоєї зорі”* відображає цілеспрямований відбір іменувань з життєвих реалій певного історичного періоду, дослідженню якого автор присвячує ту чи іншу часову, просторову площину оповіді. Вивчення ономастичного простору є дійовим засобом поглибленого прочитання художнього контексту. Будучи стійким носієм ознак художнього часу і простору, ВН

у романі беруть активну участь у побудові художнього мікросвіту, узгоджуються з жанровою специфікою, сюжетно-тематичною спрямованістю, ідейною глибиною і всім комплексом художніх засобів письма.

1. Андреева Т. А. Структура сюжетного времени: На материале рассказов Э. Хемингуэя: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Л., 1976.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. — М., 1979.
3. Володин Э. Ф. Повесть о смысле времени (“Смерть Ивана Ильича” Л. Н. Толстого) // Контекст-1984. Литературно-теоретические исследования. — М., 1986.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. — М., 1981.
5. Гей Н. К. Время входит в образ // Известия АН СССР. — 1965. — Т. 24. — Вып. 5.
6. Гончар Олесь. Твори: У 7 т. — К., 1987-1988. — Т. 7. — Собор. Твоя зоря.
7. Долинин К. А. Интерпретация текста. — М., 1985.
8. Лотман Ю. М. Проблемы художественного пространства в прозе Гоголя // Труды по русской и славянской филологии. — Тарту, 1968.
9. Михайлов В. Н. Роль ономастической лексики в структурно-семантической организации художественного текста // Русская ономастика. — Одесса, 1984.
10. Skwarczycska S. Wstęp do nauki o literaturze. — Warszawa, 1954. — Т. 1.
11. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. — К., 2002.
12. Тураева З. Я. Категория времени. Время грамматическое и время художественное. — М., 1979.
13. Чередниченко В. И. Художественная специфика временных отношений в литературном произведении // Контекст-1987. Литературно-теоретические исследования. — М., 1988.

О. Д. Клічук

**ПОВІСТЬ-КАЗКА Р. ДАЛА
“CHARLIE AND THE GREAT GLASS ELEVATOR”:
ОНІМІЧНИЙ КОМПОНЕНТ**

Через вісім років після опису пригод Чарлі Бакета на Шоколадній фабриці [8] письменник знову повернувся до цього героя, що полюбився юним читачам. Він написав нову повість-казку про Чарлі — “Чарлі і Великий скляний ліфт”. Попередня казка про Чарлі закінчується тим, що містер Вонка проголосив хлопчика своїм спадкоєм-

цем і забрав його з усією його великою родиною до себе на фабрику. Нова ж казка присвячена тому, як саме він це робив.

У першому розділі казки фігурують усі ті й тільки ті персонажі, що наявні і в першому розділі попередньої розповіді про Чарлі. Фігурують вони тут дуже активно, згадуючись 124 рази. На першому місці вже не Чарлі, а *Mr. Wonka* (41 раз, ще один раз — *Mr. Willy Wonka*). А на другому місці — теж не Чарлі, а *Grandma Josephine* — 22 рази (разом із демінутивом *Josie*, яким її двічі намагається заспокоїти чоловік, *Grandpa Joe*, який згадується в першому розділі казки 14 разів). Це вона терзала Вонку різними проблемами, а потім навіть учепилась за його фрак і тим завадила скеруванню Великого скляного ліфта. Замість Шоколадної фабрики він опинився з усією компанією в космосі й став кружляти навколо Землі. Чарлі активно допомагає Вонці, згадуючись у першому розділі 20 разів. Але ж в космос все ж їх запустила Жозефіна. І взагалі в даній казці Чарлі по суті не є головним героєм. На першому місці Вонка, далі — обидві бабусі. За участю в сюжеті Чарлі займає максимум четверте місце. Його ім'я введено в назву твору фактично задля паралельності з першою казкою про Чарлі, акцентації зв'язку цих творів і задля підкреслення орієнтації на читача-дитину.

Тут не можна не сказати про Ліфт, на якому все діється. Спочатку згадується *The Great Glass Lift* і просто *The Lift*, але коли містер Вонка говорить про його надзвичайні спроможності, це підкреслюється графічним виділенням: “*It is THE GREAT GLASS ELEVATOR*” [26:2]. Надалі назва *Lift* заступається назвою *Elevator*. Фактично в межах повісті це контекстуальна власна назва. Властивості Елеватора-ліфта роблять його унікальним космічним апаратом. Дж. Екклшер цілком слушно зазначила: “Шоколадна фабрика і Великий скляний ліфт” є, власне, також персонажами [30:160].

Нові персонажі і нові події з'являються з другого розділу казки. Сполучені Штати Америки запустили в космос люксовий *Space Hotel “U. S. A.”* — Космічний готель “США” — на багато місць, з розкішним обладнанням, навіть з тенісними кортами і басейнами. На разі він ще не заселений, але заявок є багато. Навіть президент США планує там побувати. А техаський мільйонер

Orson Cart з голівудською зіркою *Helen Highwater* вже й грубі гроші платить. Ім'я **Орсон** є в англійській мові, але означає воно “ведмежа” [20:156], а *Cart* — то “віз”, *high water* — “повінь”. Смішно й прозоро: ведмежа тягне віз з повинню. Такі прямо промовисті антропоніми загалом пішли з літератури разом з класицизмом. Але в гумористичних творах [5:32] і в літературі для дітей [6:36 — 37] вони зберігаються. Роалд же Дал уміє майстерно поєднувати дитяче з гумористичним.

Але ці епізодичні персонажі промайнули і все — ведмежа потягло собі повінь на возі, а події бурхливо розвивалися далі. До Космічного готелю летить *Transport Capsule* — Транспортна капсула (те й те — контекстуальні власні назви: так для дітей зрозуміліше й прийнятніше). Вона перевозить у Готель обслуговуючий персонал — менеджерів, куховарів, офіціанток, покоївок тощо. Ведуть капсулу три астронавти — *Shuckwort, Shanks, Showler*. Прізвища ці явно розраховані на посмішку: усі на Ш, усі фонетично кострубаті, усі зі зниженим етимологічним сенсом. У першому прізвищі маємо абсурдне поєднання *shuck* “нісенітниця” й *worth* “цінність”, друге означає “нога” [19:409,560], третє своїм початком наявне як запозичення і в українській мові: **шоу**. Тут уже нема прозорості, але є якісь “приховані підтексти”, як у багатьох творах різних авторів [2:27].

Перед самим Космічним готелем астронавти з Капсули побачили наших мандрівників: Ліфт же був скляним, отже — прозорим. Здивуванню не було кінця — літає щось, абсолютно не схоже на жоден космічний корабель, а в ньому літають (невагомість!) якісь старенькі у спідньому одязі: “Що, в ім'я Навуходоносора, це таке!” — “*What in the name of Nebuchadnezzar is it!*”: це Шанкс; “Господи, вони старіші за Мойсея!” — “*Jeepers, they're older than Moses!*”: це Шакворс. *Ground Control* (теж контекстуальна власна назва) з Х'юстона, послухавши розповідь Шакворса, оголосив його звільненим з роботи і звелів говорити Шанксові. А коли й той повторив те саме, назвав його ідіотом.

У розмову втручається найвища інстанція — президент США Gilligrass — Джіллліграс. Але тут уже виникає недовіра астронавтів, і на слова “*This is the President of the United States*” Шанкс відповідає: “*And this is the Wizard of Oz*” [26:14] — “А тут Чарівник з Краї-

ни Оз!” (у нас ця популярна казка Л. Ф. Баума відома в переробці О. Волкова як “Чарівник Смарагдового Міста”). Оскільки Шанкс зрештою розповів президентові ту ж неймовірну історію про неймовірний скляний предмет, президент вирішив послухати Шоулера, а послуховавши, наказав передати цю картину телевізійним каналом у Х'юстон. Телебачення ж рознесло то на весь світ. Зчинилася паніка. Р. Дал у своїх дитячих творах дуже рідко вживає географічні назви. А тут він дає цілий урок географії, щоб окреслити всесвітні масштаби події. В тривозі “*America and Canada and Russia and Japan and India and China and Africa and England and France and Germany*” [26:17]. Тут названо 8 держав і два материки, але **Америка** — то США, бо поряд названо й Канаду, ніби вона — не Америка. Африка — то таки справді Африка, увесь материк. У цій ситуації президент може лиш дати Шоулеру вказівку: “Тримайтесь від них подалі”.

А наші мандрівники, обігнавши Транспортну капсулу, наблизились до Космічного готелю. Вонка пропонує стикування: першими туди потрапимо! На побоювання родини Бакетів відповідає, що Колумб не відкрив би Америки, якби боявся піратів чи яких інших небезпек. Як бачимо, урок географії продовжується, і Америка виринає вже як материк, а не його частина. Додамо, що в спілкуванні героїв казки увесь час з'являються наймення відомих осіб чи персонажів: *Nebuchadnezzar, Moses, Wizard of Oz* (Транспортна капсула), *Columbus* (Скляний ліфт). Загалом це, можна сказати, узуальна норма художніх текстів [11:8-12]. Прикметою ж ідіостилію Р. Дала з його увагою до власних назв [пор. 15:245] є добір і функціональне навантаження найменш історичних осіб. Зрештою з допомогою Чарлі та дідуса Джо, найактивніших помічників Вонки, стикування відбулося.

А президент США, як і увесь світ, за цим спостерігає. Наводиться вже повне його ім'я: *Lancelot R. Gilligrass*. Отже, президент має ім'я найславетнішого лицаря короля Артура **Ланселот**. Таке ім'я в англломовному світі вживається [20:126], але стосовно президента США виникають прямі асоціації з учасником Артурівської легенди, і асоціації ці — комічні. Це підкреслюється поведінкою президента, а онімічно — протиставленням цього благородного імені та вигаданого Р. Далом прізвища з комічним звучанням

і абсурдним змістом, пор. англ. *gillie* — “служник, помічник рибалки” та *grass* — “трава”. Виходить “допоміжна трава”?! Невипадково в короткому “Післяслові” Дж. Екклшер знайшла потрібним зазначити: “як і в інших персонажів Дала, його (президента — О. К.) наймення саме по собі розповідає багато про що” [30:159]. Тільки, на жаль, дослідниця не сказала, про що саме.

Взагалі пишучи для дітей, Р. Дал зображає і президента, і його оточення, і політиків інших країн як дітей, що граються в дорослих. Для дитини це сприймається як жарт, для дорослого читача — як убивчий сарказм. Так, віце-президентом при Джілліграсі є його колишня нянька *Miss Tibbs*, яку президент за старою звичкою називає *Nanny*, пор. англ. *nanny* — “нянька”. Окрім цієї Ненні Тібз, перед якою дрижать усі найвищі посадовці і яка може наприклад, гаркнути на командуючого військами (*the Chief of the Army*): “*Silence, you silly boy!*” [26:26] — “Мовчати, дурний хлопчисько!”, власним ім’ям в оточенні президента названа тільки його кішка *Mrs. Taubsypuss* (*puss* — “кицька”, *Taubsy* — поширений зоонім, що перегукується з ім’ям вченого пса в англійському ляльковому театрі Toby [1, т. 2:641]). Усі інші іменуються за посадами, переважно переінакшеними, неадекватними реально існуючим. Усі такі іменування використовуються як контекстуальні антропоніми, пор. *the Chief of the Navy*, *the Chief of the Air Force*, навіть *the Chief Spy* — Головний Шпигун та ін.

До речі, розмову з Головним Шпигуном президент будує як дитячу гру, тобто й тут витримується обраний письменником стиль опису дуже вагомих подій:

“*Knock-Knock, — said the President*”. — Стук-Стук, — сказав президент.

“*Who’s there? Said the Chief Spy*”. — Хто там? — сказав Головний Шпигун.

“*Courtney*”. — Кортні. Вклинившись у цю гру-розмову президента з Головним Шпигуном, відзначимо, що Кортні — звичайне англійське прізвище, яке тут виступає порожнім. Воно нікого не називає, і його не варто розглядати як псевдонім чи умовне ім’я президента. Воно обране для того, щоб далі взяти участь у грі слів. Додамо також, що це прізвище — від французького топоніма *Courtenay* [19:130], від якого пішло й родове прізвище уславленого

польсько-російського мовознавця Яна Бодуена де Куртене (*Badouin de Courtenay*). Перша частина цього складеного прізвища *Badouin* слугувала колись іменем, що має германські корені і означає “відважний” [27:31]. Але послухаємо далі цікаву розмову.

“*Courtney who?*” — Кортні які?

“*Courteney one yet? said the President*” [26:26].

Запитання звучить нібито безглуздо: “Кортні поки нікого?” Але це гра в омофонію. Звучання прізвища *Courteney* практично збігається з вимовою *caught no* [kɔ:t nou] “не зловив”. Отже, сенс запитання президента: “Не зловив поки нікого?” А прізвище, виходить, є просто дитячою забавкою президента.

З’ясувавши, що Головний Шпигун нікого не зловив, президент пускається в роздуми: то витівки конкурентів готельного підприємства. Його підозри звучать дикуватю: “*It’s Mr. Savoy!*” — “*Mr. Ritz!*” — “*It’s Mr. Hilton!*” Він опирається на назви систем найфешенебельніших готелів. Але *Savoy* — то взагалі не містер, а провінція у Франції Савоя. Містер *Ritz* дійсно існував, але в Швейцарії і давно помер. Готелі, що їх заснував *Cesar Ritz* (1850 — 1918) настільки славились, що в англійській мові навіть витворився прикметник *ritz* “елегантний” [25:999]. Найближчий у часі та просторі — містер Гілтон (частіше, але неправильно пишуть Хілтон [3, кн. 3:195]): Джеролд Алмон Гілтон спорудив свій перший готель у Далласі (Техас) у 1925 р. [28:29].

Однак далі президент розкумекав, що з більшою імовірністю це не Гілтон, а росіяни. Віце-президент Ненні активно цю думку підтримує. Президент хапає червоний телефон гарячої лінії, дзвонить прем’єрові Радянської Росії Югетову (*Yugetoff*). Повторюється та ж гра — і “Кноск-Кноск” і “Who’s there?”, тільки антропонім тут фігурує вже інший — Warren, Уоррен (використовується реально і як прізвище, і як ім’я). Цей порожній онім знадобився для побудови іншого омофона: “*Warren Peace by Leo Tolstoy*”. Цей нонсенс “Уоррен Мир Льва Толстого” ґрунтується на тому, що Warren та War and можуть бути озвучені абсолютно ідентично: [wɔ:ɹɪn]. “*War and Peace*” — “Війна і мир”. Цей біблїонім обрано як форму “дипломатичної” погрози. Президент, як і, власне, весь світ, не знає, що назва найвідомішого роману Л. М. Толстого за старою російською орфографією писалася “Война и мїръ”, тобто

не “Війна і мир”, а “Війна і суспільство”. Мир як антонім війні передавався тоді написанням миръ.

Не вдаючись у ці філологічні тонкощі, президент звинувачує Югетова, що то його астронавти захопили Космічний готель і що він, президент, зможе “*to have to show you just where you get off, Yugetoff!*” [26:28]. З’являється й гра слів, якою фактично мотивується добір письменником прізвища для радянського прем’єра. Буквально ідіома *you get off* означає “вам злізати”, фактично в наведеному тексті — “я вам завдам, я вам покажу!” Прем’єр заперечує — “то не російські астронавти” (треба було, якби Р. Дал був уважнішим до термінів, космонавти — О. К.), а президент йому, за підказкою Ненні: “Ви брешете”. Отака дипломатія! Прем’єр відповідає: “Ні, не брешу. Ви придивіться до них — вони схожі на китайців, а людина в циліндрі (це Вонка — О. К.) нагадує мого друга прем’єр-міністра Китаю” [26:28].

Президент тут же кидає червоний телефон і хапається за порцеляновий, що забезпечує прямий зв’язок з керівництвом Китаю в Пекіні. Але відповідь на його дзвінок така: “Рибний та овочевий магазин Вінга в Шанхаї. Містер Вінг слухає”. На другий його дзвінок відповідає вже містер Вонг з Чунціна. Обурений президент вимагає пояснень у генерал-поштмейстера. Той спокійно пояснює: “*The country’s so full of Wings and Wongs, every time you wing you get the wong number*” [26:29]. Знову словесна гра, вже паронімічна, якою Дал у розглядуваному творі просто захоплюється: “У країні так багато людей на прізвище Вінг та Вонг, що кожен раз, коли ви дзвоните (*wing* — перекручене *ring* “дзвонити”), то потрапляєте на помилковий (*wong* — перекручене *wrong* “помилковий”) номер”. За змістом пояснення є абсурдним, але ж абсурдними є й усі взагалі дії великих політиків у зображенні письменника. Зате гра на китайських прізвищах Вінг і Вонг — блискуча.

З третього разу президент таки виходить на китайський уряд, а саме на віце-прем’єра, онімічно позначеного як *Chu-On-Dat*.

Знову “*Knock-Knock*”, у відповідь запитання з китайським “акцентом” “*Who der?*” правильно: “*Who’s there?*” — “Хто там?”. На цей раз президент називає прізвище *Ginger* — Джінджер (означає “імбир” [19:195,540], а в сучасній розмовній мові — “рудий” [1, т. 1:583]). Воно знадобилося, щоб сформулювати, використовуючи

паронімію *Ginger* — injure “поранити”, дикувате запитання: “Поранився дуже (*Ginger yourself much*), як упав з Великої китайської стіни? На адресу віце-прем’єра прозвучала й каламбурна погроза, побудована на його імені: “*So chew on that, Chu-On-Dat!*” [26:30] — “Так ти розжуй (обміркуй) це, Чу-Он-Дат”. Практично повна омофонія ідіому *chew on that* та імені *Chu-On-Dat* і визначила добір “китайського” антропоніма, хоч серед китайців іменні форми досить обмежені фонетично, і звучання Дат в китайському антропоніміконі абсолютно неможливе. В пекінському діалекті китайської мови (а йдеться саме про нього) взагалі існує тільки 389 складофонем (силабем), причому з приголосних вони можуть закінчуватися тільки на носовій **н** трьох різних типів [14:16].

Незадоволений президент вимагає прем’єра. Того іменують *How-Yu-Bin*. Це наймення за звучанням практично тотожне фразі *How you been?* — як справи? Збіг настільки помітний, що Р. Дал навіть ніде в тексті його не акцентує: малий читач і сам це має відчути. Слід зауважити, що письменники взагалі любляють жартувати з іменами. Г. П. Ковальов, назбиравши значну кількість каламбурів О. Пушкіна, А. Чехова та ін., зазначає, що ці каламбури ґрунтуються на омонімії, паронімії та полісемії і що частіше вони проявляються не в художніх творах, а в приватних листах [9:133]. Між тим Р. Дал насичує такими каламбурами свій художній твір, перетворюючи ці онімічні жарти на один з найвагоміших стилістичних чинників.

Китайського прем’єра між тим немає. Його заступник Чу-Он-Дат пояснює, що він зараз заліплює проколіну свого велосипеда (нічого собі заняття для прем’єра!). Президент лютує: ні, він зараз проникає на борт нашого чудового Космічного готелю. На борт готелю дійсно проникли люди, тільки не прем’єр Китаю, а Вонка з компанією. І “бомбу” з собою взяли — так телеглядачі в усьому світі витлумачили ліжку, з яким не захотіли розлучатися бабусі й дідусі Бакети. Світ затаївся й чекав вибуху. Подорож наших мандрівників по Космічному готелю викликала у них захоплення, але була швидко зупинена голосом з гучномовця. Космічний контроль з Х’юстона запитував “іноземних мандрівників”, хто вони, попередив, що Космічний готель є американською власністю, і погрожував заморозити їх.

Перелякані мандрівники мовчали, а коли почався відлік часу, містер Вонка став вигукувати беззмистовні, вигадані слова, причому, як то полюбляє Р. Дал, у риму: “*Bungo buni dafu duni yubee luni!*” Зрештою він виголосив довшого, так само беззмистовного вірша, у якому структура “слів” нагадувала японську, але нею не була. А в двох кінцевих рядках ужив кілька осмислених слів: “*Katikati Moons un stars Fanfanisha Venus Mars!* [26:37]. Отже, прозвучали слова *Moon* “Місяць”, *star* “зірка”, причому в множині, а в кінці цієї декламації — назви Венера і Марс [26:38].

Тепер перелякався Х’юстон і Вашингтон, та й увесь світ “*from America to China to Peru*”. Президент за підказкою Ненні викликає Головного перекладача і, запитуючи його, виявляє неабияку ерудицію, називаючи можливих претендентів: *Eskimo*, далі *Tagalog, Ugro, Tulu, Tungus, Tupi* [26:39]. Називає, звісно, навмання, але всі такі екзотичні етноси дійсно існують. Ескімоси — то крайня північ Америки, тагайлоги, інакше тагали, — на Філіппінських островах, *Ugro* — то угорці, мадяри (тому, до речі, фраза президента “*Either Tagalog or Ugro!*” звучить украй комічно), Тулу — народ дравідійської групи у південно-західній Індії, тунгуси тепер називаються евенками, заселяючи РФ від Єнісея до Охотського моря і прилеглі терени Китаю, тупі — індіанський народ у басейні Амазонки [12:122, 425, 455, 456, 525]. Охопив президент увесь світ, окрім Америки. Не інакше, Дал, повибрав з довідника назви найвіддаленіших один від одного етносів і вклав їх в уста президента. Але Головний перекладач усі ці припущення заперечив і сказав, що такої мови на Землі немає, бо він знає всі мови. Отже: інопланетяни. Вирішили, що то астронавти з Марса чи Венери. Що робити?

Ухвалили діяти тактовно й обережно, щоб не сталося міжпланетної війни. Президент запросив “хоробрих астронавтів з Марса та Венери” до себе в Білий дім як почесних гостей. *Grandma Josephine* зашепотіла, що хоче в Білий дім. Але Вонка її закликав до реальності, заявивши, що вона так схожа на марсіанина, як блошиця. І відповів президентові вже не “японським стилем”, а англійським, але незрозуміло. Свій вірш-відповідь з трьох катренів він побудував приблизно так, як колись Л. В. Щерба свою знамениту “глокую куздру”. Ось перший рядок відповіді: “*In the quelchy*

guggy sogmire". Але в кінці відповіді пролунала глуха погроза: "So start to run!" — "Готуйтеся до втечі!" Щоб описати переляк президента, Р. Дал знову звертається до своєї улюбленої онімічної гри: "The President turned white as the White House" [26:45] — "Президент сполотнів (буквально: став білим — О. К.), як Білий дім". А посправжньому лякатися довелось "Астронавтам з Марса та Венери". Все та ж Джозефіна першою завершала від ляку: з верхнього поверху Космічного готелю спустилося щось велике, слизьке, гідке й зелено-коричнєве... Далі з'явилося ще кілька таких же потвор. Вони стали витягатися, поки своїми тілами не утворили слово *scram*, тобто "забирайтесь геть!" Що мандрівники й швиденько виконали, щодуху майнувши в свій Скляний корабель-ліфт.

Там містер Вонка, що знав усе, дав роз'яснення. Це — "*Vermicious Knids!* [...] *He sounded the K... K'nids, like that!* [26:52]. Отже, **червоподібні кніди**. Цей немислимий оказіоналізм письменника вже промайнув у його казці "*James and the Giant Peach*", а тут став вагомим складником твору. Оскільки в англійській мові всі слова, що починаються на *kn*, у вимові ініціальне *k* втрачають, Вонка спеціально підкреслює, що в даному випадку *k* вимовляється. Цим суто фонетичним прийомом підноситься незвичність, неймовірність цих тварюк (*brutes*). Як говорить Вонка, "*There Vermicious Knids are the terror of the Universe*" [26:53] — "Ці Червоподібні Кніди є жахом Всесвіту". Це вони з'їли симпатичних мешканців Місяця, що звалися Пузами (*Poozas* — онімічний оказіоналізм Р. Дала). Те ж вони вчинили на Венері й Марсі. До Землі Кніди не можуть допасти тільки тому, що згорають у атмосфері. У цьому зв'язку — знову гра слів. Вонка питає у Чарлі: "*have you ever seen a shooting star?*", а далі пояснює, що "*They're not shooting stars at all [...]* *They're Shooting Knids* [26:54] — "це зовсім не падучі зірки, це Падучі Кніди".

Тут, до речі, *Poozas*, *Knids*, регулярно маючи велику літеру (відповідно до норм англійської орфографії), нерідко вживаючись без артикля, виступають власними назвами, як і ті реальні етноніми, що їх називав Головному перекладачеві президент США. Дискусія навколо проблеми, чи є етноніми власними назвами, у якій авторитетні вчені відстоюють як один погляд — етноніми є власними назвами [13:5 — 6; 21:5; 22:6 — 8], так і другий — етно-

німи є назвами загальними [7:47; 10:12 — 13; 16:153; 23:205 — 209], не дала, гадаємо, однозначної відповіді. В усякому разі у казкових текстах Р. Дала етноніми, в тім числі й такі екзотичні, як *Knid*, *Gnooly*, подаються письменником як назви власні: це ближче, зрозуміліше для дитячого мислення.

Для Кнівів, що здатні отак собі літати в космосі, як птахи в повітрі письменник придумав і батьківщину — неіснуючу планету: *The planet Vermes* [26:52], що своєю назвою пов'язана з англ. *worm* “черв'як”, у похідних *wermi* [1, т. 2: 731]. При перекладі казки на українську мову (а вона того заслуговує) цю назву можна було б передати як Червес. Що ж до небезпеки для наших мандрівників, то Вонка їх заспокоює: Скляний ліфт є “*shockproof, waterproof, bombproof, bulletproof and Knidproof* [26:56], тобто “ударостійкий, водостійкий, бомбостійкий, кулестійкий і Кнідостійкий.”

У Білому домі швидкий вихід “марсіан” з Космічного готелю був сприйнятий як перемога правильної політики президента. Йому навіть вітання зі всього світу шлють. А нянька Ненні, вона ж віце-президент, співає для нього пісню. Цікаву пісню. Там говориться, що в 25 років майбутній президент ще не вмів читати й писати, що батьків турбувало його майбутнє. Оскільки він нічого не вмів, вирішили готувати з нього політика. А в кінці: “*The fault was mine the little swine Became the President* [26:62]. Президент же викликав Головного кухаря (*Chief Cook*), щоб порадитися, чим годувати людей з Марса. Той негайно відповідає, що людей з Марса слід годувати шоколадними батонами “Марс”: *Mars Bars*. Знову гра слів. І знову контекстуальна власна назва чергового епізодичного персонажа. Узуальний антропонім з'являється тільки для гри на ньому. У цьому випадку, як ми бачили, можуть уживатись і порожні оніми без носія.

Письменники, як правило, добирають антропоніми, що пасують до образу, зважаючи при цьому на їх реальність. Наприклад, у відомого українського драматурга М. Старицького ймення персонажів — “з реального українського антропонімікону”. Сам драматург писав про свою п'єсу “Не судилось”: “У драмі навіть всі фамілії справжні з малими одмінами” [17:130]. Р. Дал міг придумати абсолютно фантастичне китайське чи інше ймення, яке зате добре лягало в словесні каламбури. Просто прізвища, ужитого без

якогось задуму, яскравого проблиску, у нього днем з вогнем не знайдеш.

Наприклад, коли Транспортна капсула пристикувалась після відльоту Вончиного Скляного ліфта до Космічного готелю, а її пасажери перейшли в сам Готель, згадується *The Chief Hotel Manager* — і не тільки своєю посадою, а й на ймення: *Mr. Walter W. Wall*. У розмові з президентом він захоплено говорить про обладнання Готелю. Президент (власне, Р. Дал устами президента) тут же видає гру слів: “*Have you noticed that all the carpets are wall-to-wall, Mr. Walter Wall?*” [26:64] — “Ви помітили, що тут килимове **суцільне покриття**, містер Уолтер Уолт? Вираз *wall-to-wall* “суцільне покриття” (буквально: від стіни до стіни) і антропонім *Walter Wall* — омофони: обидва вимовляються ідентично [wɔːltʃwɔːl]. У цьому й секрет наймення Головного менеджера: воно дібране для гри, а не гра допасовується до нього. Якби не ця гра, то залишився б він тільки Головним менеджером, без узуального імені.

Гра настільки сподобалась президентові, що тут же повторюється ще раз: “*All the wallpaper is all wall-to-wall, too, Mr. Walter Wall*”. Цим повторенням, акцентуючи веселу асоціацію для своїх малих читачів, письменник акцентує й невисокий інтелектуальний рівень Джілліграса.

Ця приємна розмова була перервана дикими зойками, нечленороздільним лементом: “*Aueeeee! Owiiiiw! Aueeeee!*”. Білий дім і разом з ним увесь світ тепер не бачить (при стикуванні розбилася камера), а тільки чує. Читач-то добре знає і розуміє ці викрики: з’явилися Кніди. А президент розгублений, переляканий, що виражається передусім онімічно. Він увесь час намагається розпитати когось із астронавтів. Ті не відповідають, нарешті Шакворс доповідає Президентові, що всі, хто залишився живим, повернулись до Транспортної капсули, а решта проковтнута. Потім Шанкс повідомляє, що ці “брудні величезні зелено-коричневі тварюки” атакують Капсулу, ось-ось зіб’ють антену. Голос на тому обривається. Президент у нестямі вигукує прізвища всіх трьох астронавтів, переплутуючи їх усіма можливими способами: “*Shuckworth! Shanks! Showler!... Showlworth! Shucks! Shankler! ...Shankworth! Show! Shuckler!*” [26:71]. Але відповіді нема.

Атаки Кнідів і неминуча загибель Транспортної капсули при-

мушили Вонку прийти на поміч. Чарлі зумів причепити тросом Транспортну капсулу до Скляного ліфта, ще й помахав рукою приголомшеним астронавтам, і цей “потяг” рушив. Кніди намагалися їх затримати. Злившись в одну потужну линву, вони стали тягти Скляний ліфт назад. “На планету Вермес”, — жажнулась бабуся Джозефіна [26:78]. Проте потужність Скляного ліфта перемогла. Космічні кораблі увійшли в атмосферу, де Кніди згоріли. Тоді Вонка відчепив Транспортну капсулу недалеко Х’юстона: самі долетять. А Ліфт повернув на Шоколадну фабрику. Промайнула цікава онімічна деталь. Вонка вигукує: *My beloved Chocolate Factory!*”, а дідусь Джо вносить уточнення: “*You mean Charlie’s Chocolate Factory*”, з чим Вонка охоче погоджується. Працівники фабрики умпа-лумпа виконують радісну пісню, вітаючи мандрівників з поверненням: “*Oh alleluia and hooray! Our Willy Wonka’s back today!*” [26:86].

На Шоколадній фабриці Бакетів чекали не менш хвилюючі пригоди, ніж у космосі. Містер Вонка запропонував старим залишити своє ліжко, на що вони не погодились. Ми, мовляв, у ньому вже 20 років. А він запропонував їм на 20 років помолодшати. Докладно описав препарат Вонка-Віт, великий омолоджувач: одна таблетка робить людину на 20 років молодшою. При цьому Р. Дал так будує текст, що назва ліків, хай чудодійних, тобто принципово загальна назва, у тексті письменника подається як власна: “*It’s Willy Wonka’s Wonka-Vite*” [26:96]. Такий прийом пересунення меж загальних та власних назв, коли апелятиви стають — виразно й однозначно — онімами, ми не раз зустрічали і в інших творах письменника. Цей прийом: 1) підкреслює надзвичайність, унікальність описуваного; 2) відповідає дитячій психології, схильний сприймати загальні назви як власні.

В усякому разі у старих негайно з’явився ентузіазм і бажання швидше одержати Вонка-Віт. Поки Вонка пояснював, що одна таблетка знижує вік людини на 20 років і описував її склад (український фантастичний!), а також говорив про обережність, посилаючись на те, що сталося з Вайолет Борегард на Шоколадній фабриці [8:169], Джорджина силоміць вихопила таблетки, а в неї з бійкою відібрали частину Джозефіна та Джордж і поковтали їх. Дідусь Джо не взяв участі у боротьбі за таблетки, то йому й не дісталось

нічого. Він тільки повторював: *Josie, Josie*, але де там — жінка не вгамувалася й не дала йому жодної таблетки.

Результат з'явився дуже швидко. У ліжку вовтузилося двоє немовлят, а Джорджина взагалі зникла. Місіс Бакет, що дуже рідко проявляє себе в казці, запитує: “*where's my mother? Where's Grandma Georgina?*” [26:111]. Адже вона ковтнула чотири таблетки, тим самим зменшивши свій вік на 80 років, а було їй усього 78. Отже, проста арифметика, як каже містер Вонка: якщо відняти одну цифру від другої, то ... “Мінус два”, — сказав Чарлі. То де ж вона тепер? На це питання Вонка відповів: у **Кімнаті Чекання**, зрозуміло. Ця загадкова Кімната Чекання, *Waiting Room*, у даній ситуації є власною назвою (у Р. Дала, як ми пересвідчилися, багато несподіваних власних назв), що виконує функції топоніма, який означає щось середнє між залізничним вокзалом і входом до пекла.

Утім, розшифровка цього топоніма відкладається алюзією й повчальною пісенькою умпа-лумпа про дівчинку “*called Goldie Pinklesweel*”, яка з'їла ліки своєї бабусі (*Granny*). Тому це “Золотко” (сене імені *Goldie* [20:97]) “Рожева цукерка” (імовірний зміст прізвища) мусило лікуватися (при цьому для більшої достовірності вказується абсолютно зайва адреса лікаря: “*It's number fifty, Fontwell Road*”) в госпіталі, а потім все одно проводити по кілька годин у туалеті.

Що ж до Кімнати Чекання, то вона, виявляється, знаходиться в **Мінусленді**. Треба знову сідати в Складний Ліфт і швиденько летіти туди, рятувати Джорджину, бо “всі Мінуси віднімаються” — “*All Minuses are subtracted!*” [26:119]. У Вонки і для цієї ситуації є чудодійні ліки: Vita-Wonk. Цей препарат діє навпаки, не омолоджує, як Вонка-Віт, а робить старішим, тому й називається з протилежним порядком компонентів: Віта-Вонк. Його склад дуже химеричний і теж докладно описується. Серед його компонентів і обрізки нігтів 168-річного російського фермера, “*called Petrovitch Gregorovitch*”. Неймовірний антропонім **Петрович Грегорович** (останнє замість правильного **Григорович** під впливом англійського особового імені *Gregor, Gregory*) засвідчує як фактичне незнання Р. Далом закономірностей російської антропонімії, так і бажання шляхом дубляжу підкреслити її найспецифічну прикмету — форму по батькові, абсолютно невластиву англословному світу та й

взагалі практично всім антропосистемам. У межах колишнього СРСР ця форма була поширена по суті як прояв русифікації. Приміром, в “Енциклопедії Українознавства”, редакцій В. Кубійовичем, форма по батькові не вживається жодного разу [4], а президент Азербайджану, відомий за радянських часів як Гейдар Алієвич Алієв, нині іменується Гейдар Алі Рза огли Алієв.

Дайте Мінусові Віта-Вонк — і “*Then you could turn the Minuses quickly back into Pluses and bring them home again*” [26:122]. Це такі казкові оніми-етноніми у письменника: *Minuses, Pluses* ... У Мінусленді Вонка з Чарлі (решта Бакетів залишилась доглядати немовлят) зустріли представників ще одного казкового етносу, назву якого вигадав Р. Дал: *Gnoolies, Gnooly*. Ця назва віддалено перегукується з *noll* “ноль” і, можливо, є фантазійною трансформацією цього слова: є Мінуси, є Плюси, а ні те, ні друге — Нулі ... Мешканці Мінусленду Гнули (чи Нули: в ініціальному буквосполученні *gn* — літера *g* в англійській мові не вимовляється, пор. *gnu* [nu:] “антилопа гну”, *gnaw* [no:] “гризти”) небезпечні: вони кусаються, причому укусу Гнула перетворює людину теж на Гнула.

У своєму вигаданому Мінусленді Р. Дал фактично, але пародійно спирається на вірування в “той (чи потойбічний) світ”, наявні в усіх язичницьких та релігійних системах: “Все, що торкається земного світу, знаходить у свідомості носія фольклору своє віддзеркалення в другому світі, світі незнаному, неземному. В цьому світі все є протилежним, якимось перетвореним і асиметричним [...]. Мешканцями антисвіту є духи, тіні, дивні істоти, що називаються демонами” [31:32]. Письменник довів протилежність до абсурду: тут Плюси, а там Мінуси і Гнули (=Нулі). Це робить той світ досить таки комедійним.

Мандрівники уникнули небезпечних Гнулів і знайшли Джорджину. Вона була прозора і витягнута, схожа на знак мінус. Вонка негайно обприскав її розчином Віта-Вонка. З’явилось щось надзвичайно старе, бо не було змоги відміряти належної порції. Але Вонку це не засмучує: “*She’s a Minus no longer. She’s a lovely Plus*” [26:132]. Цей “чудовий Плюс” виявився найстарішою людиною в світі. З’ясувалося, що бабуся Джорджина пам’ятає відплиття корабля “Мейфлауер” (“*The Mayflower*” — означає буквально “Травнева квітка”, це назва квітки глоду) з порту Плімута в Англії.

А “Мейфлауер” — це корабель, який привіз отців-пілігримів, перших англійських переселенців у Америку, що шануються в США як засновники країни. І сталося це в 1620 р. [24:302].

Зрештою вирахували, що Джорджині 358 років! Рішуче слово сказала місіс Бакет: повернути матері її 78 років і нічого більше не міняти. Джорджина проковтнула визначену дозу і через кілька хвилин повідомила: “Ви чули новину! Адмірал Нельсон побив французів під Трафальгаром”. А знаменита морська битва біля миса Трафальгар (на півдні Іспанії) відбулася в 1805 р. [18:488]. Джорджина вже скинула 200 років. Через деякий час вона інформувала: *Gettysburg ... General Lee is on the run!*” [26:142]. А Геттісберг — місто в штаті Пенсільванія, поблизу якого відбулася в 1863 р. вирішальна битва військ північних та південних штатів. Армія останніх, якою керував генерал Лі, зазнала поразки й відступила [24:197]. Через якийсь час бабуся додала: “*Lincoln! ... There goes the train ...*” — “Лінкольн! Ось їде поїзд ...” Йдеться про ту ж місцевість і той же рік: у Геттісберг на відкриття військового кладовища приїхав президент Лінкольн, де виступив із своєю найславетнішою промовою, яка має назву “*Gettysburg Address*” і відтворена на стіні меморіалу Лінкольна у Вашингтоні [24:196 — 197,276]. Процес молодшання уповільнився, бо наближається до 78-річчя.

Цей процес письменник зумів перетворити для своїх юних читачів на цікавий урок історії США, назвавши її найголовніші події, що слугують хронологізаторами молодшання Джорджини. Показово, що в кожній хронологізуючій репліці вживається одна чи дві власні назви. Це засвідчує, що оніми є найліпшими, найекономічнішими показниками часу. А вже від волі Р. Дала залежить та обставина, що Джорджина називає оніми, істотні для всіх, а не лише для неї самої.

Вонка з Чарлі протилежними ліками (“*Vita-Wonk does the opposite to Wonka-Vite*” [26:144]) повернули в попередній стан двох малюків — *Grandma Josephine* та *Grandpa George* знову стали такими, як і були. І всі знову залізли до ліжка, яке не залишали вже 20 років. Умовляння Вонки пройти по Шоколадній фабриці результатів не дало. Але тут біля воріт фабрики приземлився вертоліт. Вонка одержав лист-запрошення від президента США погостювати в Білому домі. Президент говорить про героїчне врятування Транспортної капсу-

ли невідомими астронавтами, що, як з'ясувалося, потім полетіли на Шоколадну фабрику Вонки. У листі йдеться про нагороди та вшанування героїв, на якому будуть присутні віце-президент міс *Elvira Tibbs*, а також командувачі армії, флоту й повітряних сил та інші високі особи, названі теж лише за посадами. У кінці ж переліку: “*and of course my cat, Mrs Taubspuss*” [26:153].

Маємо онімічну побудову, точнісінько таку ж, як і при першому знайомстві з Білим домом. Окрім президента, узуальними онімами названа лише його нянька, вона ж віце-президент, та його кішка — міс і місіс. Дитяча гра в дорослих продовжується. Тільки з цього листа ми довідуємося, що міс Тіббз має ім'я Елвіра. Поєднання саме цього імені з прізвиськом засвідчує, що письменник враховував їх етимологію, бо обидва антропоніми підкреслюють вольовий і войовничий характер: Елвіра — “та, що всіх захищає” [20:79], Тіббз — “хоробра людина” [19:452; 20:165].

У приписці до офіційного запрошення президент Ланселот Р. Джіллгірас просить Вонку привезти його смачні цукерки, тільки так, щоб Ненні (тут уже не Елвіра Тіббз!) не знала. От і хеппі-енд. Усі поспішають до вертольота, причому стариня, що не хотіла златити з ліжка, біжить попереду.

Загалом у творі оніми посідають дуже вагоме місце. Письменник тут розгорнув онімічну гру в найширших масштабах — значно ширших, ніж у його попередніх творах. Проводиться обсяжний і художньо привабливий експеримент з іменами. Р. Дал поширює властивість бути власним іменем також на етнічними, в тому числі й вигадані самим автором, і взагалі зсовує межу між власними й загальними назвами на користь перших. Є імена, що характеризують персонаж, як у президента США та його няньки, віце-президента, а є й спеціально запроваджені для словесних каламбурів: у цих випадках характеристика персонажа відходить на задній план, хоч і не зникає зовсім. Для словесної гри використовуються й порожні оніми, що не називають ніяких персонажів. У казці письменник виявив онімічне новаторство, небувале навіть для себе самого, схильного до творення розмаїтих okazіоналізмів і уважного до побудови онімічних позначень, з широким запровадженням контекстуальних онімів. Онімічний компонент твору Р. Дала значно підвищує його художню вартість і привабливість

для читача. При всьому тому письменник без нудного дидактизму своїми онімічними усмішками передає юним читачам чималу пізнавальну, корисну інформацію про світ, країну, історію.

1. Большой англо-русский словарь/Под рук. И. Р. Гальперина. — 3-е изд. — М., 1979. — Т. 1 — 2.

2. Горбаневский М. В. Ономастика в художественной литературе. Филологические этюды. — М., 1988.

3. Гудманян А. Чужомовна пропріальна лексика у фонографічній системі української мови. — Ужгород, 1999. — Кн. 3.

4. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. — Львів, 1993 — 2000. — Т. 1-10.

5. Зайцева К. Б. Английская стилистическая ономастика. — Одеса, 1973.

6. Карпенко М. В. Русская антропонимика. — Одеса, 1970.

7. Карпенко Ю. О. Теоретичні засади розмежування власних і загальних назв. //Мовознавство. — 1975. — №4.

8. Клічук О. Онімія дитячого твору “Чарлі й Шоколадна фабрика” Р. Дала //Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту. Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград, 2001. — Вип. 35.

9. Ковалев Г. Ф. Ономастические этюды. Писатель и имя. Монография. — Воронеж, 2002.

10. Ковалик І. І. Про власні і загальні назви в українській мові//Мовознавство. — 1977. — №2.

11. Михайлов В. Н. Собственные имена как стилистическая категория в русской литературе. — Луцк, 1963.

12. Народы мира: Историко-этнографический справочник/Гл. ред. Ю. В. Бромлей. — М., 1988.

13. Никонов В. А. Этнонимия//Этнонимы. — М., 1970.

14. Ошанин И. Учебник китайского языка. — М., 1946. — ч. 1.

15. Павлюк Н. В. Мифологическая и библейская онимия как источник именования персонажей//Восточноукраинский лингвистический сборник. — Донецк, 2002. — Вып. 8.

16. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. — 2-е изд. — М., 1988.

17. Попович Н. Функціональне навантаження літературно-художніх антропонімів у драматичних творах М. Старицького//Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. — Ужгород, 2002. — Вип. 6.

18. Рум А. Р. У. Великобритания. Лингвострановедческий словарь. — М., 1999.

19. Рыбакин А. И. Словарь английских фамилий. — М., 1986.

20. Рыбакин А. И. Словарь английских личных имен. — 3-е изд. — М., 2000.

21. Стрижак О. С. Етнонімія Геродотової Скіфії. — К., 1988.

22. Стрижак О. С. Етнонімія Птоломеевої Сарматії. У пошуках Русі. — К., 1991.

23. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. — М., 1973.

24. Томахин Г. Д. США. Лингвострановедческий словарь. — М., 1999.

25. Collins English Dictionary and Thesaurus. — Glasgow, 1994.
26. Dahl R. Charlie and the Great Glass Elevator. — London, 1997.
27. Dauzat A. Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France. — 3e éd. — Paris, 1951.
28. Document html. — 1998. — <http://freepages.genealogy.roots.web.com>
29. Document html. — 2002. — www.hiltonfamily.org/genealogy/index
30. Eccleshare J. Afterword//Dahl R. Charlie and the Great Glass Elevator. — London, 1997.
31. Miceva E. Swiat i antyswiat//Etnolingwistika. — Lublin, 1992. — T. 5.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ імені І. І. МЕЧНИКОВА

М. Р. Мельник

**ОСОБЛИВОСТІ ОНОМАСТИЧНОГО ПРОСТОРУ
ПОЕЗІЙ ЛІНИ КОСТЕНКО**

Відомий поділ стилістичних функцій художньої онімії на інформаційно-стилістичну та емоційно-стилістичну [2: 14-15] стосовно прози й поезії проявляє себе в тому, що в прозі переважає перша, а в поезії — друга. Але саме переважає, а не безроздільно панує. Те й те реалізується і в прозі, і в поезії. І навіть більше. Чи не в кожному випадку інформаційно-стилістичного вжитку власної назви наявні й елементи емоційно-стилістичні. І навпаки. А в текстах Ліни Костенко така поліфункціональність онімів є нормою. При цьому обсяг як емоційного, так і інформаційного навантаження оніма, вжитого поетесою, є значним, а в багатьох випадках — ще й багат шаровим.

Ось початок “Притчі про ріку”: “Давно колись була ріка **Діала**. І цар персидський на імення **Кір**” [3: 355]. Гідронім та антропонім тут мають чисто інформаційний сенс — з поясненнями: **ріка**, **цар персидський**, навіть з уточненням **на імення**. Ще сказати, що “давно колись” — це VI ст. до н. е., і вийде зовсім історичний образок. Стилістична, експресивна навантаженість онімів проявляє себе тільки в їх певній піднесеності, ваговитості, реалізованій як урочисто-епічним ладом тексту, так і винесенням власних назв у кінець рядків. А далі — прикрий випадок: “Священий кінь з недогляду втонув”. І Кір — “судив ту річку”: “Він присудив, щоб не було Діали. Він смертний вирок їй оголосив”. Прорито канали в усі боки, одведено води — “ріка умерла”. Але йшли віки:

Піски пустель засипали канали.
Ріка в русло вернулася своє.
Царя немає. Є ріка Діала.
Немає Кіра. А Діала є.

Це — фінальна строфа “Притчі про ріку”. Наймення Діала і Кір одержують високу експресивну напругу, стають контекстуальними антонімами. Позірно можуть щезло, а дійсно можуть живе. Час виправляє будь-яке свавілля. Функція тих же онімів стала вже емоційно-стилістичною.

Зазначимо, що мотив ріки як символу безсмертя поетеса полюбляє. Дослідники творчості Л. Костенко давно звернули увагу на притаманну їй “осмислено “закодовану” ідею вічності в образі ріки” [1: 19]. Згадаймо кінцівку “Скіфської одиссеї”:

Таки той грек до Києва доїхав.
Богдан підвівся з кам’яних стремен.
Немає грека. І немає скіфів.
Тече ріка велика Борисфен [3: 464].

Схожий мотив, схожі навіть формулювання. Та ж можуть карбованих рядків і включених до них власних назв. Оними тут теж стають місткими символами. Але сенс їх уже зовсім інший. Ніякої антонімії нема. Є історичний розвиток і історична спадкоємність. Душа тисячоліть виражена словом, передусім — власними назвами. Безіменний **грек** — **Київ** — **Богдан** (Хмельницький), що привітав своєю скульптурою віднайдені археологами останки давнього грека з часів Геродота, — Дніпро, який, уособлюючи душу тисячоліть, набирає наймення **Борисфен**, під яким і знаний був тому відважному грекові.

Тим трагічніше звучить відчайдушний зойк: ХХ століття може “утнути” те, на що не спромігся ні Кір, ні тисячоліття, — знищити ріки, оту матеріалізацію безсмертя: “Страшний скрипаль підняв уже смичок. Він буде грати реквієм річок” [3: 538]. Або: “Чому Звізда-Полин упала в наші ріки” [3: 537]. Або: “Мені відкрилась істина печальна: життя зникає, як ріка Почайна. Через віки, а то й через роки, ріка вже стане спогадом ріки” [3: 77]. Або: “Ще назва є, а річки вже нема. Усохли верби, вижовкли рови...” І далі: “Куди ти ділась, річечко? Воскресни! У берегів потріскались уста” [3: 53].

Скільки їх, таких зниклих малих (і не дуже малих) річок, записи назв яких залишилися лише надбанням і втіхою учених-гідронімістів, а реалії, що стояли за цими назвами, поїли водою й вітали вербами, вже позникали. Тому поетеса і вдається до такого цікавого ономастичного прийому: говорить про існування назви, не подаючи її, тієї назви. Навіщо? Хіба вона одна з такою долею?

Тонка, глибока продуманість і відчутність — оте, що називається дар Божий, — супроводжує чи не кожен ужиток власної назви в поезії Ліни Костенко. З'являється тільки те і тільки там, що і де однозначно потрібне. Це підносить вагомість, функціональну навантаженість кожної власної назви у творах поетеси.

В. П. Саєнко й І. В. Пономаренко описали синестезійні якості лірики Ліни Костенко, тобто схильність поетеси до “створення багатокомпонентних відчуттєвих образів, але злитих воєдино”, до переведення “різних форм виразності на мову словесної творчості”. Дослідниці висновують, що естетичний вплив візуальних, слухових, смакових, тактильних, кінетичних, як і органічних відчуттєвих образів становить “корінну й органічну властивість” поетики Л. Костенко, обґрунтовують “виняткову синестезійність її художнього світу”, звертаючи при цьому увагу як на “однопочуттєві” синестезії, так і на співдію в одному образі кількох почуттів” [6: 131-151].

При цьому дослідниці, не торкаючись ономастичної проблематики, наведеними ілюстраціями мимохіть засвідчують істотність власних назв і як об'єкту, і як, головне, джерела образів-синестезій: “І твоє ім'я наповнить душу сонцем”, “Тебе пече те ім'я, ті листи, ті вірші, той клен”, “Та буде пахнути горілим, Руан, Руан, твоє, Руан, ім'я” [6: 150-151]. І, власне, неістотно, що в першому випадкові “твоє ім'я” залишається тільки з ліричною героїнею — “чи в Ірпені, чи в царстві Берендея” — і читачеві не повідомляється [3: 291], у другому “те ім'я” у тексті цілком очевидне — коханка Аполлінера **Мадлен** [3: 233-234], а в третьому воно є прямим учасником-джерелом синестезії [3: 255].

Власна назва (чи бодай натяк на неї: “твоє ім'я”) втілює, вербалізує головний об'єкт зображення і тому випромінює, зосереджує навколо себе, мабуть, усі образи-синестезії поетичного тексту. Так, у вірші “Високий норвежець...” [3: 253-254] антропонім **Гамсун**,

прізвище (точніше — псевдонім) видатного норвезького письменника Кнута Гамсуна (1859-1952), що пішов на співробітництво з окупантами-фашистами й тим зрадив самого себе і свою батьківщину, стає центром тяжіння усіх синестезій твору — і тактильних (“дихає вже на ладан талант Ваш”), і кольорових (“Осяяла Ваші книги північна якась чистота”), і кінетичних (“фіорди чистого розуму”), і органічних (“Вам фашизм усміхнувся”), і звукових (“Це осінь так шелестить”), що поєднуються з температурними (“І осінь захрипла шерехом криги”). Будучи могутнім текстоутворюючим чинником, власна назва імпліцитно вміщує в собі чи не всю образність твору, як брила мармуру — майбутню найдовершенішу скульптуру. Потрібен лише геній митця, щоб зробити імпліцитне експліцитним. Ліна Костенко вміє це робити.

В. Панченко відзначає, що в творах Л. Костенко “прочитується апологія людської неповторності” [4: 16], і підкреслює, що в “її поезії чується бунт проти стандартизації, спрощення, примітивізації людини. **Неповторність** — ось друге (перше: безкомпромісність — М. М.) з ключових понять, смислових знаків волелюбної музи Ліни Костенко” [4: 4].

А спеціально виробленим у мові засобом для вираження, для пойменування людської неповторності, як і для індивідуалізації, виокремлення багатьох інших істотних для людини речей, якраз і є власні назви. Зрозуміло, що зводити величну й чаруючу неповторність поезії Л. Костенко до власних назв чи бодай виставляти власні назви як провідний виразник її безмежної неповторності було б просто смішно. Це “ключове поняття” Ліни Костенко проявляє себе у кожному її творі, у кожному рядку і особливим поетичним ладом, і стрімким летом думки, завжди насиченої глибоким почуттям, і глибоко народною й одночасно глибоко індивідуальною мовою на всіх її рівнях, від фонетики до синтаксису. Але не можна не визнати, що й власні назви відіграють тут визначну роль. Неповторність не може не тяжіти до спеціальних мовних знаків неповторності — власних назв. Уся творчість Ліни Костенко підтверджує цю тезу.

Втім, висловлені вище міркування із тими чи тими варіаціями можуть адресуватися не тільки Ліні Костенко, а й іншим справжнім поетам. І якщо акцентувати тільки специфічність, тільки ономас-

тичну індивідуально-авторську манеру поетеси, то слід вказати передусім на **всеосяжність** її поетичного ономастикону і в просторі, і в часі. Ну хто б іще став писати про річку **Діалу** та винесений Кіром вирок? То ж треба як мінімум знати. А й більше — пережити, відчутти, побачити оту тяжку у вічності ходу, яка все ж приводить (чи обережніше: може приводити) до слухних розв'язань.

І “за Чорним Шляхом, за Великим Лугом”, і “під горою Машук, на снігу”, і “на острові Борнео”, і “в туманностях душі чи, може, Андромеди” поетеса шукає і — знаходить душу тисячоліть і втілює її в слові. Слова **історизм, глобальність** надто сухі, але вони, мабуть, доречні для характеристики того притаманного Ліні Костенко дару бачити в сучасному всю глибину минулих віків і біля левино-жовтих берегів Дніпра — усю планету і “Всесвіт цей — акваріум планет”, дару, що пронизує всю творчість поетеси й зумовлює її ономастичну всеосяжність. Відчутний у Ліні Костенко від перших її віршів, перших збірок і дедалі зростаючий “потужний інтелектуальний струмінь” [1: 13] розмаїто проявляє себе в уживаних нею власних назвах. Можна констатувати, що в онімах Л. Костенко “інтелектуалізм її поетичного словника” як одна з провідних ознак індивідуально-авторського стилю проявляється в усякому разі не менше, ніж у іменниках на **-ість** та науково-технічних термінах” [5: 67-70].

Зазначена риса зумовлює склад, наповнення ономастикону Ліни Костенко. А його реєстри, його функціонально-семантичне навантаження визначаються високою емоційною напругою, можна сказати — кордоцентризмом, який фахівці визнають чільною прикметою української ментальності. Взагалі, чуття глибокої національної закоріненості, алюзії до рідного краю, проекція на Україну, її життя, історичну долю складають більш чи менш виразне семне підґрунтя мало не всіх ужитих поетесою онімів — звичайно, з тої їх масштабної групи, що не стосується України самим своїм ґрунтом, своїм безпосереднім сенсом. Власне, ця прикмета вживаних поетесою онімів і надає їм особливої, суто костенківської емоційності.

Якщо, за словами Ю. М. Тинянова, збитими вже в численних працях з літературної ономастики на штамп, у художньому творі немає непромовистих імен, то в поезії Ліни Костенко немає не-

емоційних, неекспресивних онімів, які при тому не втрачають здатності вмещувати великі обсяги найрізноманітнішої інформації. Тут доречно згадати ще одне слушне спостереження В. С. Брюховецького: “Поетеса ніби наполегливо заповзлася розвіяти давню оману, що логіка й емоції непоєднані ні в житті, ні тим паче в мистецтві” [1: 61].

У принципі оніми в буденному вжиткові є нейтральними позначками певних конкретних об’єктів. У художньому тексті ці нейтральні позначки одержують стилістичне навантаження, але переважно своєї нейтральності не втрачають. А у Ліни Костенко — втрачають. І ніяких тобі демінутивних суфіксів, ніяких **-оньк-**, **-очк-**, що їх так полюбили письменники сентиментального напрямку. Експресія оніма створюється контекстним словесним оточенням, лініями семантичних зв’язків і перегуків, тобто адгерентними, а не інгерентними чинниками.

Ось вірш, у якому названо, поєднано восьмеро дуже різних людей, що багато зробили, що належать до геніїв людства. А людство, що їх оточувало, — вчиняло їм підлоти, вбивало їх. Нині у них невмируща слава, та жилося їм від того не легше. Енергійний початок вірша пов’язує **Гіпатію** (іноді пишуть **Іпатія**, не враховуючи густого придихання в грецькому записі, пор. генетично тожне чоловіче ім’я **Іпат**, **Іпатій**” [7: 64]), грецьку жінку-математика, астронома, філософа [3: 370-415], забиту християнськими фанатиками, та **Галілео Галілея**, італійського астронома, фізика, механіка (1564-1642), жорстоко переслідуваного церковниками. Тисяча років між ними мало що змінила у стосунках темної сили й світлого розуму:

...І натовпом розтерзана Гіпатія,
і Галілей, осміяний не раз,
якось звичайна людяна симпатія,
а не канони поєднали вас [3: 256].

Далі поетеса називає інші великі імена, не зачіпаючи “канонів”, не торкаючись їх досягнень, а саме із щирою людяною симпатією. Це незвично. Це електризує сприйняття: від імені протягається ніби високовольтна лінія із усе зростаючою напругою. Неочікуване словесне оточення індукує експресію антропонімів. А поетеса її поси-

лює, відділяючи ім'я від прізвища або взагалі вживаючи тільки ім'я, що значно підвищує (без будь-якого панібратства) довірливий, щирий, а тому й експресивний тонус мовлення: “А ти, Склодовська, змучена Маріє, | бувало й так, що не бувало й су? | Ти схуд, Джордано. Одіспався б трохи”; “Ти так і вмер, Тарасе, в самоті?”

І фізик та хімік Марія Склодовська-Кюрі (1867-1934), полька, що працювала у Франції, розробивши вчення про радіоактивність, і мислитель Джордано Бруно (1548-1600), спалений інквізицією в Римі, і Тарас Шевченко, єдиний поет серед цих науковців (але нагадаємо, що Іван Драч закликає побачити в ньому академіка), — усі ці імена в тексті Ліни Костенко світяться власним світлом, випромінюють власну енергію. Поетеса просто робить ту світлу експресію відчутною для читача, сповиваючи її своєю тихою любов'ю. А сказати про організатора польського повстання 1863- 1864 рр. та головнокомандуючого збройними силами Паризької комуни Ярослава Домбровського (1836-1871) лише таке: “А ти, Домбровський, ти почав курити?” Якої вибухової сили набуває сам антропонім, якщо його оточують не слова-вибухи, слова-панегірики, а ось те просте, одвічне, що маємо у Ліни Костенко!

Далі є ще “худенький Гус”. Є з певним застереженням внесений до цього поминального списку страждальців-геніїв засновник наукової анатомії Андреас Везалій (1514-1564): “А ти — блюзнір, подвижнику Везалій? Тобі досадно? Це тебе пече?” Подвижник — бо надзвичайно багато зробив, енергійно боровся з церковною темрявою. Блюзнір — бо тій темряві скорився, попалив свої рукописи й подався з Брюсселя в придворні лікарі до Карла V в Мадрид, хоч і там інквізиція зводила з ним рахунки.

Людяна симпатія, якою оточила Л. Костенко ці імена, не стоїть на заваді гострим формулюванням, таким характерним і таким доречним у поетеси: “ім не відсохли руки по плече” (це про тих, хто спалив Яна Гуса), “мої убивці — правнуки твоїх” (це у звертанні до Тараса Шевченка), “Десь міцно спали прогресивні сили, | не врятували жодного із вас”. Ці афористичні формулювання, одержуючи наснагу від ужитих у тексті імен, у свою чергу загострюють експресивність самих цих імен.

І не меншою, мабуть, експресією, ніж у знаних усьому світові

імен, уведених до розглянутого вірша, палахкотять у “Пасторалі ХХ сторіччя” імена трьох загиблих пастушат, що залишилися тільки у пам’яті рідні, односельців:

Як їх зносили з поля!
Набрякли від крові рядна.
Троє їх, пастушків, Павло, Сашко і Степан.
Розбирали гранату. І ніяка в житті Аріадна
Вже не виведе з горя отих матерів [3: 32].

За кожним іменем — цілий світ. Безмежний світ. Неповторність Людини. Ліна Костенко вміє це розкрити. У тому, власне, секрет “скаженої сили”, з якою дзвенять і сяють оніми в її поезіях.

1. Брюховецький В. С. Ліна Костенко. Нарис творчості. — К., 1990.
2. Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного в художественной литературе // *Opomastica*. — 1986. — Т. 31.
3. Костенко Л. Вибране. — К., 1989.
4. Панченко В. Поезія Ліни Костенко. — Кіровоград, 1997.
5. Петрова Л. Засоби інтелектуалізації поетичного мовлення: На матеріалі поезій Ліни Костенко // *Українська мова: З минулого в майбутнє*. — К., 1998.
6. Саєнко В. П., Пономаренко І. В. Синестезія як якість поетики Ліни Костенко // *Слов’янський збірник*. — Одеса, 1997. — Вип. 4.
7. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник // За ред. В. М. Русанівського. — 2-е вид. — К., 1996.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ імені І. МЕНДІХОВА

А. В. Соколова

**ФУНКЦІ НЕОФІЦІЙНИХ АНТРОПОНІМІВ У РОМАНАХ
Г. ТЮТЮННИКА “ВИР” ТА В. ЗЕМЛЯКА “ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ”**

Прізвисько — найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього імені та прізвища) і містить в собі вказівку на певну помітну рису характеру, зовнішності, діяльності, звичок людини [5:154]. Н. В. Подольська визначає прізвисько як вид антропоніма, додаткове неофіційне ім'я, дане оточуючими людьми у відповідності з характерною рисою людини, обставиною, що супроводжує її у житті, за якоюсь аналогією, за походженням та іншими мотивами [11:111].

Найдавніші прізвиська виникли в результаті “пересування”

дохристиянського імені на друге місце після календарного (між ними в офіційних документах могло стояти ще ім'я батька) [5:154-155]. Зважаючи на те, що репертуар християнських імен помітно поступався списку слов'янських за походженням онімів, індетифікаційні, розрізнявальні можливості останніх виявились ефективнішими, тому досить частими були випадки, коли особу при повторному згадуванні називали за допомогою саме прізвиська [7:137]. Із входженням у вжиток прізвищ прізвиська трансформуються у прізвища в офіційному вжитку, а в розмовно-побутовому виконують диференційну функцію. У наш час прізвиська перебувають поза офіційною сферою. Вони виникають в усному розмовному мовленні і живуть там як неофіційні назви-характеристики. Прізвиська функціонують в порівняно невеликій спільності людей [2:293]. Корпоративність породжує і використання прізвиस्क. В. А. Никонов зауважує, що прізвиська потрібні як умовний знак приналежності до окремої малої замкненої корпорації [9:22]. На особливу поширеність і популярність прізвиस्क вказував С. І. Зінін, називаючи їх вторинними іменами. Дослідник відзначає, що прізвисько за своєю суспільною цінністю було важливішим у сільській громаді, ніж особове ім'я. Про людину краще знали, якщо називалося її прізвисько, а не особове ім'я [4:25].

Метою даної статті є дослідження функціонування неофіційних іменувань у романах Г. Тютюнника "Вир" та В. Земляка "Лебедина зграя".

Іменуючи персонажів роману, Григорій Тютюнник не обійшов увагою прізвиська як найбільш влучні, образні характеристики, особливо популярні в народному середовищі. Прізвиськовий характер найменувань селян як факт реальної дійсності відображений в художній літературі, виступає як виразна деталь, що доповнює характеристику персонажа [8:62] і служить його "характерологічним представником" [6:105].

У романі Г. Тютюнника "Вир" представлено вісім прізвиस्क: *Вихтір, Двогубий, Зотич, Латочка, Семигласна, Стукач, Хлястик, Чуркін*. Нами зафіксовано 68 ужитків цієї моделі, що становить 1,2% усього антропонімичного простору твору. Ужиті в романі прізвиська є дотепними, влучними, доброзичливими або в'їдливими, що робить їх справжніми витворами художнього слова.

Розгляд функціонування прізвиськ у тексті роману показав, що найчастіше вони уживаються в авторському мовленні для диференціації персонажів та їх характеристики.

У прізвиськах як унікальній категорії художньої ономастики особливо сильною є характеризуюча функція. За допомогою неофіційних іменувань письменник звертає увагу читача на певну зовнішню чи внутрішню ознаку персонажа. Так, знайомлячи читача вперше з *Двогубим, Латочкою*, автор вживає прізвиська після моделі “повне ім’я+прізвище” аби яскравіше увиразнити особливість денотата. При цьому постання прізвиська спеціально роз’яснюється в тексті: “Біля гарби танцюючою ходою ішов молодий парубок Северин Джмелик — “*двогубий*”, прозваний так за те, що колись парубки “на чужій” розсікли йому навпіл губу. Губа зрослася, але тонюсінкий, як ниточка, рівчачок все рівно розділяв її на дві половини” [14:83]; “Біля Хоми сидів Андрій Блатулін, по-вуличному *Латочка*. Є в нього на лівій щоці родиме п’ятенце з копіечку завбільшки, ніби хтось, граючись, шевської смоли приліпив для розваги; та не відмивається воно, навіки прикипіло, через те і прозвали його *Латочкою*” [14:98]. Прізвисько *Латочка*, що додається до повної форми імені та прізвища персонажа (Андрій Блатулін), виступає у якості основного іменування персонажа (29 разів проти 2): “На гарбі лежали Опанас Бовдюг, Гарасько Сич, Охрім Горобець, Сергій Золотаренко і *Андрій Блатулін — Латочка*” [14:83]; “Приходив на посиденьки і *Андрій Блатулін — Латочка*” [14:182].

Прізвиська — наймотивованіший вид антропонімії в художньому тексті з прямо або посередньо (асоціативно) характеризуючою семантикою [15:45]. До таких належить прізвисько *Хлястик*, яке уживається у тексті частіше, ніж прізвище персонажа (Перехльостін) — 8 разів проти 5. Причиною цього є негативна експресія прізвиська, що проявляється у насмішкуватій переробці прізвища: *Перехльостін* > *Хлястик*. За грубість і навіть знущання над людьми *Перехльостіна* “ніколи не звали по імені чи прізвищу, а дражнили його як собаку, *Хлястик*, і було кілька випадків, що його хотіли прибити” [14:502].

Як слушно сказав С. І. Зінін, прізвиська відрізняються індивідуальністю і часто влучно характеризують особу [4:24]. Іноді такі влучні характеристики розкриваються через мікроконтекст:

“Підійдеш до товариша *Стукача* — він тобі все *розкаже*” [14:340]. Як бачимо, прізвисько *Стукач* відрізняється асоціативним фоном і уживається, до речі, з детермінативом *товариш*, тобто іронічно видається за прізвище. Ужите лише 1 раз у мові персонажа, прізвисько *Стукач* стає промовистим і легко запам’ятовується.

Використання прізвиськ у мові інших персонажів зустрічається в ситуації звертання, де іменуючий уживає неофіційне іменування поряд з іншими антропомоделями: “Ану, Бовдюг, доставай горілки, а ти, *Латочко*, закуси, а я вже принесу чарки...” [14:233]. Подібні випадки знаходимо і в дистактній ситуації: “- Наши немца от Москвы поперли... — Невже?! — задихнувся Тимко. — Хошь и у Марка спроси. Только что *Хлястик* из газеты вычитывал” [14:524]. Такі ужитки свідчать про те, що прізвиська як розряд антропонімів мають народний характер і міцно закріплені за їх носіями.

У номінацію особи, яка називається прізвиськом, закладається суб’єктивна оцінка. Наприклад, *Чуркін* — іронія у поєднанні з добродушністю: “...його люди дуже любили, поважали і жартома про себе називали “капітан *Чуркін*” (від слова вурка, вуркін, насмішкувато — *Чуркін*)...” [14:502].

Фамільярно-іронічну повагу до персонажа виражає прізвисько *Зотич* – дериват, створений від імені та по батькові за оказіональною моделлю. Внаслідок своєї нестрандартності прізвисько *Зотич* сприймається як емоційне. Такі прізвиська даються молодими людьми старшому за віком: “*Зотич* почекав, доки той підійде, і запропонував сісти на коня. Трудармієць схопився за стремено, а видертися не міг. *Зотич* допоміг йому сісти і віддав свої рукавиці. — От спасибі тобі, *Зотич*, а то зовсім я підбився, — подякував трудармієць” [14:505].

Серед ужитків даної моделі в романі іноді зустрічаються прізвиська з конотаціями емоційно-оцінного характеру. В залежності від семантики та емоційного забарвлення предикатів-іменників ідентичні антропоформули можуть мати як позитивні, так і негативні оцінювальні конотації. Так, у сполученні з іменником *молодець* прізвисько *Вихтір* набуває позитивного емоційного забарвлення: “- *Молодець, Вихтір!* — Ну вже й характерник!” [14:235].

Таким чином, функціонування неофіційних іменувань у романі

Г. Тютюнника “Вир” є типовим для певного середовища, соціально обумовленим. Через свою виразність, стилістичну забарвленість прізвиська стають характеристичними, образними.

Особливої ваги набувають прізвиська у романі В. Земляка “Лебедина зграя”, де належать десяти персонажам (Бозя, божевільний, Зінгерка, Зінгерки, Зінгери, Кабанник, Кармеліт, Марсіянин, Отченашка, Півторарукий, Фабіян) і уживаються 166 разів (4,2% від загального числа антроповжитків). Наділяючи прізвиськами своїх персонажів, В. Земляк мотивує їх тією чи іншою характерною особливістю, наприклад: “Клим далеко міг би зайти з тими командирськими ногами, якби якийсь полячок під Бродами не відтяв йому шмат лівої руки по самий лікоть... Тепер носив напівпорожній рукав у кишені галіфе, й комунівські дотепники відразу ж охрестили його *Півтораруким*” [3:23]; “Лікар спить голий, нібито ніяк не може одвикнути від студентської звички, коли доводилось економити на білизні. За ту нагість уже тут, у Глинську, його прозвано *Марсіянином*” [3:119]; “Можливо, то була мить, коли Данько уявив себе майже революціонером, а Лук’янові малося б знати, що ті не плачуть, йдуть на смерть відважно та гордо. Недарма парубки прозивають Лук’яна *Бозею*” [3:54]. Як бачимо, всі прізвиська є семантично наповненими, вони індивідуальні за своїм утворенням.

Серед прізвиськ, що містять вказівку на характерну рису денотата, слід виділити прізвисько *божевільний*. “За звичку сміятись у найтрагічніші хвилини прозвано виконавця *божевільним* Савкою, бо у кожному Вавілоні має бути свій божевільний для повноти картини...” [3:53]. Тут немає ще повного відриву від апелювання. Це лише зароджуване прізвисько, тому воно передається малою літерою і слугує епітетом до особового імені.

Прізвиська визначаються інтелектуальними інтересами та експресивними особливостями мовлення замкненої соціальної групи, в межах якої вони виникають та функціонують. Досить вдалим є дібране автором ім’я *Фабіян*, що виступає у функції прізвиська. Автор роману залишає за персонажем це прізвисько як головне, постійне іменування (90 разів). З тексту твору дізнаємося, що спочатку *Фабіяном* називали цапа: “...один із тутешніх диваків цап *Фабіян* (саме ім’я вже проливає деяке світло на його особу)...”

[3:6]. Далі автор коментує, що “**Фабіянів** у Вавілоні два — цап і чоловік, знаменитий трунар та мудрець, послуг якого так чи інакше декому з вавілонян не уникнути. За метрикою він Левко Хоробрий, а походженням нібито з мудреців вавілонських, хоч і не має на те якихось незаперечних доказів” [3:6]. Імення **Фабіян** з походження латинське. О. В. Суперанська вказує, ім’я Фабіан фр. <Fabian <лат. Fabianus “належний Фабію”. А Фабій — лат. родове ім’я від faba “біб” [13:529]. У “Larousse du XX^e siecle” знаходимо такі значення цього імення: Fabia — квасоля; назва породи куща, квіти якого схожі на квіти тютюну; Fabia — давня родина римських патриціїв; Fabien — Папа Римський 236 р., святкується 20 січня [16:382]. До того ж воно наділене багатим асоціативним фоном, а саме пов’язується, на нашу думку, з ім’ям **Фабій**, що належало давньоримському історику [1, Т. 27:509]. Отже, ім’я **Фабіян** має прозорий характер, що розкривається завдяки мотивуючому контексту: “Отож, за свідченням цього ревнивого **знавця рідної історії**, колись наш Вавілон був двоярусним городом...” [3:6]. На функціонування антропоніма **Фабіян** як прізвиська, на його соціальну закріпленість вказує ситуація представлення персонажа: “- А ви хто?... Власник чумарки посміхнувся: — Звісно, вавілонянин, **Фабіян** по-тутешньому. — А який Фабіян ходить пити воду в сільраді? — Мій цап. Його теж прозивають Фабіаном” [3:166]. Для того, щоб було зрозумілим, про якого Фабіяна йде мова, персонажі роману використовують двочленну формулу називання (**Левко Хоробрий**) у ситуаціях різного характеру: “Тепер уся надія на **Фабіяна**... — тихо, для брата, сказав Лук’ян. На цапа? — думав про своє Данько. — Чому ж? На самого **Левка Хороброго**” [3:56]; “...Панько Гарехтович запитав, ледь стримуючись, щоб не розсміятися перед уповноваженими: — Чому в цих списках опинився **Фабіян**, тобто **Левко Хоробрий**?” [3:155].

У структурі художнього твору прізвиська набувають різних експресивних відтінків. Слушно зауважила З. П. Нікуліна: “Прізвиська здатні виразити (і виражають) всю гаму відтінків від інтимно-пестливих до різко-зневажливих” [10:90-91]. Так, з негативними емоціями уживає комунікант прізвисько **Кармеліт**: “- Але ж ви бачите, з ким я маю честь служити? — З ким? — перепитав Боніфаций. — **З Кармелітом!** — вибухнув Кочубей. Боніфаций

грюкнув дверима” [3:156]. Як бачимо, негативна оцінка прізвиська обумовлена значенням цієї назви: *кармеліт* — чернець католицького ордену, заснованого в XIIст. у Палестині на горі Кармель під час хрестових походів [12,Т. 4:108]. На приналежність Боніфація до католицького ордену дізнаємось з мови оповідача: “...Боніфацій був височений, як і всі кармеліти. За свідченням Фабіяна, до цього католицького ордену не приймали низькорослих, мовляв, один коротун може кинути тінь на цілий орден” [3:167]. Особливої гостроти набуває ситуація, коли особа, що є носієм цього прізвиська, отримує публічну негативну оцінку: “На ганку на нього засичали з усіх боків, що мусив відступити у темні сіни: — Ось хто нас продає!

— Виходь, *Кармеліте!* Однаково не сховаєшся! — Шкура вавилонська!

— *Антихрист*” [3:156]. У подібній ситуації (при численному зібранні селян) прізвисько уживається паралельно із прізвищем персонажа: “- Зрада! Зрада! Смерть *Кочубею!* Смерть *Кабаннику!*” [3:225]. Прізвисько *Кабанник* стоїть після прізвища, отже є більш зручним способом іменування серед односельців, надає особі негативної оцінки і характеризує персонаж за родом діяльності: кабанник — той, хто ріже свиней [12,Т. 4:63]. Поряд з прізвиськом автор роману використовує двочленну формулу іменування для ясності: “...на заході оберігав його від усякого лиха сам *Кабанник* (Панько Кочубей), котрого, по суті, він же й поставив над Вавилоном” [3:158].

Як бачимо, використовувані у романі В. Земляка “Лебедина зграя” прізвиська виконують не так ідентифікуючу, як оцінно-характеристичну функцію і використовуються з соціальними обмеженнями. Вдало дібрані автором прізвиська сприяють індивідуалізації образів, виступають головним засобом їх художньо-стилістичного осмислення.

Аналізуючи функціонування неофіційних іменувань у романах Г. Тютюнника та В. Земляка, ми виявили досить активне уживання моделі “прізвисько” у романі В. Земляка — 4,2% проти 1,2% у Г. Тютюнника. Різноманітніші й ситуації ужитку моделі у Земляка (самоназивання, іменування персонажів прізвиськом при численному зібранні громадян), чого не знаходимо у Тютюнника.

Низький відсоток ужитку прізвиськ у романі Г. Тютюнника пояснюється індивідуально-авторськими уподобаннями письменника та його глибоким розумінням сільської антропонімії як єдиної системи. На селі мають свої прізвиська практично всі мешканці. Але не для всіх вони стають “першим”, головним засобом номінації, як це продемонстровано у романі В. Земляка із прізвиськом **Фабіян**. То вже зумовлене відношенням до особи, її престижем, авторитетом чи його відсутністю. Внаслідок усталених громадських оцінок когось іменують передусім повним іменем (**Оксен**), когось прізвищем (**Дорош**), когось розмовним ім'ям на -ко (**Тимко**), а когось і прізвиськом. Г. Тютюнник добре показав цей рух антропосистеми і поставив на службу художньому цілому. А загалом, в обох романах майстерно відображене письменниками структурне розмаїття, семантична гнучкість, стилістична виразність прізвиськ.

1. Большая советская энциклопедия /Гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М.,1969-1978. — Т. 1-30.
2. Данилина Е. Ф. Прозвища в современном русском языке //Востоочнославянская ономастика: Исследования и материалы. — М.,1979.
3. Земляк В. С. Твори: В 4 т. — К.,1984. — Т. 3. Лебедина згря.
4. Зинин С. И. Русская антропонимия в “Записках охотника” И. С. Тургенева //Русский язык в школе. — 1968. — № 5.
5. Коваль А. П. Життя і пригоди імен. — К.,1988.
6. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. — 2-е изд.,перераб. — М.,1988.
7. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропоніміїних формул у слов'янських мовах. — Ужгород,1999.
8. Михайлов В. Н. Экспрессивные свойства и функции собственных имён в русской литературе //Филологические науки. — 1966. — № 2.
9. Никонов В. А. Имя и общество. — М.,1974.
10. Никулина З. П. О структуре и формировании семантики прозвища //Семантическая структура слова: Сб. науч. тр. — Кемерово.,1984.
11. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. — 2-е изд. — М.,1988.
12. Словник української мови. — К.,1970-1980. — Т. 1-11.
13. Справочник личных имён народов РСФСР /Отв. ред. А. В. Суперанская. — 3-е изд. — М.,1987.
14. Тютюнник Г. М. Вир: Роман. — К.,1979.
15. Фоякова О. И. Имя собственное в художественном тексте:Уч. пособие. — Л., 1990.
16. Larousse du XX^e siecle. — Paris,1930. — Т. 3.

АНТРОПОНІМНИЙ ПРОСТІР ПОВІСТІ

В. Г. ДРОЗДА “ИРІЙ”

У словесній палітрі повісті В. Г. Дрозда “Ирій” особливе місце займає ономастична лексика. У творі письменника вона виступає як особливо помітний, стилістично і семантично маркований експресивний засіб, яскрава прикмета стилю. І не тільки тому, що особові імена створюють ономастичний світ художнього тексту, грають важливу текстотвірну роль у плані розвитку його парадигматики і синтагматики, але й тому, що беруть участь у розвитку і побудові мовної і літературної композиції тексту [16:34].

Отже, як зазначає О. І. Фоякова: “Всі особові імена, разом взяті, складають ономастичний простір, або ономастикон тексту” [16:39]. Антропонімний простір повісті “Ирій” обсяжний і різнобарвний. Творячи образи своїх персонажів, письменник з великою художньою майстерністю конструює для них ономастичні моделі. І тут доречно пригадати слова Ю. О. Карпенка, що світ художньої ономастики відрізняється від світу реальної тим, що “для художнього твору імена вибирає або створює автор”, а реальна — “складалася віками і строго детермінована історично” [8:35]. Оскільки В. Дрозд піднімає проблеми села, то і діючі персонажі — селяни або недавні вихідці із села. В повісті “Ирій” переважають одночленні і вживані рідше двочленні антропомоделі — **Денис, Михайло, Дора, Єврась, Одарка, Кузьма, Кіндрат, Андрій, Славко, Степко, Яків, Денис Єврасович, Дора Василівна, Омелько Омелькович, Славко Пасічник** і т. д. Це нейтральний сільський антропонімикон, подекуди варіативно-розмовний, в якому ніби дзвенить “позитивність”, а позитивних персонажів називають нейтральними іменами, що “мають значний ареал поширення” [19:37] не тільки у суспільстві, але і в художній літературі.

Словотвірна та семантична специфіка літературного імені, орієнтованого на село, виявляється і в прізвищах персонажів — **Солом’яник, Політайло, Решето, Пасічник** і т. д. Ці прізвища обрані письменником не випадково, він шукає і відкриває у найменні його найближче значення, яке для нього важливе і цінне не своїм етимологічним змістом, а можливістю образного вживання

у повісті. Адже мусимо констатувати, що в повсякденному реальному житті особові імена не завжди викликають асоціації зі словами, від яких вони утворені, вони можуть тільки називати ту чи іншу особу, тобто виконувати чисто номінативну функцію. І знову таки, у реальному житті є наймення, у яких етимологія дуже прозора, і вона відповідає рисам характеру, чи то поведінці названої особи, але це трапляється рідко. М. В. Карпенко підкреслює, що “етимологічне значення особових імен в принципі не співпадає з рисами людини, яку вони називають” [7:16]. У художній палітрі повісті В. Г. Дрозда “Ірій” переважна більшість імен виконує як номінативну, так і характеризуючу функції, співпадаючи з рисами характеру людини. Нехарактеризуючих імен, або імен, у яких значення малопомітне чи то непомітне взагалі, у творах В. Дрозда майже не зустрічається. Ті власні назви, що з’являються у розмові або думках діючих персонажів і на перший погляд є нібито нейтральні — **баба Майориха, баба Телениха, Затираха**, теж виявляються характеризуючими.

Якщо придивитися до контексту і заглянути у словник Б. Д. Грінченка, то можна зробити висновок, що ці антропоніми вжито закономірно, вони дуже органічно вплетені в текст повісті. “Вся Солом’яна вулиця була порожня, навіть **баба Майориха** не сиділа на лавочці під двором, де вона сиділа завжди” [5:25]. У Б. Грінченка **майорити** — “мелькать, виднеться слегда, изредка; развиваться” [3:398:т. 3]; “Скоро по війні вовча тічка з’їла **бабу Телениху**, що пішки вертала з міста в Пакуль” [5:64]. У Б. Грінченка є слова **теленъ**, — що передає звук дзвоника: Ані телень. Ні звука; також **теленкати** — “дзвеніти” [3:252:т. 4]. Очевидно, особову назву **Телениха**, створено автором за аналогією до вище названого апелятива. У цій “андронімічній моделі” [1:23] **Телениха** є суфікс **-их(а)**, що позначає жінку за чоловіком. Чоловіка ж її прозвали **теленъ** за аналогією до дзвоника: **теленъкала** людина... Отже, звуконаслідувальне слово **теленъ**, лягло в основу іменника, що позначив особу. Вищезазначене підтверджує Л. Т. Масенко: “До найпоширенішого загальноукраїнського типу іменування заміжніх жінок належали назви з суфіксом **-иха**. Вони могли утворюватись, від прізвища або прізвиська чоловіка, і від його імені, і від назви професії, посади, національної приналежності тощо” [11:40]. Май-

ориха і Телениха у повісті є андронімами — іменування дружин за їх чоловіками, “які досі використовуються у розмовній мові як зручні ідентифікатори жінок” [18:138].

Не менш цікавим є антропонім **Затираха**. “...з хати ж бо їхньої виклали причілок колгоспного клубу, оту причілкову стіну, яку **повалив** минулої зими **п'яний Затираха**, **заїхавши** автомашиною на сцену, де саме були тіятри...” [5:39]. У Б. Грінченка: **затираха** — назва соломахи [3:107:т. 2]. До дієслова **повалив** можна дібрати синоніми **затер**, **розтер** по землі. Для того, щоб зварити соломаху, то її теж треба **розтерти**, **перемішати**. Ці іменні конструкції, які вжиті в тексті по одному разу, привносять у нього художню експресію, надають емоційності та достовірності розповіді. Виразність функцій цих імен полягає ще й у тому, що “конкретні імена наповнюються конкретною ситуаційною семантикою” [9:20]. Художня етимологія оживляє наймення емоційним забарвленням, а також сприяє виникненню асоціативного осмислення. Ім'я персонажа ідентифікується з конкретним денотатом і сумою контекстуальних мовних значень. Для кожного мовця ймення як ономастична категорія несе в собі знак індивідуальності, а в художньому тексті чи не постійним компонентом його є ще й емоційно-експресивна забарвленість.

Отже, художній антропонім, називаючи певний об'єкт, по-перше — індивідуалізує його, виділяючи з-поміж багатьох інших, а по-друге, він слугує засобом художньої характеристики персонажа. Можна зазначити, що “одні із антропонімів прямолінійно характеризують своїх носіїв, інші потребують розшифрування сенсу імені. І в першому і в другому випадках з'являється необхідність встановити семантику особового імені” [2:148] з метою найкращого розуміння його стилістичного навантаження у творі.

Назва повісті “Ірій” є відтопонімною. Це вигаданий автором топонім, що виконує у повісті певну художньо-стилістичну функцію. Він є художньо-біографічною деталлю головного персонажа, тісно вплетений у сюжетну канву повісті, грає важливу роль як у змалюванні долі головного героя, у відтворенні його внутрішнього світу, так і в історії всього його життя.

Дорога від Пакуля до Ірїю — це простір, в якому розгортається життя головного персонажа, що є заповітним краєм мрій Михай-

ла. “Країна молочних рік і кисільних берегів (казковий архетип). А наскільки високий ідеал, настільки ж “блідіший” рідний край — село Пакуль. Етимологія топоніма Ирїй прочитується легко — діалектний варіант слова “ірій”, “вирїй” — теплий край, куди відлітають на зиму птахи” [10:17]. Отож, заголовок локалізує місце дії, допомагає окреслити контури художнього простору, відтвореного у повісті.

У розділі, який названо “Вечірня прогулянка по Ирїю” письменник дуже широко представив, що ж таке Ирїй: “...Ирїй — це казкова країна, де ніколи не буває зими...; Ирїй — це край, куди щоосені поспішає птаство і звідки воно повертається весною, аби в нас перелітувати...; Ирїй — це країна морозива в крихких хрусткотливих відерцях...; Ирїй — це країна, де існує насправжки те ідеально прекрасне життя, про яке тобі з першого шкільного дня розповідають учителі...; Ирїй — це країна твого майбутнього” [5:18-19].

Антропонімний простір повістей В. Г. Дрозда дуже різнобарвний, і щоб уникнути повторів, автор подає замітники імен, що водночас додатково характеризують персонажів. Він використовує художній прийом додаткової характеристики своїх героїв. Унікаючи конструкцій: детермінатив + ВН, автор повісті “Ирїй” використовує тільки детермінатив, тобто замість **дядько Денис** — тільки **дядько**, замість **тітка Дора** — **тітка**. Задля лаконізму В. Дрозд поєднує два детермінативи — **тітка з дядьком; дядько з тіткою**: “Тітка з дядьком простували серединою вулиці, високо підвівши голови, буцім на параді, і тільки очі їхні косували в бік Цекалового двору” [5:25]; “Коли я вдягся та вийшов на вулицю, дядько з тіткою стояли попідручки біля “опеля”...” [5:114].

Письменник використовує множинні форми: родина молодих Солом’яників; молоді Солом’яники (тітка Дора, дядько Денис); старі Солом’яники (баба Одарка, дід Єврась); старі й молоді Солом’яники; молоді та старі Солом’яники; Солом’яники (вся родина — баба Одарка, дід Єврась, дядько Денис, тітка Дора).

В одному слові — юстапозиті чи композиті — автор повісті часто поєднує антонімічні прикметникові і дієслівні утворення — **старі-молоді, тітко-дядькові, бабо-дідові, парубкували-дівували**: “Назавтра Солом’яники офіційно поділилися: старим дісталася

корова Манька, а молодим — гараж із кабаном. Курку в присутності представника влади розрізали навпіл: одна половина пострибала по бабо-дідових грядках, а друга — по тітко-дядьковій полуниці...” [5:37]; “...в цих піджаках парубкували-дівували дід Єврась і баба Одарка” [5:45]. Ці поєднання є лексичною антитезою, що полягає в контрасті смислових значень бінарних образів. Зважаючи на їх смислову бінарну опозицію, вони використовуються автором як яскравий стилістичний прийом дроздівського письма, який додає розповіді незвичайної емоційної експресії.

Контекстуальна констатація розкриває, звідки пішло прізвище **Солом'яники**: “...започаткував **Солом'янку**, як відомо кожному ирійцю, дід Єврась. На сході тридцятих років, передчуваючи колективізацію, він загнуждав своє дрібносередняцьке надбання...і побасував з Пакуля через Собакареву гору в Ирій. Продавши свиноматку, збудував на пісках край лісу мазанку **під солом'яною стріхою**. По війні Єврась із сином вимурували будинок... накрили бляхою, а все ж навіки залишилися **Солом'яниками**, як **Солом'янка** — **Солом'янкою**. Тільки й того, що розрослася Солом'янка, буцім гіллясте дерево, кожна гілка мала своє ім'я, за назвами сіл...” [5:34]. Це той випадок коли апелював дав як особове наймення, так і географічну назву.

Солом'яна стріха (апелювативний прикметник) > **Солом'яна вулиця** (онімізований прикметник) > **Солом'янка** (суфіксальний дериват) — топонім > **Солом'яники** (суфіксальний дериват) — антропонім. В. Г. Дрозд застосовує такий прийом, як трансонімізація, тобто утворення нових особових імен шляхом перенесення “...оніма одного розряду в інший” [13:138]. Виникає словотвірний ряд, який включає топонімічні і антропонімічні утворення.

В. Г. Дрозд у повісті “Ирій” двічі, в різних контекстах, вживає ім'я **Халимон**. Першого разу, коли розповідає про “тітко-дядькове весілля” [5:34], а другого разу, коли баба Одарка, мати дядька Дениса, “могла цілі дні згадувати Пакуль, своє дитинство та молодість” [5:39]. Вона розповідала, що “у їхній хаті завівся домовик, він приходив ночами і давив Єврася, а коли вони виїхали з села, загнуждавши поросну свиню, до їхньої хати вселився **Халимон**, не той Халимон, що наполовину втопився в морсі, коли гуляли Денисове весілля, а ось цей, що живе тепер на Піщаній вулиці.

Так домовик і йому не давав життя: щоночі ходив й хапав за горлянку, мусив **Халимон** теж переселитися на Солом'янку, полишивши колгосп..." [5:39]. Наведений уривок цікавий тим, що повторюється досить рідкісне ім'я Халимон (ця його форма відсутня в словнику Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківської, де є тільки варіанти **Филимон** і **Тилимон**) [15:107]. Маємо два фантазмагоричні епізоди, де умисно вжито той же онім стосовно двох різних людей. С. М. Медвідь-Пахомова зазначає, що у випадках одойменних називань ім'я виконує дві функції — номінативну й ідентифікаційну [12:22]. Цікаво ще й те, що форма імені та ж, але відповідно до контекстів виникають різні асоціації щодо кожного з персонажів. "Наявність тезок у межах спільного комунікативного поля породжує незручності, які долаються за допомогою додаткових мовних засобів" [12:22]. Один Халимон (кривоногий) — це той, що наполовину втопився в морсі, а другий — жив на Піщаній вулиці.

В антропонімний простір повісті "Ірїй" автор запроваджує й узагальнені особові імена без конкретної адресації, що досягається вжитком їх у множині в досить обсяжному переліку. Цей прийом дозволяє змалювати цілком фантастичну картину як щось реальне, буденне. Названі денотати є об'єктом авторських роздумів і відповідно відображають індивідуальне світосприйняття [6:163]. Пор.: "Зорі зійшли з неба і в ясно-білих полотняних сорочках повсідалися на лисогір'ї, довкола мене, обхопивши довгими променистими руками коліна... І злетілися до мене душі пакульців і було їх — мов зір. **Пилипи, Андрїї, Векли, Радивони, Вавили, Гапи, Клими, Йосипи, Ганни, Мотрі, Мехїї, Олешки, Параски, Романи, Халимони, Тараси...** — без ліку, без часових меж" [5:81]. Це не просто порожні, віртуальні антропоніми без носіїв. Носії є, лиш узагальнені. Множинна форма цього антропонімного ланцюжка творить колективне наймення предків, попередників. Вірогідно, автор повісті милується цими іменами, напевно, вони пов'язані з якимись біографічними фактами життя його малої батьківщини.

Безсумнівно, творчою удачею письменника є змалювання образу **Паровозника**. Вдало створене прізвисько, для осучаснення повісті, замінює тричленну антропомодель.

Співвідносячись з апеллятивом **паровоз**, прізвисько **Паровозник** утворене від нього за допомогою суфікса **-ник**, продуктивного

афікса, який легко конструює слова на позначення осіб певної професії, але не утворює антропонімів. Варто визначити, що “прізвиська, утворені від назви професій, були одним із джерел утворення прізвищ для того, щоб легко передавались нащадкам і ставали родовими прізвищами, бо ж і сама професія часто переходила із покоління в покоління” [14:168]. Між тим апелюючи **паровозник** в українській мові не існує.

Паровозник — епізодичний персонаж, але в антропонімному просторі повісті В. Г. Дрозда “Ірій” він займає належне індивідуально-стилістичне місце і набуває “значнішої ваги, глибинного змісту моральності труда” [10:18].

У повісті є моменти, коли автор залишає оповідача — Михайла Решета — наодинці з читачем і той, через спогади, мрії, фантазії, так ніби для цього є більше часу, конструює антропонімичні форми. Михайло згадує, як він їхав до Ірїю на мішках з картоплею і “започатковував космічну еру людства” [5:50]. Він роздумує над ім’ям **діда Кіндрата**, який “на той світ сьогодні збирається...” [5:47]. Із імені Кіндрат, що дуже добре прижилося на українському мовному ґрунті, він намагається виліпити щось звучне, незвичайне, фантастогоричне на його погляд: “...Кіндрат, але його зватимуть уже не Кіндратом, а якимось космічніше — Кін, Кір (персидський цар Кір, урок історії), тоді даватимуть людям звучні імена, а не якісь там пакульські Кіндрати, Дениси, Горпини, Параски, Домахи, Єврасі. Кір покладе на пульт свої вузлуваті, з темносиніми валами вен руки і скаже: “Ти, Решет, поведеш далі наш космічний корабель і посадиш його на Землю...” [5:51]. Михайло намагається трансплантувати ім’я діда Кіндрата і своє прізвище, зробивши їх красивими, оскільки в антропонімії “трансплантація використовується як мовна прикраса...” [4:34]. Насправді ж Михайло може тільки помріяти, а не реалізувати свої фантазії. Він створює нові, часом екзотичні, номінаційні варіанти, що органічно влітаються в сюжетну канву повісті “Ірій” — **Кіндрат** — **Кін, Кір; Решето** — **Решет**. Звичайні оніми перетворюються на фантастогоричні гіпокористики, які мають “скорочену форму основи” [13:69]. Але ці утворення не притаманні сільському антропонімікону, вони можуть існувати тільки в уяві оповідача і привносити у текст повісті емоційно-стилістичну забарвленість. Це різно-

полюсні антропоніми: **Кін, Кір, Решет і Кіндрат, Горпина, Параска, Домаха, Денис, Єврась, Решето**. Реальний український антропонімікон має закріплені асоціації й семантичну наповненість. Частина цього антропонімікону може, особливо в художньому тексті, семантизуватися, повертати своє етимологічне значення чи набувати нового (народна етимологія): “Семантизація особових імен дозволяє переходити в розряд загальних іменників” (Решето — решето) [17:87]. Власне такі уявні переходи здійснює Михайло в своїх антропонімічних фантазіях, пор.: **Кін і кін** (на кону); **Кір і кір** (кору).

Отже, антропонімічний простір повісті становить вдячну царину для лінгвістичного дослідження індивідуально-авторських ім’ятворень. Особові наймення увиразнюють текст і надають йому яскравого звучання, тому що письменник дуже ретельно їх добирає і дбає про адекватний ужиток. В. Г. Дрозд володіє неабиякою точністю в розумінні і доборі імен. Мовний досвід дозволяє письменникові поставити онім у фокус і прилучити читача побачити його у ланцюжку інших імен, виділивши його найяскравішу рису.

1. Бияк Наталя. Антропоніми у німецькому перекладі повісті Г. Хоткевича “Камінна душа” // Проблеми слов’янської ономастики. Зб. наук. праць. — Ужгород, 1999.

2. Горе М. С. Природа семантики антропонимов в художественном тексте // Актуальные вопросы русской ономастики. Сб. научн. труд. — К., 1988.

3. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. — К., 1908 — 1909. — Т. I–IV.

4. Гудманян Артур. Трансплантація і трансфонування як допоміжні методи відтворення чужомовних власних назв // Проблеми слов’янської ономастики. — Ужгород.

5. Дрозд В. Г. Вибрані твори: В 2 т. — К., 1989. — Т. 2.

6. Зіневич Л. Поетичний ономастикон М. К. Зерова // Наукові записки. — Вип. 37. — Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград, 2001.

7. Карпенко М. В. Русская антропонимика. — Одесса, 1970.

8. Карпенко Ю. А. Имя собственное в художественной литературе // Филологические науки. — 1986. — № 4.

9. Критенко А. П. До теорії власних назв // Ономастика. — К., 1966.

10. Майдаченко П. І. Поетика умовності у В. Дрозда // Рад. літературознавство. — 1987. — № 2.

11. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. — К., 1990.

12. Медвідь-Пахомова С. М. Реконструкція дописемного (праслов’янського) періоду розвитку антропонімічної системи // Мовознавство. — 1998. — № 1.

13. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. — 2-е изд. — М., 1988.

14. Рутьова Наталія. Відапелятивні прізвища з формантами -ук (-юк), -чук (на матеріалі Західного Поділля) // Проблеми слов'янської ономастики. Зб. наук. пр. — Ужгород, 1999.

15. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник. — 2-е вид., випр. й доп. — К., 1996.

16. Фоякова О. И. Имя собственное в художественном тексте. — Л., 1990.

17. Чернухина И. Я. Очерк прозаического текста. — Воронеж, 1977.

18. Чучка П. П. Украинские андронимы на славянском фоне // Перспективы развития славянской ономастики. — М., 1980.

19. Щетинин Л. М. Имена и названия. — Ростов, 1969.

Н. Ю. Булава

**УСІЧЕНО-СУФІКСАЛЬНІ ІМЕНА В ОСНОВАХ УКРАЇНСЬКИХ
ПРИЗВИЩ ПІВНІЧНОЇ ДОНЕЧЧИНИ**

В українській антропонімії значне місце посідають прізвища, що виникли від особових імен. Для їх творення використовувались як повні, офіційні імена (*Василь — Василенко, Ганна — Ганнюк*), так і їх варіанти: усічені (*Кость — Костенко*), усічено-суфіксальні (*Гриць — Гриців*), суфіксальні (*Василько — Васильченко*). Проте усічено-суфіксальні імена, а отже, й утворені від них прізвища вивчені ще недостатньо, що засвідчує невелика кількість праць із зазначеного питання (П.П. Чучка, Л.В. Кракаля, З.Г. Ніколаєнко, І.І. Ковалик, Р.Й. Керста, Р.І. Осташ, В.О. Горпинич, Г.Є. Бучко, Л.Р. Осташ, Б.Б. Близнюк). На території південно-східної України усічено-суфіксальні варіанти й іменні основи прізвищ частково розглядалися в працях В.Д. Познанської, проте майже поза увагою науковців залишився регіон північної Донеччини. Тому об'єктом аналізу нашої статті є антропонімікон північних районів Донеччини (Артемівський, Добропільський, Костянтинівський, Краснолиманський, Олександрівський, Слов'янський), а предметом — прізвища, в основах яких відображено усічено-суфіксальні імена. Матеріалом для аналізу послугувало 150 прізвищ, мотивованих усічено-суфіксальними іменами. Сучасні українські прізвища зібрано протягом 2000-2003 рр. за даними, що надала податкова інспекція по 143 населених пунктах зазначеної території.

Під усічено-суфіксальними іменами розуміємо варіанти, утворені за допомогою суфіксів, приєднаних до такої усіченої частини особового імені, що самостійно не функціонує [18:89]. При усіченні міг залишатися або перший склад імені, або перші два склади: *Григорій* < *Гри* + *нь*, *Терентій* < *Тере* + *х*. Особливістю творення цих імен є те, що усічення особового імені й суфіксація відбуваються одночасно.

Усічено-суфіксальні варіанти імен утворюються за допомогою не тільки однофонемих суфіксів: *-к-о*, *-а/-я*, *-ц/-ць*, *-х*, *-н/-нь*, *-с/-сь*, *-ш*, але й багатифонемних: *-хн-о*, *-ух*, *-аш*, *-ош*, *-уш*, *-ша*.

У прізвищах окресленої території найширше відображені варіанти із суфіксом *-к-о*, які, за спостереженнями дослідників [4:75, 2:13, 5:222, 18:60], належать до найхарактерніших демінутивних особових імен української мови. Вони активно утворювались уже в староукраїнській мові і не втратили своєї продуктивності в наш час [4:75]. У наших матеріалах цих прізвищ зафіксовано 50 (їх носіїв 340). Антропооснови переважно зберігають варіанти чоловічих церковно-християнських імен: *Гурко*, *Гурченко* < *Гурко* (*Гурій*) [14:54]; *Онанко*, *Онанченко*, *Онанчук* < *Онанко* (*Ананій*) [14:37]; *Патко* < *Патко* (*Іпат*) [14:64], *Самко*, *Самчук*, *Самченко* < *Самко* (*Самуїл*, *Самійло*) [14:96]; *Семко*, *Семченко*, *Семчук*, *Семчак* < *Семко* (*Семен*) [14:98]; *Симко*, *Симків* < *Симко* (*Симон*) [14:99]; *Тимко*, *Тимченко*, *Тимчук*, *Тимчак* < *Тимко* (*Тимофій*) [14:102]; *Тишко*, *Тищенко*, *Тищук* < *Тишко* (*Тихон*) [14:103].

У сучасному антропоніміконі північних районів Донецької області виявлено прізвища, основи яких мотивовані усічено-суфіксальними іменами з суфіксом *-ц/-ць* (від загальної кількості прізвищ вони становлять 37, їх носіїв 266). Такі іменні варіанти зафіксовані вже в пам'ятках української мови XIV - XVI ст. [2:14; 4:94]. За спостереженнями Р.Й. Керсти, цей суфікс найчастіше приєднувався до імен християнського походження [4:94]. В антропонімічній системі досліджуваного регіону суфікс *-ц/-ць* також зустрічається у прізвищах, утворених від цих імен, переважно чоловічих. Більшість їх мотивована одним іменем — християнським (*Гриців*, *Гріців*, *Грицев*, *Гриценко* < *Гриць* < *Григорій* [17:174]; *Стец*, *Стеценко* < *Стець* < *Степан* [17:289]; *Маценко* < *Маць* < *Матвій* [17:240]; *Пец* < *Петро* [7:28]) або слов'янським автохтонним (*Гуц*

< Гудиславъ [7:28]; Буць < Будиславъ [7:28]; Пуценко < Пуць < Путиславъ [7:28]). Найчастотнішими є прізвища Доць (63 носії), Гриць (49), Проць (36), Куць (31).

Ілюстративний матеріал засвідчує й наявність прізвищ, співвідносних із двома або навіть трьома іменами (*Хаценко < Хац < Харитон, Харламп [4:137]; Кац < Карпо, Касян [4:137]; Даценко, Дац < Данило, Дасій, Дарій [18:88]; Проц, Проць, Проценко, Проців < Прокіп, Прохір [17:268]; Луцович < Луць < Лука, Лук'ян [10:14]; Яценко, Яців < Яць < Яків, Яким [17:322]*).

Деякі прізвища можна пояснювати як відповідні деривати християнських або слов'янських автохтонних імен: *Куценко < Куць < Кутиславъ чи Микуць < Микула < Микола [8:108; 17:224]; Пац < Патиславъ чи Павло, Пантелеймон, Іпат [17:259]; Бец < Беримиръ чи Бенедикт [17:144; 7:28]; Гоц < Гоиславъ чи Григорій, Гордій [Ф:172]; Гуц < Гудиславъ чи Гурій [7:28; 4:94]; Раценко, Рацевич, Рац < Радиславъ чи Родіон, Радивон, Радій [7:28; 4:94]; Стаценко < Стаць < Станиславъ чи Євстахій [4:138]*.

Неоднозначність твірних основ таких прізвищ може виявлятися в тотожності фрагментів складного імені з апелятивною лексикою (*Буць < Будиславъ [7:28]* і *буць* — хліб, що не вдався [15 : I, 118]; *Куць < Кутиславъ чи Микуць < Микула < Микола [8:108; 17:224]* і *куць* — дрібно порізані овочі [3: III, 165]; *Пац < Патиславъ чи Павло, Пантелеймон, Іпат [17:259]* і *пац* — слово, що позначає звук від удару долонею [15: III, 103]; *Пуць < Путиславъ [7:28]* і *пуць* — позначає звук від падіння невеликого твердого предмета на землю [15: III, 503]).

Як показує зібраний матеріал, прізвища, утворені від імен з суфіксом-флексією *-а/-я*, нечисленні. Цих прізвищ нами зафіксовано 27 (120 носіїв). У сучасній українській мові усічено-суфіксальні імена на *-а/-я* є непродуктивними. Г.Ф. Шило не відзначає цього словотворчого типу власних назв на Наддністрянщині та Бойківщині [19:73], І.Д. Сухомлин — на Наддніпрянщині [16:68-69]. За свідченням П.П. Чучки, на Закарпатті тенденція до оформлення чоловічих імен суфіксом-закінченням *-а/-я* також слабо виражена [18:72]. У прізвищах північної Донеччини суфікс-флексія *-а/-я* зустрічається в християнських чоловічих іменах: *Моденко < Модя < Модест [9:326], Деменко, Дема < Дем'ян [9:277], Сисенко < Сиса <*

Сисой [14:99], *Єна* < *Євгеній* [9:286], *Гога* < *Георгій* [9:273], *Монич* < *Моня* < *Артамон*, *Мирон*, *Пантелеймон*, *Симон* [9:326], *Кіна* < *Прокіп* [14:93].

У нашій картотеці зафіксовано порівняно мало прізвищ (усього 23), утворених від усічено-суфіксальних імен за допомогою суфікса *-х*. Носіїв таких прізвищ 52. За спостереженнями Р.Й. Керсти, усічено-суфіксальні варіанти імен із цим формантом у староукраїнській мові належали до продуктивних [4:95], але з часом продуктивність суфікса *-х* спадає. Так, у матеріалах Реєстру Війська Запорізького вже вживається невелика кількість імен з суфіксом *-х* [8:108]. У прізвищах суфікс *-х* переважає в іменах християнського походження: *Грих* < *Григорій* [4:95]; *Дих* < *Дмитро* [4:95]; *Лешенко*, *Лех* < *Лех* < *Олександр*, *Олексій*, *Леонід* [8:108; 4:95]; *Сех* < *Семен* [8:108]; *Івашенко* < *Івах* < *Іван* [8:108]; *Мелех* < *Мелетій*, *Омелян* [8:108]; *Терешенко* < *Терех* < *Терентій* [8:108]; *Нех* < *Нестір* [7:30]; *Зих* < *Зиновій* [4:95]. На думку Р.І. Осташа, від християнських імен утворилися й прізвища, які на перший погляд можна пов'язати з апелятивами: *Лях* < *Іллях* < *Ілля* + *-х*; *Гах* < *Гаврило* [8:111]. В антропоніміконі північної Донеччини наявні антропослови, які можна співвіднести як із дериватами від автохтонних слов'янських імен, так і з похідними від імен християнського походження з суфіксом *-х*: *Бех* < *Бериславъ* чи *Бенедикт* [17:144; 8:111]; *Стах* < *Станиславъ* чи *Євстахій* [8:111].

На досліджуваній території зафіксовано 22 прізвища, що ідентичні усічено-суфіксальним іменам із суфіксом *-хн-о*. Носіїв цих прізвищ 500. На думку В. Сімовича, суфікс *-хн-о* виник шляхом приєднання форманта *-н-о* до скорочених основ імен грецького чи єврейського походження, що закінчувалися на *-х* (*Євлахій* < *Євлах* < *Євлахно*) або мали у своєму складі суфікс *-х* (*Іван* < *Івах* < *Івахно*) [13:87]. Л.Л. Гумецька зазначає, що таким способом виникали варіанти й від давньослов'янських імен: *Патиславъ* < *Пах* < *Пахно* [2:15]. Зібрані нами прізвища утворені від християнських чоловічих імен: *Стехнович* < *Стехно* < *Степан* [4:96]; *Михненко*, *Михневич*, *Михно*, *Міхно* < *Михайло* [4:95]; *Панюхно* < *Пантелеймон*; *Юхно* < *Юхим* [4:96]; *Кохно* < *Костянтин* [4:96]; *Грахно* < *Євграф* [14:58]; *Івахненко*, *Івахно* < *Іван* [4:96], *Петрухненко* < *Петрухно* < *Петро* [4:96]. Серед них виокремлюються своєю частотні-

стю прізвища *Івахненко* (70 носіїв), *Івахно* (53) < *Іван*; *Яхненко* (45), *Яхнов* (42), *Яхно* (34) < *Яків*, *Яким*; *Михненко* (67), *Михно* (30), *Міхно* (22), *Михневич* (17) < *Михайло*, що свідчить про широке використання відповідних усічено-суфіксальних імен у минулому.

Окремі прізвища, в основі яких відображені усічено-суфіксальні імена з суфіксом *-хн-о*, можна мотивувати різними християнськими іменами: *Махневич*, *Махно* < *Матвій*, *Єпімах* [4:96]; *Прохненко* < *Прохно* < *Прокіп* [4:96], *Прохір*; *Сахно* < *Олександр*, *Ісай* [4:96]; *Дахневич*, *Дахно* < *Данило*, *Дарій*, *Дасій* [4:95-96]; *Яхненко*, *Яхнів*, *Яхно* < *Яків*, *Яким* [4:96]; *Трухненко* < *Трухно* < *Трифон* чи *Трохим* [4:96].

За результатами здійсненого аналізу антропооснов виявлено 20 прізвищ, ідентичних іменам із суфіксом *-с/-сь*. Носіїв цих прізвищ 43. Антропооснови переважно пов'язані з широковживаними християнськими чоловічими іменами: *Фесенко* < *Фесь* < *Феодосій*, *Федір* [4:97]; *Омель* < *Омельян*; *Сас* < *Самійло*, *Самуїл*; *Олесенко*, *Лесев*, *Лесь* < *Олесь* < *Олександр*, *Олексій*, *Омельян* [14:84, 8:111]; *Грисенко* < *Грись* < *Григорій* [8:108]; *Івасенко* < *Івась* < *Іван* [14:61]; *Масіч*, *Масич* < *Мась* < *Матвій*, *Макар*, *Марко* [4:97]; *Мисевич* < *Мись* < *Михайло* [3:97].

Оскільки більшість усічено-суфіксальних імен сьогодні вже не функціонує, то пояснити твірну основу деяких прізвищ можна лише гіпотетично [8:109]. Р.І. Осташ зауважує, що генеза багатьох таких коренів вимагає окремої уваги, оскільки для сучасного дослідника ці імена вже втратили зв'язок з вихідним іменем, тому важко безпомилково знайти до нього відповідник у повній формі [8:109]. Наприклад: *Гис* < *Герасим* чи *Геронтій* [8:111]; *Гресь* < *Грись* < *Григорій* [8:108].

Нижча частотність характерна прізвищам на *-с/-сь*, що співвідносні з давньослов'янськими іменами, наприклад: *Пус* < *Путиславъ* [7:28].

Окремі прізвища можна етимологізувати як від християнських, так і давньослов'янських імен: *Стасенко*, *Стась* < *Стась* < *Станиславъ* чи *Євстафій*, *Остап* [14:87, 100]; *Ясенко* < *Ясь* < *Ярославъ* чи *Яків* [14:111,113], *Рас* < *Радославъ* чи *Рафаїл* [7:28].

В антропонімії північної Донеччини фіксуємо й прізвища, утворені від імен з суфіксом *-н/-нь* (таких прізвищ 20, їх носіїв 240).

На зазначеній території кількість таких варіантів свідчить про популярність цих розмовних імен: *Гриненко, Гриневич, Гринь, Грунь* < *Григорій* [14:53]; *Сень* < *Семен* [14:98]; *Проненко, Пронь* < *Прокіп, Прохір* [14:93]; *Данич* < *Данило, Богдан* [14:42, 55]; *Зень* < *Зенон, Зіновій* [17:196]; *Зінь* < *Зіновій* [14:60]; *Стень* < *Степан* [8:108]; *Прінь* < *Єфросин* [14:213]. Наведені прізвища переважно відповідають чоловічим християнським іменам. Можливо, особова назва *Дунь* має своїм відповідником жіноче ім'я < *Євдокія, Докія* [14:206].

Р.І. Осташ вирізняє варіанти імен в основах прізвищ, що мають подвійне пояснення словотвірних шляхів їх виникнення, наприклад: *Лень* < [О]ле[ксандр], [О]ле[ксії] + -нь або усічення від імені [Пав]лень; *Пронь* < Про[кіп] + -нь або усічення від народного варіанту імені [Су]прон; *Фень* < Фе[дір] + -нь або усічення від імені [Пар]фен [8:110].

В окресленому регіоні нами виявлено 8 прізвищ, утворених від усічено-суфіксальних варіантів імен з суфіксом *-ух/-юх*. Носіїв цих прізвищ 30. Праслов'янський за походженням, суфікс творив гіпокористичні форми типу *Raduch* < *Radoslav* [4:87]. В українській мові суфікс *-ух/-юх* виступає як формант згрубілих іменників, а також згрубілих власних імен [10:160]. Більшість прізвищ цього типу виникла від чоловічих християнських імен: *Кондюх* < *Кондрат* [10:160]; *Андрух* < *Андрій* [17:135]; *Артюх* < *Артем* [15: IV, 549]; *Явтух, Євтух* < *Євтихій* [15: IV, 563].

У прізвищах північних районів Донецької області знайшли відображення усічено-суфіксальні імена з суфіксом *-ш-а* (таких прізвищ 8, їх носіїв 64). За спостереженнями П.П. Чучки [12:70], у давніх пам'ятках чоловічі імена з цим суфіксом були поширеними. Найбільше їх було зафіксовано у ХІІІст. [12:70]. Сьогодні імена з цим суфіксом майже вийшли з ужитку, але збереглися прізвища, які походять від них. Зібрані нами прізвища переважно утворились від християнських чоловічих імен: *Кириша* < *Кирило* [9:300]; *Труша* < *Трохим* [9:368]; *Паша* < *Павло, Пахом* [17:260]; *Проша* < *Прокіп* [9:345]; *Гришаєв, Гришин, Гришенко* < *Гриша* < *Григорій* [9:275]; *Мишин* < *Миша* < *Михайло* [9:326].

На досліджуваній території зафіксовано 7 прізвищ, мотиваних усічено-суфіксальними іменами з суфіксом *-ш*. Носіїв цих прізвищ 23. Л.Л. Гумецька відзначає, що утворений на базі *-х*, суфікс *-шь*

виступає насамперед у церковних іменах [2:15]. Р.Й.Керста схиляється до думки, що утворення з суфіксом *-ш* від християнських назв виникли за аналогією до двоосновних слов'янських імен [4:93]. У прізвищах нашої картотеки цей суфікс наявний в іменах християнського походження: *Ляшов* < *Ляш* < *Ілляш* < *Ілля* [8:109]; *Гавришенко*, *Гавриш* < *Гаврило* [8:109]; *Дмиш* < *Дмитро* [8:109]; *Івашенко*, *Іваш* < *Іван* (можливе утворення від *Іваха*) [15: IV, 552].

В антропонімії північної Донеччини виявлено 15 прізвищ, в основах яких відображено усічено-суфіксальні імена з суфіксом *-аш*, *-ош*, *-уш*. Прізвища цього типу поширені серед 56 носіїв У закарпатських говорах суфікси *-аш*, *-уш* позбавлені експресії, а в буковинських вони несуть здрібніло-пестливий відтінок [18:69]. В українській антропонімії ці суфікси вперше фіксуються документами XIV – XV ст. [12:57]. Проте, відзначає П.П. Чучка, на Закарпатті утворення з суфіксами *-аш*, *-ош*, *-уш* існували вже в XIII ст. [18: 70].

Лексичною базою для прізвищ із зазначеними суфіксами послуговували християнські імена, переважно чоловічі: *Андраш* < *Андрій* [17:135]; *Карташ* < *Картерій* [9:298]; *Матяш* < *Матвій* [17:239]; *Кінаш* < *Конон* [17:205]; *Тимошевич* < *Тимош* < *Тимофій* [15: IV, 561]; *Коношенко* < *Конош* < *Конон* [15: IV, 553]; *Дорошенко*, *Дорошевич*, *Дорош* < *Дорофій* [15: IV, 551]; *Якуш* < *Яків* [14:202]; *Труш* < *Трохим* [15: IV, 561].

Отже, аналіз прізвищ, утворених від усічено-суфіксальних імен, засвідчив нечисельність цих антропонімів на території північної Донеччини, що можна пояснити низькою продуктивністю таких імен у період формування прізвищ. Визначення походження й первісного значення прізвищ показало, що поширеними іменами серед антропооснов були варіанти, оформлені суфіксами *-ко*, *-ц/ —ць*, *-х*, *-хно*.

1. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. Структура уласных мужчынских імен. — Мінск, 1982.

2. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. — К., 1958.

3. Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука. — К., 1982 — 1989.

4. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVIст. Чоловічі іменування. — К., 1984.

5. Ковалик І.І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення) // Територіальні діалекти і власні назви. — К., 1965.

6. Кракалія Л.В. До питання класифікації буковинських антропонімічних варіантів // Мовознавство. — 1974. — №2.

7. Осташ Л.Р. Слов'янські автохтонні власні особові імена-композиції в чеських та українських прізвищах // Мовознавство. — 2002. — № 2-3.

8. Осташ Р.І. Власні особові імена з однофонемними суфіксами в українській антропонімії середини XVII століття // Linguistica slavica. — К., 2002.

9. Петровский Н.А. Словарь русских личных имен. — М., 1980.

10. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. — К., 1966.

11. Селищев А.М. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ // Селищев А.М. Избранные труды. — М., 1968.

12. Семеренко Г.В. Формування української демінутивної суфіксації // Мовознавство. — 1992. — №4.

13. Сімович В.О. Українські чоловічі ймення осіб на -но// Збірник комісії для дослідження історії української мови. — К., 1931.

14. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. — К., 1996.

15. Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка. — К., 1996.

16. Сухомлин І.Д. Питання антропоніміки в українській мові. — Дніпропетровськ, 1975.

17. Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII- початку XIX століття (з етимологічним словником). — Львів, 2001.

18. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена). — Ужгород, 1970.

19. Шило Г.Ф. Власні особові імена в усному мовленні // Усне побутове літературне мовлення. — К., 1967.

ОГЛЯД ОНОМАСТИЧНИХ ПРАЦЬ,
ОДЕРЖАНИХ РЕДАКЦІЄЮ [19-21]

19. Горпинич В. О. Прізвища Степової України. Словник. Близько 75 тисяч. — Дніпропетровськ: ДДУ, 2000. — 404 с. Наклад 400.

Цей словник — не зовсім словник, швидше тезаурус. Прізвища подаються блоками, за населеними пунктами. Приміром, маємо блок: “Миколаївка, с. Софіївський р-н ДНП, записано в червні 1997 р.” (с. 79-80). А в межах цього блоку за алфавітом ідуть усі записані в Миколаївці прізвища з цифрою, що вказує кількість носіїв. Чоловічі й жіночі прізвища подаються окремо, якщо вони мають хоч якусь різницю в написанні, пор. там же: Гапонов 1, Гапонова 1; Лукашова 1, Лукашов 1 (с. 79). Таким способом описано прізвища 80 поселень (як правило, сіл) Дніпропетровської області, 194 поселення Кіровоградської області (і ще 3 в додатковому списку “Різні регіони”), а також усе, що вдалося записати з інших територій: 2 поселення Вінницької області, 4 — Житомирської, 2 — Закарпатської, 6 — Тернопільської, 7 — Полтавської, 7 — Черкаської, 1 — Івано-Франківської, 4 — Київської, 1 — Львівської, 1 — Сумської, 2 — Хмельницької. П’ять з цих “нестепових регіонів” мають ще додаткові записи в кінцевому, вже територіально несистематизованому розділі “Різні регіони”, де також представлені окремі записи з Донецької, Миколаївської та Харківської областей. Така структура продиктована науковим прагненням, щоб матеріал не пропав. Водночас вона в описі всіх областей, окрім перших двох, стає надто випадковою, а тому малоінформативною.

І взагалі така форма подачі матеріалу економічна, але дуже незручна в користуванні. Спробуй знайди прізвище, яке тебе цікавить. Для того треба перечитати всю книжку. У словнику прізвищ алфавітною одиницею має стати таке прізвище, а не село. Регіональну ситуацію треба, мабуть, описувати для кожного прізвища окремо в присвяченій йому словниковій статті. У короткій передмові до словника В. О. Горпинич формулює компоненти єдиної методики регіонального запису прізвищ, але з семи названих компонентів у своїй роботі дотримується тільки трьох. Якби автор дав усі сім компонентів, словник збільшив би свій обсяг десь у 3-4 рази.

20. Горпинич В. О., Корнієнко І. А. Прізвища Дніпровського Припоріжжя. Словник. Близько 20 000 прізвищ. — Дніпропетровськ: Пороги, 2003. — 269 с. Наклад 200.

Словник укладено на базі попереднього, точніше — його дніпропетровської частини, у складі якої виявилось й три села Запорізької області. Те, що в описаному вище словникові подано за селами, тут розташовується за суцільним алфавітом прізвищ. Вказівка на кількість носіїв зберігається. Словникова стаття, отже, виглядає таким чином: “Бурчбк, -б. Карн. 2; Мик. — Дн. 30; Пр. 2”. Список скорочень усі ці позначки легко розшифрує. У словнику описано прізвища не 80, а 85 поселень, що пояснюється не збільшенням їх кількості, а технічним уточненням. У попередньому словнику, який В. О. Горпинич відносить у передмові до топографічних, серед 80 блоків фігурує блок Межівської міськради, де гуртом названо прізвища шести поселень. У розглядуваному ж словнику, який В. А. Горпинич кваліфікує як картографічний, прізвищеві матеріали подаються за кожним з шести поселень окремо. Тобто за своїм матеріалом розглядуваний словник абсолютно ідентичний до дніпропетровської частини попереднього, тільки подається не від села до прізвища, а навпаки — від прізвища до села. Це вже щось. Маємо зручний для користування алфавітний список компактно локалізованих 20 тисяч прізвищ. Матимемо ще з тисячу таких словників — тоді можна укласти загальний словник українських прізвищ, а також і атлас українських прізвищ чи, більш реально, атлас прізвищевих суфіксів.

21. Словник прізвищ — практичний словозмінно-орфографічний: На матеріалі Чернівеччини. 30 000 прізвищ / Гол. ред. К. М. Лук'янюк, ред. Н. Д. Бабич, укладачі: Н. Д. Бабич, Н. С. Колесник, К. М. Лук'янюк, М. В. Скаб, Я. П. Редьква. — Чернівці: Букрек, 2002. — 423 с. Наклад 1200.

Даний словник порівняно з двома попередніми — зовсім іншого типу. Його основні прикмети відзначені в назві: 1) практичний — в анотації вказано: “призначений для службового користування у тих сферах функціонування ділового стилю української мови, які потребують ідентифікації особи за прізвищем”; 2) сло-

возмінний — подає, окрім називного, форми родового, давально-го й місцевого відмінків однини; 3) орфографічний — в описі структури словника дуже правильно сказано: “Ми не маємо на меті виправляти прізвища, які зазнали тих чи інших трансформацій своєї первісної форми, не коректуємо способи і засоби їх творення”. Орфографічна функція словника полягає у закріпленні існуючого стану, щоб не множити помилок. Помилкові записи прізвищ, документально засвідчені на обстеженій території, у словнику подаються, але з вказівкою нормативної форми, наприклад **Гембіцький** (норм. **Гембицький**). Словник не закликає державні органи вимагати виправлення **Гембіцький** на **Гембицький**, а лише констатує існуючий стан. При бажанні носія виправлення зробити можна (хоча б зіславшись на цей словник). Але якщо людина бажає зберегти традиційне написання, вирішує документально складні проблеми спадщини тощо, то й примушувати її міняти прізвище не треба. Гадаю, це єдино можливий підхід до вирішення проблеми написання прізвищ, яка постає, іноді досить гостро, в усіх РАГСх України.

Типовий вигляд словникової статті: “**Нйус**, *чол.*: -а, -у (-ові), -ом; *жін. незмін*”. Шкода, що словник надто неповний. Навіть прізвища одного з упорядників, чернівчанина **Редькви** там немає. Немає прізвищ **Рись** та **Розкіш**, відмінювання яких наводиться у дуже змістовній вступній статті К. М. Лук’янока. Невже на Буковині (укладачі воліють: у Чернівеччині) немає жодного прізвища, що постало від апелятива третьої відміни (такі прізвища відмінюються, заступаючи жіночий рід чоловічим, за другою відміною)? Цей словник уже не скартографуєш, але користь від нього, безперечно, буде велика, причому не лише працівникам РАГСів, а й дослідникам антропонімії і передусім її словотвору та етимології.

Юрій КАРПЕНКО

НАШІ АВТОРИ

БОЄВА Евеліна Володимирівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератури Південно-українського держ. пед. ун-ту.

БУЛАВА Наталія Юріївна — здобувач кафедри української мови ОНУ.

ІВАНОВА Наталія Георгіївна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів ОНУ.

КАРПЕНКО Олена Юріївна — кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри лексикології та стилістики англійської мови ОНУ.

КАРПЕНКО Юрій Олександрович — доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ОНУ.

КЛІЧУК Оксана Дмитрівна — викладач кафедри германських мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного ун-ту.

МЕЛЬНИК Галина Іванівна — студентка III курсу філологічного факультету ОНУ.

МЕЛЬНИК Мирослава Романівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Південноукраїнського держ. пед. ун-ту.

МОСЕНКІС Юрій Леонідович — доктор філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Київського національного ун-ту.

НЕМИРОВСЬКА Олександра Федорівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Південноукраїнського держ. пед. ун-ту.

РОМАНЧЕНКО Алла Петрівна — викладач кафедри української мови ОНУ.

СОКОЛОВА Алла Василівна — викладач кафедри української мови Ізмаїльського держ. пед. ун-ту.

ТЕЛЬПІС Оксана Ігорівна — студентка V курсу філологічного факультету ОНУ.

ШЕСТОПАЛОВА Людмила Дмитрівна — викладач кафедри практичного курсу та методики викладання української мови Ізмаїльського держ. пед. ун-ту.

ШОТОВА-НІКОЛЕНКО Ганна Василівна — аспірантка кафедри української мови ОНУ.

ЗМІСТ

<i>Ю. Л. Мосенкіс</i> Проблема пошуку кавказьких паралелей українських гідронімів	3
<i>О. Ю. Карпенко</i> Концептуальний аналіз онімічних композитів	8
<i>А. П. Романченко, О. І. Тельніс</i> Склад і чинники фразеологізації онімів	16
<i>Н. Г. Иванова</i> Онимы как терминологические элементы (в составе планетонимов)	24
<i>Ю. О. Карпенко</i> Гумористичний принцип у літературній ономастиці	36
<i>Е. В. Боева</i> Художній топос в авторському всесвіті В. Винниченка	45
<i>Г. І. Мельник</i> Функції антропонімів у збірці Євгена Маланюка “Стиллет і стилос”	57
<i>Г. В. Шотова-Ніколенко</i> Функції космонімів у творах Юрія Яновського	62
<i>О. Ф. Немировська</i> Актуалізація художнього часу і простору засобами ономастичного письма (на матеріалі роману О. Т. Гончара “Твоя зоря”)	67
<i>О. Д. Клічук</i> Повість-казка Р. Дала “Charlie and the Great Glass Elevator”: онімічний компонент	73
<i>М. Р. Мельник</i> Особливості ономастичного простору поезій Ліни Костенко	91
<i>А. В. Соколова</i> Функції неофіційних антропонімів у романах Г. Тютюнника “Вир” та В. Земляка “Лебедина зграя”	98

<i>Л. Шестопалова</i>	
Антропонімний простір повісті В. Г. Дрозда “Ирій”	106
<i>Н. Ю. Булава</i>	
Усічено-суфіксальні імена в основах українських прізвищ Північної Донеччини	114
Огляд ономастичних праць, одержаних редакцією [19-21]	122
<i>Наші автори</i>	125

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Записки з ономастики

З-324 Вип. 7: Власні назви у мові та художньому мовленні:
Зб. наук. праць / Відп. ред. Ю. О. Карпенко. — Одеса: Аст-
ропринт, 2003. — 128 с.
Укр. та рос. мовами.
ISBN 966-318-069-2.

4602000000 -209

3 318-2003 Без оголош.

ББК 81.031.4я5

УДК 801.311/.313(066)

Наукове видання

**ЗАПИСКИ
З ОНОМАСТИКИ**

Випуск 7

Власні назви у мові
та художньому мовленні

Збірник наукових праць

Українською та російською мовами

Зав. редакцією *Т. М. Забанова*

Технічні редактори *Р. М. Кучинська, М. М. Бушин*

Здано до набору 29.10.2003. Підписано до друку 16.12.2003. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура "Таймс". Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 7,44. Тираж 300 прим. Зам. № 654.

Видавництво і друкарня "Астропринт"
(Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.)
65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.
Тел.: (0482) 26-98-82, 26-96-82, 37-14-25.

www.astroprint.odessa.ua